سِبي جي ٻولي

ڊاڪٽر داد محمّد بروهي

SINDHI LANGUAGE AUTHORITY

سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو

حيدرآباد / ڪراچي

(سنڌي ٻوليءَ جي جغرافيائي محاورن يا ٻولين جو مطالعو)

سلسلي جو پهريون ڪتاب

سِبي جي ٻولي

مصنف

ڊاڪٽر داد محمد بروهي

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

حيدرآباد/ ڪراچي

۱۴۱۳هه/ ۱۹۹۲ع

اداري جا حق واسطا قائم

تعداد هڪ هزار

١٩٩٢ع

قيمت ٥٠ رپيا

ملڻ جو هنڌ

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
سنڌ صوبائي ميوزيم
قومي شاهراهه
حيدرآباد سنڌ

۽

مرڪزي ڪتاب گهر
نمبر 972 گل شاهه محلو
گاڏي کاتو
حيدرآباد سنڌ

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

هي ڪتاب ڪمپيوٽيڪ سسٽمس جي ڪمپيوٽر سسٽم تي ڪمپوز ٿيو ۽
سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي سيڪريٽري عنايت الله جوڻيجي
شايع ڪيو.

مهاڳ

سنڌي ٻولي جئن جدا جدا ڀاڱن ۾ ڳالهائجي ٿي تنهن جي تفصيلي مطالعي جي ضرورت گهڻي وقت کان وٺي پئي محسوس ڪئي وئي آهي. اهڙي مطالعي سان هر ڀاڱي جي مقامي لفظن ۽ اصطلاحن جي ڄاڻ حاصل ٿيندي جنهن سان ان ڀاڱي جي اسڪولن ۾ پڙهندڙ معصوم ٻارن جي ٻوليءَ جي پروڙ پوندي ۽ کين پڙهائڻ ۾ سولائي ٿيندي، هر ڀاڱي جي عوامي ٻوليءَ مان واقفيت حاصل ٿيندي جنهن سان سماجي ڪم ڪندڙن، زرعي کاتي جي ڪامگارن ۽ ٻين ڪارڪنن کي ان ڀاڱي ۾ عوام سان ملي ڪم ڪرڻ ۾ سولائي ٿيندي. وڏي ڳالهه ته هر ڀاڱي جي ٻولي لکيت ۾ محفوظ ٿيندي جنهن سان مجموعي طور سان سنڌي زبان جي لغات جو دائرو وسيع ٿيندو.

انگريزن جي دور ۾، سرڪاري طور تي هڪ وڏي رٿا 'هندوستان جي ٻولين جو لساني جائزو' (LINGUISTIC SURVEY OF INDIA) جي نالي سان عمل ۾ آندي وئي جنهن جو سربراهه جي.اي.گِريئرسن هو. ان رٿا هيٺ، سنڌي ۽ سرائڪي جي مطالعي کي چڱي ڀن پيٽن ٻولين جي حيثيت ۾ هڪ سا ڱڻي جلد (Volume III, Part I) ۾ مرتب ڪيو ويو. ان کي به ڪافي عرصو گذري ويو هو جو انهي قسم جي ٻئي جائزي جي ضرورت انگريزن جي آخري دور ۾ محسوس ڪئي وئي هئي. موجوده دور جي علمي توڙي سماجي تقاضائن کي پوري ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته هڪ جامع رٿا هيٺ "پاڪستان جي ٻولين جو لساني جائزو" ورتو وڃي.

بهرحال جيسين ڪو قدم کنيو وڃي، تيسين سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي هڪ جامع رٿا هيٺ سنڌ جي مختلف ڀاڱن توڙي سنڌ

سان لاڳو ٻين صوبائي علائقن ۾ سنڌي ٻولي جئن ڳالهائجي ٿي تنهن جي مطالعي جي شروعات ڪئي وئي آهي. ان رٿا موجب هيٺيان ٻارهن مطالعا شايع ڪيا ويندا:

١. سِبي جي ٻولي
٢. ڪڇي-ناڙي جي ٻولي
٣. اتر ايرنديڻ سرحد واري ماٿيلي-اباوڙي جي ٻولي
٤. ڪاڇي جي ٻولي
٥. لاسي ۽ ڪوهستاني ٻولي
٦. ڪاري جي ٻولي
٧. ڪڇي-سنڌي ٻولي
٨. ٿري-ڍاٽڪي ٻولي
٩. اتراڌي ٻولي
١٠. لاڙي ٻولي
١١. ڪن خاص شهرن جي ٻولي
١٢. ڪن خاص قبيلن جي ٻولي

’سبي جي ٻوليءَ جو مطالعو‘ هن سلسلي جو پهريون ڪتاب آهي. محترم ڊاڪٽر داد محمد بروهي هيءَ مقالو ڊاڪٽري جي ڊگري حاصل ڪرڻ لاءِ تفصيلي طور لکيو هو جنهن جو هيءُ ڪتاب جڻ هڪ جامع اختصار آهي. آءٌ محترم ڊاڪٽر داد محمد جو شڪر گذار آهيان جنهن منهنجو مشورو قبول ڪندي ’سنڌي ٻولي جي بااختيار اداري‘ طرفان هن ڪتاب جي اشاعت تي اتفاق ڪيو.

آءٌ استاد محمد اسماعيل شيخ ۽ محترم مراد علي مرزا جو شڪر گذار آهيان جن هن ڪتاب جي پريس ڪاپي تيار ڪرڻ ۾ مدد ڪئي.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
سربراه
سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

حيدرآباد سنڌ
٣٠-ذوالحج ١٤١٢هه
٢-جولاءِ ١٩٩٢ع

فهرست

- مهاڳ
- محاورا، انهن جو حدون ۽ مختلف ٻولين جو انهن تي اثر ۱
- محاورن جي مختلف لفظن ۽ آراڌاين تي بحث ۱۰

جغدالي محاورو ۲٦

فراڪي محاورو ۲۹

جغدالي ۽ فراڪي محاورن جو صوتياتي جائزو ۳۵

جغدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ نوان لفظ ۷۱

ٻين محاورن جي لفظن سان ڀيٽ ۸۱

انڻ لکيل ٻتن لفظن سان ڀيٽ ۸٦

- پڇاڙي جي ٻدن تي زور ڏيڻ واريون تبديليون ۹۸

اُچارن ۾ تبديليون ۱۰۸

تڪرار ۱۱۵

گردان ۱۱۷

- امر جوڙڻ جون واٽون ۱۲٦
- جنس ٻيجان ۱۲۷
- ادغام ۱۲۸
- محاورن جو نحوي اصولن موجب جائزو ۱۳۴
- پريوگ ۱٥٦
- جملن جا قسم ۱٥٦
- جغدالي محاوري جي هڪ ڪهاڻي ۱٦۷
- فراڪي محاوري جي هڪ ڪهاڻي ۱۷٥

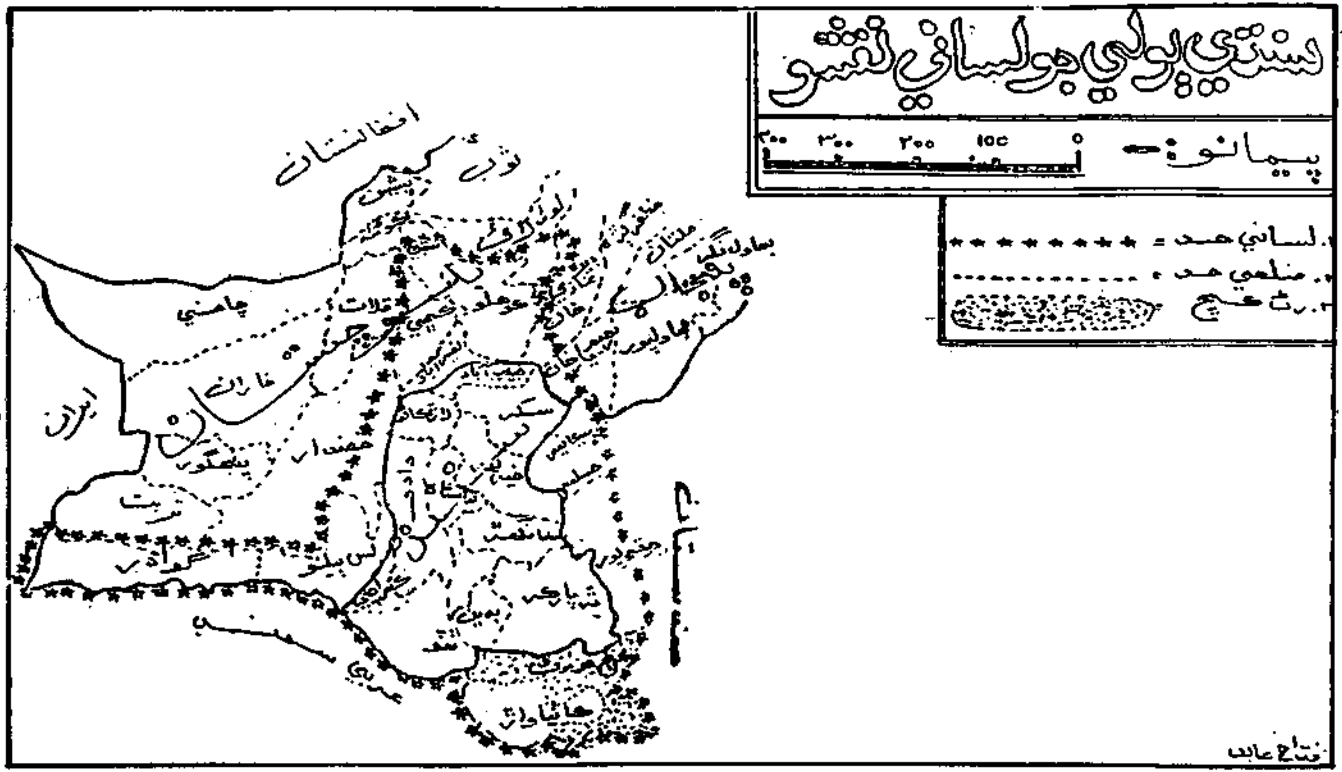
سنڌي ٻوليءَ جو لساني نقشو
پيمانو
لساني حد
ضلعي حد
افغانستان
ايران
هندستان
عربي سمنڊ

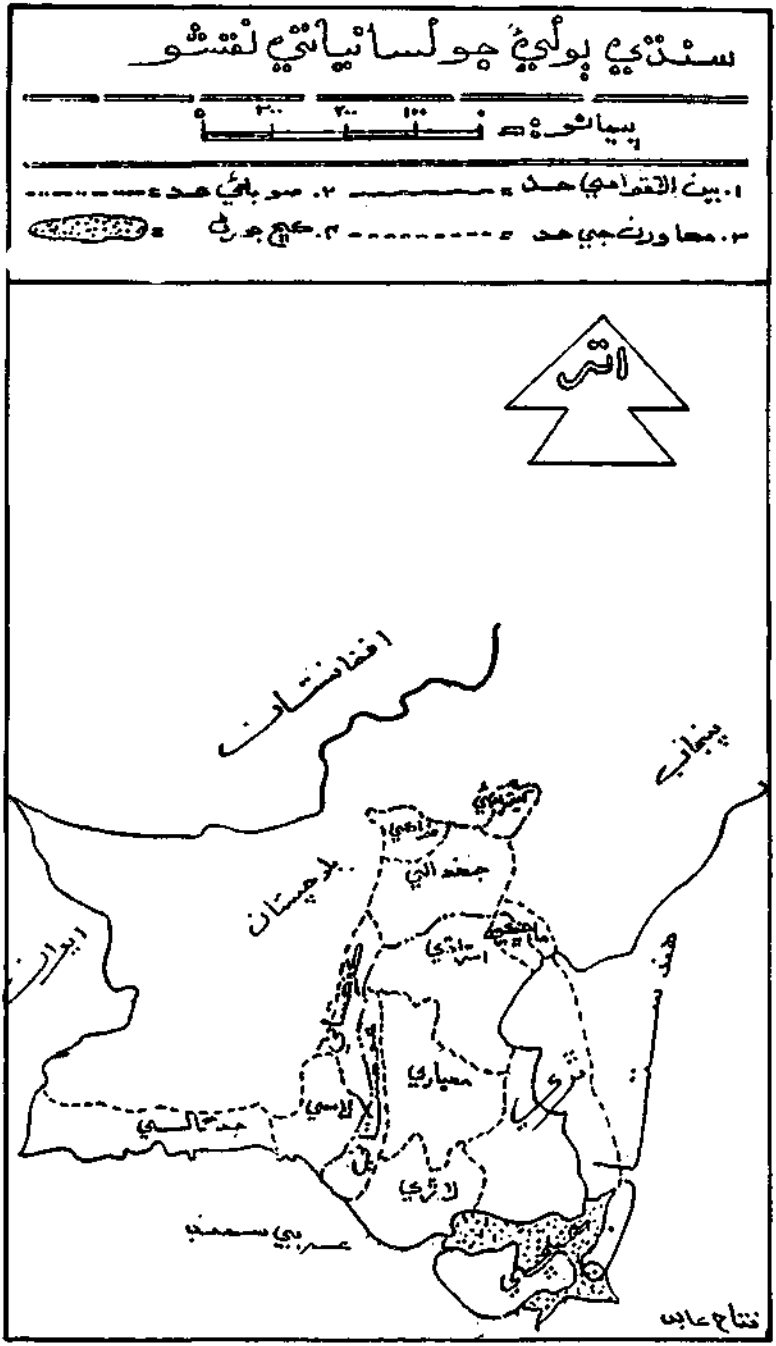
سنڌي ٻوليءَ جو لسانياتي نقشو
پيمانو:
١٠٠ ٢٠٠ ٣٠٠
١. بين الاقوامي حد
٢. صوبائي حد
٣. محاورن جي حد
٤. ڪڇ جو رڻ
اتر
افغانستان
پنجاب
بلوچستان
ايران
وچولي
لاسي
جدگالي
لاڙي
ٿري
ڪڇي
هند
عربي سمنڊ
فتاح عابد

محاورا، انهن جون حدون ۽ مختلف ٻولين جو انهن تي اثر

معياري محاورو

سنڌي ٻولي جو معياري محاورو وچولي وارومحاورو آهي جيڪو سنڌ جي وچين علائقن ۾ ڳالهايو وڃي ٿو . هي محاورو سرڪاري طور اسڪولن، ڪاليجن ،نشر اشاعت ، اسيمبلين توڙي ڪورٽن ۾ استعمال ٿئي ٿو (١)، ان کان علاوه سنڌي ٻولي جي صور تخطي به هن محاوري موجب استعمال ڪيل آهي .

اتراڏي محاورو

اتراڏي محاوروسنڌ جي اترين علائقي خاص ڪري خيرپور ،سکر، شڪارپور، لاڙڪاڻي ۽ جيڪب آباد ضلعن ۾ملي ٿو. اتراڏي محاوري تي سرائيڪي، بروهي ۽ بلوچي زبانن جو اثر نظر اچي ٿو ،ڇو نه اهي ٻوليون ڳالهائڻ وارا ماڻهو هن علائقي ۾ ڪافي تعداد ۾ رهن ٿا. هن محاوري تي اتراڏي نالو به علائقي جي نسبت سان پيل آهي . هن محاوري کي سري جي ٻولي به چيو وڃي ٿو .ڀيرو مل آڏواڻي لکي ٿو "سر" معنيٰ "مٿو" ۽ "سرو" معنيٰ مٿ يا مٿيون پاڳو، انهن ڀنهي سببن ڪري اهو سرو سڏجي ٿو . ٻوليءَ جي مطلب لاءِ ٿلهي ليکي چئبو ته خير پور رياست کان وٺي وينڊي اوباوڙي تعلقي جي چيڙي تائين سيوهڻ دادو ،کان وٺي سچو لاڙڪاڻو توڙي شهدادڪوٽ ۽ جيڪب آباد وارو پاسو ڪشمور تعلقي جي چيڙي تائين سرو اهي ۽ اتي جي ٻولي "سروي" "سڏجي ٿي(٢) . جنهن کي پنجاب جا ماڻهو سرائڪي به چوندا آهن .

١. الانا غلام علي ڊاڪٽر: " سنڌي ٻولي جي لساني جاگرافي" ،انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي جام شورو، ١٩٧٩ع ص، ٧

٢. آڏواڻي ڀيرو مل: " سنڌي ٻولي جي تاريخ "،س ا ب حيدرآباد ،١٩٧٢، ص ٩٦

ماڇڪي محاورو

ماڇڪي محاورو اصل ۾ اتر سنڌ کان مٿي صوبي پنجاب جي ضلعي رحيم يار خان جي تعلقي صادق آباد ۽ ضلعي جيڪب آباد جي تعلقي ڪشمور ۽ ضلعي سکر جي تعلقي اوٻاوڙي جي مٿين علائقن ۾ ملي ٿو ،جنهن تي سرائڪي جو تمام گهڻو اثر آهي.هونئن ته سنڌي ٻولي مٿي هلي بهاولپور بلڪ ملتان تائين سمجهي ۽ ڳالهائي وڃي ٿي پر اڪثريت ۾ ڳالهائڻ جي لحاظ کان مٿي ذڪر ڪيل علائقن ۾ ماڇڪي محاوري جي صورت ۾ موجود آهي .

هن محاوري تي نالو ماڇي قوم جي نالي پٺيان پيل آهي جيڪا ان علائقي ۾ تمام گهڻي تعداد ۾ آباد آهي . ان ڪري انهن جي ٻولي کي ماڇڪي سڏيو وڃي ٿو. سنڌي ۽ سرائڪي ٻولي جا پاڙ ۾ قديم ناتا معلوم ٿين ٿا . جو ته سرائڪي ايراضي وارواهو علائقو قديم زماني کان سنڌ جي حدن ۾ رهندو آيو آهي. اهو ئي سبب آهي جو ڪيترن ماهرن خاص ڪري عرب سياحن سرائڪي زبان کي سنڌي زبان سڏيو آهي. اصطخري لکي ٿو

"منصوره ،ملتان ۽ ان جي مضافات جي ماڻهن جي ٻولي سنڌي ۽ عربي آهي"(١)

خود سرائڪي زبان جي هڪ ماهر ظامي صاحب قديم سنڌ کي سرائڪي زبان جو محل وقوع ڄاڻايو آهي (٢)

اهوئي سبب آهي جو سنڌي ٻولي جي سيني محاورن تي مجموعي طرح سڀ کان وڌيڪ اثر سرائڪي زبان جو آهي .

جَڦِدالي محاورو

هي محاورو به سنڌ کان ٻاهر بلوچستان جي سبيءَ ڪڇي علائقن ۾ استعمال ٿئي ٿو، جتي سنڌي ٻولي تي بلوچي ،بروهي ۽ سرائڪي زبانن جو اثرآهي. هن خطي ۾ سماٽ قومون صدين کان آباد آهن خاص طور جت وڏي تعداد ۾ موجود آهن . جن کي عرف عام ۾ جفدال ، جت ، ڄٽ ، جاٽ ۽جٽ به چيو وڃي ٿو . اهو ئي سبب آهي جو انهن جي ٻولي کي جفدالي ، جتڪي ۽ جَتڪي به چيو وڃي ٿو . هن محاوري تي تفصيل سان بحث اينڊڙباب ۾ ڪيو ويندو .

---

١. اصطخري؛ " المسالڪ والممالڪ" اردو ترجمو "هندستان عربون ڪي نظر ميں" اعظم ڳڙه دارالمصنفين ، ١٩٦٠، ص ٢٧٥

٢. محمد بشير احمد ظامي ؛ "عهد قديم سرائڪي زبان جي ارتقا " سرائڪي زبان وادب،حبيب ڪالوني ملتان ،اپريل ١٩٧٠، ص ١٨

فراڪي محاورو

هي محاورو اسان ڪي ضلعي سبي جي وچين علائقي بلڪ سبي شهر جي چوڌاري ٢٥ - ٣٠ ميلن جي علائقي ۾ ملي ٿو. سبي جا مٿيان علائقا سنڌي ٻولي کان خالي آهن. هن محاوري تي بلوچي ,پشتو , بروهي , ۽ سرائڪي زبانن جو اثر نمايان آهي . هن محاوري تي تفصيل سان بحث ايندڙ باب ۾ ڪيو ويندو .

ڪيتراڻي محاورو

هي محاورو بلوچستان جي ڪوئٽه ڊويزن جي ضلعي لورالائي جي علائقي بارکان ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. هن محاوري جو نالو هتان جي ڪتيارڻ قوم (١) جي نالي جي نسبت سان قائم ٿيو آهي . هيءَ قوم اصل سمات قوم آهي ,جيڪا قديم زماني ۾ افغانستان کان لڏي اچي سنڌ ۾ حيدرآباد جي آسپاس ۾ آباد ٿي. ڪيتراڻي محاوري بابت ڪن جو خيال آهي ته اها بلوچي يا هڪ جدا ٻولي آهي

سابق صوبائي وزير صوبه بلوچستان سردار احمد شاه ڪيتراڻ جو چوڻ آهي ته اسان جو قبيلو جيڪا زبان ڳالهائي ٿو سا صدين کان پنهنجي مخصوص شڪل ۾ ڳالهائي وڃي ٿي ۽ اسان جو اندازو اهي ته سنڌي ۽ سرائڪي زبان طويل تاريخي سفر ۽ مسلسل سياسي تغيرات کان پوءِ جدا گانه حيثيت اختيار ڪئي آهي ٻنهي زبانن جي لفظن جو ذخيرو ڪيتراڻي ۾ موجود آهي(٢). مرحوم . گل خان نصير لکي ٿو هي قوم پنهنجي نالي مان ئي ظاهر آهي جيڪا سماٽ قومن سان واسطو رکي ٿي ,پر بلوچ علائقن ۾ رهڻ سبب بلوچن کان سواءِ ٻوندي بلوچ سڏائي ٿي (٣).

ماستر محمد صالح سپيو لکي ٿو "ڪتيارڻ " اصل ۾ لفظ ڪيتر جو ٻهوواچ آهي. ڪتياڻن جو اصل وطن سبي لڳ بارکان علائقو آهي جتي بلوچن سان پيڙا رهندا آيا. ڪتيارڻ بلوچن جا سائي هئا تنهن ڪري ٽالپرن سان گڏجي سنڌ ۾ آيا ۽ جدا جدا هنڌن تي اچي ڳوٺ ٻڌي ويٺا . ميرن جي عهد حڪومت ۾ ڪتيارڻ

---

١ . سنڌ ۾ ڪتيالي هڪ ڳوٺ جو نالو آهي . ڏسو پروفيسر محمد اسحاق جو مضمون ماهوار نئين زندگي ." ڊسمبر ١٩٨٠ع ص . ١٢

٢ . نذير لغاري ؛ "سردار احمد شاه ڪيتراڻ " انٽرويو,جنگ مڊويڪ ميگزين ,٢٤ سپٽيمبر ١٩٨٦، ص . ٧

٣ .گل خان نصير "بلوچستان قديم اور جديد تاريخ کي روشني مين" نساء ٽريڊرز ڪوئٽه ١٩٨٢ ص . ٦٨-١٦٩ بارکان حقيقت ۾ سبي کان ... ميل پري آهي، اهو ديره غازي خان کي ويجهو آهي .

جنگي ڪاتن ۾ وڏن وڏن عهدن تي فائز هئا ۽ بهادري سبب مير صاحبن جا مقبول سپه سالار ليکجڻ ۾ ايندا هئا . جنهن ڪري ڪين مير صاحبن وٽان ڪيترين ئي جاگيرون انعام مليون، جي اڄاتائين سندن پونين جي هٿن ۾ آهن (١)

ڪيتراڻ پٺاڻن ۽ بلوچن سان مشابهت رکن ٿا پر انهن جي اڪثريت سماٽ نسل جي آهي (٢).

هن بوليءَ کي "براهُئي" ۽ "جعفرڪي" به سڏيو وڃي ٿو. ڊاڪٽر گريئرسن هن کي لهندا جي هڪ بولي قرار ڏنو آهي . هن بولي کي تعلق بارڪان جا ڪيتراڻ ، هندو ۽ موسا خيل جا " جعفر" ڳالهائين ٿا (٣).

ڪيتراڻ ماڙي کي چيو وڃي ٿو جيڪو سنسڪرت جي ڪشيتر معنيٰ کيت مان نڪتو آهي.(۴)

ڪيتراڻ، سيوستان ۽ نئي صوبي جو هڪ ضلعو هو . دورا ڪبري ۾ ان کي چنجاهه چيو ويندو هو . ڊاڪٽر ڊيوڪ مطابق هتي هندوجاٽ آباد هئا جيڪي بعد ۾ محمد خان جي ماتحت دهروا ڪان اچڻ واري هڪ ننڍي پٺاڻ قبيلي ۾ ضم ٿي ويا . بارڪان ڪيتراڻن جي ٻگهي وادي جي مٿين حصي جو نالو آهي . هي ان وقت پٺين جي باروزئي خاندان جي باني بارو جي سبب بارو خان سڏبو هو . بارو خود ان جو مالڪ هو . هو سبي جي گورنر جي نمائندي جي حيثيت سان اتي حڪومت ڪندو هو.(۵)

مولائي شيدائي لکي ٿو "ديري غازي خان جي پهاڙن جي اولهه طرف ڪيتراڻ رهن ٿا جيڪي اڪبر اعظم جي زماني کان هن علائقي ۾ رهندا آيا آهن . انهن جي زبان ڪيتراڻي آهي جيڪا سنڌي ۽ هندي زبانن جي ملڻ سان بڻي آهي" (٦).

گمان غالب آهي تہ ڪٽياڻن جي ڪنهن اهم سپه سالار کي ٽالپورن جي دور ۾ بارڪان طرف جاگير ڏني ويئي جتي هو پنهنجي خاندان سان سنڌ کان لڏي وڃي ويٺو . بعد ۾ ڪٽياڻ ذات جو نالو اتان جي پين بولين جي اثرن سبب " ڪٽياڻ "(٧)

---

١ . ماستر محمد صالح سپيو: "ڪلام محمود فقير ڪٽياڻ" س-ا-ب حيدرآباد ، ١٩۵٩، ص . ٧

٢. پروفيسر انور رومان ،مترجمہ " بلوچستان کي قبائل " ڊسٽرڪٽ گزيٽئر، حصو پيو، پبلشر بينظر انٽر پرائزز ڪوئٽہ، ٨٧- ١٩٨٦، ص ٣٧

٣. ايضاً

۴. ايم . لانگ ورٿ ڊيمز: بلوچ قبائل ، مترجم ڪامل القادري، نساءٽريڊرز ڪوئٽہ ، ١٩٨٣،ص ٣٢.

۵.بلوچستان کي قبائل ، ص٧۵

٦.رحيم داد مولائي شيدائي: "تاريخ قلات ،" حصو پهريون، بلوچ اڪيڊمي ڪوئٽہ، ١٩٨۴، ص ١٨٠

٧.ڪٽياڻ وارو صرف "ٽ" اصل ۾ ٺيڊڙي گڏيل "ڙ" وارو مرڪب آواز آهي جنهن سبب خطي واري طرفان اچاري نہ سگهڻ سبب ڪٽرياڻ، ۾ ڪيٽراڻ ۽ ڪيتراڻ ٿيو.

مان " کٽرياڻ" "کيٽراڻ" "کيٽراڻ " ۽ کيٽران جي صورت اختيار ڪيائين جتي هي خاندان پنهنجي منڙي ۽ پياري سنڌي ٻوليء کي اتان جي مقامي ٻولين جي زبردست اثرن باوجود اڄ تائين زنده رکيو پيو اچي پر اتان جي سرائڪي ، بلوچي ۽ پشتو ٻولين جي اثرن سبب سنڌي ٻولي جو هڪ نئون محاورو وجود ۾ اچي چڪو آهي ۔ بلڪ هي محاورو هڪ نئين ٻولي جي صورت اختيارڪندو پيو وڃي ۔

ڪوهستاني محاورو

ڪوهستاني محاورو اسان کي ضلعي دادو ۽ ڪراچي ڊويزن جي اولهائي حصي ۽ بلوچستان جي ضلع خضدار جي ڪوهستاني علائقن ۾ ملي ٿو ، جتي سنڌي ٻولي تي بروهي ۽ بلوچي زبانن جو اثر موجود آهي ۔

دادو ضلعي جو اولهائو حصو جيتوڻيڪ پهاڙي آهي تنهن هوندي به تنگ رستن ۽ پهاڙي پيچرن ذريعي ڪافي اچ وڃ جاري آهي جنهن سبب هن ٻولي جو ان طرف ڦهلاءُ ٿيندو رهي ٿو. جيڪو اڳتي هلي قلات ، مستونگ بلڪ نوشڪي ۽ خاران تائين پهچي ٿو ۔ اتان جا ماڻهو سنڌي ٻولي سمجهي ته سگهن ٿا پر ڳالهائي ڪونه ٿا سگهن جڏهن ته سرائڪي زبان چڱي طرح ڳالهائي وڃن.

هن محاوري تي ڪوهستاني نالو به پهاڙي علائقي جي نسبت سان پيل آهي ۔ هن علائقي ۾ بلوچ بروهي ۽ سماٽ قومن کان علاوه هندو ڪافي تعداد ۾ موجود آهن جيڪي اڪثر سنڌي ڳالهائيندا آهن (۱) ۔

بلوچ قومن جو سردار قلات جو خان آهي ۔ سماٽ قومن جو سردار لسٻيلي جو جام آهي ۔ باقي هندو جنهن حاڪم جي حد ۾ رهن تنهن کي پنهنجو حاڪم ڪري مڃين. بلوچ قومن جو وڏو تعداد بروهين جو آهي ۔ قلات جو خان پڻ بروهي خاندان مان آهي ۔ سماٽ يا سما قومن جو سنڌ ۽ ڪڇ ملڪ سان گهڻو تعلق رهيو آهي ۔ هو سنڌي ڳالهائين (۲) ۔

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو لکي ٿو :ڪوهستاني محاوري جو اثر خاص طور لاڙ جي ٺٽي ضلعي واري ياڳي تي ٿيو آهي ۔ چند لفظ اهڙا مليا آهن جن جو لاڳاپو ڪوهستان ۽ لسٻيلي سان آهي (۳) ۔

لاسي ٻولي پوري ضلعي ۾ اڪثريتي زبان آهي جيڪا اٽڪل ٽي ڀاڱي چار حصي ۾ ڳالهائي وڃي ٿي (۴). اهوئي سبب آهي جو هن علائقي کي سنڌي

---

۱ . سمو الهه بچايو يار محمد: " سير ڪوهستان، " س-ا-ب حيدرآباد، ڇاپو پنجون ۱۹۷۱. ص ۱۲۲

۲.پروفيسر جوڻيجو عبدالجبار: " لاڙ جي لغات، " زيب ادبي مرڪز حيدرآباد ۱۹۷۵، ص ۲۰

۳.ايضاً

۴ . پروفيسر انور رومان: " بلوچستان ڪي قبائل " اردو ترجمو، بينظير انٽرپرائزز پبلشر ڪوئٽه، ۸۷ - ۱۹۸۶، ص ۳۸۴، جلد اول ۔

علائقي جي حيثيت حاصل آهي ۽ بلوچستان ۾ سنڌي ٻولي سبب نمايان اهميت جو حامل آهي .

جدگالي محاورو

هي محاورو بلوچستان جي مڪران علائقي جي ڏاکڻي حصي ۾ ڳالهايو وڃي ٿوجيڪو اڳتي هلي جيوڻي ، ارماڙي - پسني ۽ گوادر تائين پهچ ۽ پکيڙ رکي ٿو (١).

هن محاوري تي مڪرانين جي بلوچي ۽ جتن جي سرائڪي ٻولين جو اثر آهي. هن علائقي ۾ جت تمام گهڻا رهن ٿا . جن جي ٻوليءَ تي سرائڪي ٻولي جو اثر آهي . هت جتن کي "جدگال" چيو وڃي ٿو . بلڪ هو پاڻ کي "جدگال" سڏائين ٿا . جيڪي هزارين سالن کان هن خطي ۾ آباد آهن (٢).

مڪران جي جدگالي حقيقت ۾ سنڌي ٻولي جي هڪ شاخ جي حيثيت رکي ٿي . اها لسٻيلي جي ٻولي سان ملندڙ آهي (٣).

هن خطي ۾ "لوهڙي چيني "نالي هڪ ٻي زبان بہ ڳالهائي وڃي ٿي جيڪا هتان جي لوهڙين سنڌي جي لفظ "چئني" يعنيٰ "چوڻ" مان اختيار ڪئي آهي . هي زبان ڪا علحده زبان نہ آهي، بلڪ لوهڙي مخفي طرح ڳالهائڻ لاءِ لفظن کي ابتو ڪري استعمال ڪن ٿا . ان ۾ بلوچي ، بروهي ، سنڌي، اردو ، پنجابي يا ٻيون ٻوليون بہ اچي وڃن ٿيون ؛ مثلاً : بلوچي "سڌ" "کي "ٿس" ۽ چار کي "را چ، " سنڌي اردو ۾ پيٽ ۽ ٽيپ وغيره (٤).

- هي قوم لورا ذات مان آهي . ۽ سنڌي ڳالهائي ٿي (٥).

هي علائقو بہ صدين کان سنڌ جي زير تسلط رهيو آهي ،جنهن سبب ان طرف سنڌي ٻولي جو ڦهلاءُ ٿيندو رهيو . مشرق وسطيٰ جي علائقن سان سنڌ جي سمنڊ رستي وڻج ۽ واپار سبب بہ سنڌي ٻولي ان طرف وڌندي رهي. رحيم داد مولائي شيدائي لکي ٿو : پاڪستان ۾ سنڌي زبان جو دائرو ڪشمير کان ڪيچ تائين ۽ ٿر کان وٺي مڪران تائين وسيع آهي (٦).

هن خطي ۾ سنڌي ٻولي کي گوادري ۽ ارماڙي بہ چيو وڃي ٿو جن ۾ ٿورو ٿورو فرق آهي ؛ بلڪ اهي وڏي محاوري جدگالي جي ننڍين يا مقامي محاورن جي

---

١. ايضاً حصو ٻيو ٨٧-١٩٨٦ ص ٢٣٢ .

٢. Census Report of Makran District . ١٩٦١ P.١-١۴

٣. پروفيسر انور رومان مترجم: "بلوچستان ڪي قبائل " ص٣٢٩

۴. ايضاًحصو اول، ص ٣٠٠ ،حصو ٻيو ص . ٢٣

٥ . الانا غلام علي ڊاڪٽر: "سنڌي ٻولي جي لساني جاگرافي" ص١٣٧

٦. رحيم داد مولائي شيدائي: "جنت السنڌ." س-ا-ب حيدرآباد ،١٩٥٧ ص . ٢٢

حيثيت رکن ٿا . هن علائقي جا رهاڪو سنڌ کان لڏي آيا آهن (١).

حقيقت ۾ بلوچ قبيلا بلوچستان جا اصلوڪا رهاڪو نہ آهن . هن خطي ۾ اهي چوٿين صدي عيسوي کان اچڻ شروع ٿيا (٢).

ڊاڪٽر غلام علي الانا صاحب لکي ٿو "جدگالي بولي سنڌي بولي جو هڪ لهجو (محاورو) آهي . هي بولي انهن خطن ۾ ڳالهائي وڃي ٿي جتي جدگال يا سنڌن ياڙا ۽ شاخون آباد آهن (٣).

سمنڊ جي ساحل سان سنڌ کان اچ وڃ سبب سنڌي بولي گوادر تائين پهچ ۽ پکيڙ رکي ٿي.

لاڙي محاورو

لاڙي محاورو سنڌ جي ضلعي ٺٽي ۽ بدين ۾ ڳالهايو وڃي ٿو ، جنهن تي ڪڇي ڪاٺياواڙي ۽ گجراتي بولين جو اثر آهي ، هي محاورو سنڌي زبان جي وڏن محاورن مان هڪ آهي . ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو صاحب لکي ٿو : "لاڙي محاورو سنڌي زبان جو هڪ اهم ۽ وڏن محاورن مان هڪ آهي ۽ لازمي طور ڪي اثر هن پاڙيسري محاورن جا قبول ڪيا هوندا جو تہ سنڌس سرحدون اتر کان معياري سان اولهہ کان ڪوهستاني محاوري سان ۽ اوير کان ٿري محاوري واري علائقي سان ملن ٿيون. بدين تعلقي ۽ ڪڇ رياست جي وچ تي ڪڇ جو رڻ آهي . ملڪ جي ورهاڱي کان اڳ ڪڇ جي گادي ڀڄ ڏي وهنن نريمي اچ وڃ عام جام ٿيندي هئي . ڪاٺي ۽ مزدوري لاءِ ڪڇي بدين تعلقي ۾ ايندا هئا. ڪي مستقل طور رهي پيا ۽ ماڻيون بہ ڪيائون . بدين ۾ ڪنيارن ، منڊرن ۽ مينگهواڙن جي بولي تي ڪڇي جو اثر خاص طور گهڻو آهي " (٤).

گريئرسن جي بيان مان معلوم ٿئي ٿو تہ داردي قومن جو اثر لاڙ تائين ڦهليل هو ۽ لاڙي محاوري ۾ اڄ بہ داردي بولين جا اهڃا اهڃاڻ ملن ٿا (٥).

هن محاوري تي اهو نالو پنهنجي علائقي جي نسبت سان قائم ٿيو آهي . لاڙي لهجي جوصوتياتي نظام سنڌي جي عام صوتياتي نظام جهڙو آهي . هن ۾ ٻچپوان ، ڏندوان ، مهاروان ، مورڌني ، سخت تارون ۽ نرم تارون وارا آواز آهن .

---

١ . "سنڌي بولي جي لساني جاگرافي" ١٩٧٩، ص . ١٣٤

٢. Autobiography Kar: Mir Ahmed Yar Khan "Inside Balochistan," An Royal Book Agency Karachi.

٣ . "سنڌي بولي جي لساني جاگرافي، " ١٩٧٩ ص . ١٣٧

٤. " لاڙ جي لغات، " زيب ادبي مرڪز حيدرآباد، ١٩٧٥ ص ١٩

٥. J.A. Grierson "Lingwstic Survery of India" Culcuta Part.I Vol. 1. 1927. P- 112.

اهي آواز توڪڻا ، ڇوسڻا ، ڳسڻا ، گهڻا (نڪوان) ، ڦڙڪڻا ، گول، روان ۽ نيم سُر قسمن ۾ گروهن ۾ ورهائي سگهجن ٿا (١) .
لاڙي لهجي ۾ واپاري ناتن ڪري ملائي ، ملباري ۽ تيلگو لفظ ڪڏ جي ويا اهن (٢) سنڌي ٻولي جي ٻين لهجن وانگر لاڙي لهجي ۾ ڪيترائي پورچوگيزي لفظ بہ شامل ٿي ويا آهن (٣) .

ڪڇي محاورو

هي محاورو اسان کي ڪڇ جي علائقي ۾ ملي ٿو، جتي مٿس ڪاٺياواڙي ، گجراتي ، مارواڙي ۽ ٻين هندي ٻولين جو اثر موجود آهي .
مرحوم محمد سومار شيخ لکي ٿو تہ" ڪڇ جي عام ٻولي سنڌي آهي جنهن کي ڪڇي ڪري چئبو آهي . ڪڇ جي ٻولي لاڙ جي ٻولي سان گهڻو واسطو رکي ٿي . اڪثر ڪري ڪڇي ٻولي جا لهجا (محاورا) لاڙي ٻولي جهڙا آهن . جو تہ لاڙ سان ڪڇ جا صدين کان لاڳاپا هليا اچن ٿا . ڪڇ جي ٻولي تي اتي جي تهذيب ۽ تمدن جو اثر پڻ آهي . ڪڇ جي ٻولي جي جهلڪ ڪنهن ڪڇي سان ڳالهائڻ وقت پسي سگهجي ٿي . ڪڇي ٻولي تي گجراتي جو پڻ گهاٽو اثر پيل آهي" (٤) .
هو وڌيڪ لکي ٿو : ڪڇ ملڪ جو اصل نالو "اڀير ديس" آهي. اڀير يا آهير (اسُر) سنڌ جي پراڻي قوم آهي ، جنهن آرين سان لڙايون ڪيون هيون . پر جڏهن آريہ غالب اچي ويا تڏهن اهير وڃي جابلو حصن ۾ پناھ ورتي تہ ٻيا وري ملڪ ڇڏي ايران هليا ويا. ايرانِ وارن اسُرن يا اهرن جو پاڪ ڪتاب " ژند " سچو سنڌ جي ساک سان پريو پيو آهي . نئين فارسي جا اسرن جي اولاد ايرانين جي ٻولي آهي ، انهيءَ جو گرامري ناتو سنڌي سان ساڳيو ئي قائم آهي ۽ ڪيترائي لفظ ساڳيا ٻنهي ٻولين ۾ جيئن جو تيئن موجود آهن (٥) .
هن محاوري تي ڪڇي نالو خود ان جي علائقي جي نسبت سان پيل آهي . ڪڇي محاورو سنڌي ٻولي جو هڪ اهم محاورو ڪري ليکبو آهي (٦). هي محاورو اڳتي هلي ڪاٺياواڙ ۽ گجرات تائين اثر انداز ٿئي ٿو، جتي ڪاٺياواڙي ۽

---

١ . الانا غلام علي ڊاڪٽر: " لاڙجي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ ،" انسٽيٽيوٽ آف سنڌلاجي ڄامشورو، ١٩٧٧، ص ٦٢- ١٦٣
٢ . ايضاً
٣ . ايضاً.
٤ . مرحوم شيخ محمد سومار: "ڪڇين جا قول،" س-ا-ب حيدرآباد، ١٩٧٧، ص ٤٣
٥ . ايضاً ص ١
٦ . جوڻيجو عبدالجبار ڊاڪٽر: " ڪينجهر " سنڌ يونيورسٽي ڄام شورو، ١٩٨٧، ص ٢٩.

گجراتي ٻولين جو مٿس اثر آهي .

ڪئپٽن ولبر فورس لکي ٿو ته ڪاٺي قوم سنڌ مان لڏي ڪڇ ۾ پاور ۾ اچي وئي ۽ پوءِ اتان سوراشٽر ۽ ٿاٺي ۾ اچي آباد ٿي. ڪاٺي قوم بهترين جنگجو قوم جي حيثيت ۾ مشهور هئي. هي قوم چوپايو مال چورائڻ ۾خاص طرح مشهور هئي(١)

ڊاڪٽر غلام علي الانا صاحب لکي ٿو ته سنڌ ۽ گجرات جا سياسي، سماجي، ثقافتي، مذهبي،علمي ۽ ادبي رشتا رهيا آهن. ٻنهي ملڪن جا ٻر وارا خطا يعني سنڌ ۾ لاڙ ۽ ٿر وارو حصو ۽ گجرات جو اولهه وارو خطو ٻه ٻوليا علائقا هئا. ماڻهن جي اچ وڃ وڻج واپار باهمي شادين ۽ ميل جول، مذهبي رشتي سبب سنڌي جو ڪڇي لهجو (محاورو) ڪاٺياواڙ ۾ ڪاٺياواڙي لهجي جي نالي سان اثر انداز رهيو ۽ سنڌي ٻولي مذڪوره علائقن ۾ پڻ چالو هئي ۽ ان ايراضي اندر سمجهي ۽ ڳالهائي ويندي هئي(٢)

گجرات ۽ ڪاٺياواڙ طرف ڪڇي محاوري کي ڪاٺياواڙي ۽ گجراتي محاورو به چيو وڃي ٿوجتي ٿوري ٿوري فرق سان مروج آهي. ڪاٺياواڙي ميمڻ پاڻ ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائيندا آهن. ان کي "ڪاٺياواڙي" يا "ميمڻي" سڏيو ويندو آهي. هي ڪا جدا ٻولي نه آهي بلڪ اصل ۾ سنڌي زبان جو هڪ محاورو آهي (٣)

ٿري محاورو

هي محاورو ميرپورخاص، ٿرپارڪر، سانگهڙ ۽ خيرپور ضلعن کان علاوه هندستان جي صوبي راجستان جي جوڌ پور، بيڪانير ۽ جيسلمير علائقن ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. هن محاوري تي اهو نالو پنهنجي علائقي جي نسبت سان پيل آهي. هندستان وارن علائقن ۾ ٿري محاوري کي ڍاٽڪي به چيو وڃي ٿو. هن محاوري تي گجراتي ۽ راجستاني ٻولين جو اثر آهي.

ٿرپارڪر جو ضلعو اصل ۾ ٿر علائقو آهي. ٿر سنسڪرت جي لفظ "ستل" مان نڪتل آهي. ان جو اچار ڦري "ٿل" ۽ ٿر ٿيو آهي (۴). هي سمورو علائقو وارياسو آهي ان ڪري به هن کي ٿر سڏيو وڃي ٿو.

1.S. Wilber Force H- Bell " The History of Kathiywar" Wiliam Heinemann London 1966 A.D P. 67

٢. الانا غلام علي ڊاڪٽر؛ "سنڌي ٻولي جي لساني جاگرافي"، سنڌالاجي ڄامشورو، ١٩٧٩، ص ٧٥-٧٦

٣. ميمڻ عبدالمجيد سنڌي؛ "ڪاٺياواڙي ميمڻ محاوري جو لساني جائزو"، مقالا بين الاقوامي سنڌي ادبي ڪانفرنس سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو، ١٩٨٨، ص١١

۴. "ڪينجهر" ص ١١

ڪڇ ۽ ڪاٺياواڙ وانگر سنڌ ۽ راجستان جا قديم زماني کان ناتا رهيا آهن محمد بن قاسم جي حملي وقت ڪيترائي سنڌي لوهاڻا ۽ ٻيون ذاتيون سنڌ مان لڏي راجستان جي غير مسلم رياستن ڏانهن هليون ويون(١) ۽ اتي هميشہ لاءِ رهي پيون.

سرڳواسي رائيچند ٿري ٻولي بابت لکي ٿو: ٿر جي ٻولي کي ڍاٽڪي ٻولي بہ چئبو آهي جا سنڌي، گجراتي، مارواڙي ۽ ڪڇي ٻولين جو ميلاپ آهي. منجهس ڪيترائي نج سنسڪرت اکر آهن. ٿري هندو توڙي مسلمان اها ٻولي ڳالهائيندا آهن البت لوهاڻا ۽ ڪيترائي مسلمان سنڌي بہ ڳالهائيندا آهن پر اها نج سنڌي نہ آهي ڪيترائي ٿري لفظ ڳاڙهو آهن جنهن کي گويا ڍاٽڪي سنڌي چئجي تہ بہ ٺهي(٢)

پروفيسر جهمٽ مل لکي ٿو: اپڀرنش مان جدا جدا ديس ڀاشائون جهڙوڪ سنڌي، راجستاني، گجراتي ۽ هندي وغيره ڇڇي ڌار ٿيون. اها جدائي عيسوي ٻارهين صدي ۾ شروع ٿي پر پوءِ بہ گهٽ ۾ گهٽ بہ صديون سنڌ ۽ اولهہ راجستان جي لوڪ وهنوار ڀاشا ۾ گهڻو ڦيرو ڪو نہ آيو. حڪومتي ٻولي ۾ برابر گهڻو ڦيرو آيو. پر انهي جو لوڪ ڀاشاتي اثر خير ڪو پيو. ڪن سنڌي عالمن ، عربي ۽ فارسي ادب ۾ مهارت حاصل ڪئي. پر عام خلق جي ٻولي سنڌي ٿي هلندي آئي جا ان وقت اولهہ راجستاني کان گهڻي علحدي ڪانہ هئي. ڪي صديون پوءِ بہ هاڻوڪي سنڌ جي ڪجهہ حصي جو راجستان سان سياسي ۽ سموري سنڌ جو راجستان سان پنگتي ناتو هلندو آيو(٣)

محاورن جي مختلف لفظن ۽ آرازاين تي بحث

سنڌي ٻولي جي مختلف محاورن ۾ مختلف لفظن تي غور ڪنداسين تہ اسان کي ڪافي فرق نظر ايندو ۽ ڪي لفظ هر هڪ محاوري ۾ ٿوري فرق سان استعمال ٿين ٿا. هيٺ محاورن جي ڪن لفظن جومختصر جائزو پيش ڪجي ٿو.

معياري محاورو:	آهي
اتراڏي محاورو:	آهہ - آ
ماڇڪي محاورو:	آ
جهڱالي محاورو:	هئي
فراڪي محاورو:	آهي - هي
ڪيترائي محاورو:	اي - ء
ڪوهستاني محاورو:	آهہ

1. Thadhani, T.S. "The Lohans" an aticle published in Journal of Sind Historical Society Vol, VIII No: 3 Jan. 1948 Karachi P-166.

٢. رائيچند: " تاريخ ريگستان." س-ا-ب حيدرآباد ڀاڳو ڀهريون ص ٣٦١

٣. پروفيسر جهمٽ مل ڀاوناڻي: "ٻولا مارو"، هندوستان ساهتيہ مالا بمبئي، ١٩٥٣ع، ص ٧٧

لاسي محاورو:	۽
جدگالي محاورو:	۽
لاڙي محاورو:	آهي - آئي
ڪڇي محاورو:	آئي
ٿري محاورو:	آ - آئي

هئو: هن لفظ جو محاورن جي لحاظ کان جائزو وٺبو ته معلوم ٿيندو ته هي به ڪافي فرق سان استعمال ٿئي ٿو. هيٺ واضح ڪجي ٿو.

معياري محاورو:	هئو
اتراڏي محاورو:	هُيو
ماڇڪي محاورو:	هُيو
جهڏالي محاورو:	هيو - هو
فراڪي محاورو:	آهو - هئو
ڪيتراڻي محاورو:	آئو
ڪوهستاني محاورو:	هو
لاسي محاورو:	او
جدگالي محاورو:	او
لاڙي محاورو:	هو- هئو
ڪڇي محاورو:	هئيو
ٿري محاورو:	هئيو

آهين: معياري محاوري جو هي لفظ به اسان کي مختلف محاورن ۾ وڏي فرق سان نظر اچي ٿو مثلاً:

معياري محاورو:	آهين
اتراڏي محاورو:	آن
ماڇڪي محاورو:	اِين
جهڏالي محاورو:	اَن
فراڪي محاورو:	آن
ڪيتراڻي محاورو:	اِي
ڪوهستاني محاورو:	اَن
لاسي محاورو:	اين
جدگالي محاورو:	اِين
لاڙي محاورو:	آهئين
ڪڇي محاورو:	آئين
ٿري محاورو:	آئين

محاورن جو علم صرف جي روشنيءَ ۾ جائزو

سنڌي ٻولي جي مختلف محاورن جو علم صرف جي روشنيءَ ۾ جائزو وٺبو تہ اسان کي ڪافي فرق نظر ايندو ڇو تہ مختلف ٻولين جي اثرن سبب اهي فرق پيدا ٿين ٿا . ٻولي جي تبديلي جا قاعدا بہ ڪن اصولن تي ٻڌل هوندا آهن .

علم صرف بابت مرزا قليچ بيگ لکي ٿو: "صرف" لفظ جي عربي لغت ۾ معنيٰ آهي ڦيرائڻ بعني "ڦيرو" يا "گردان". انهي موجب لفظ جدا جدا صورتن ۾ ڦرن ٿا ۽ فعل زمانن موجب ڦرن ٿا ۽ سيني قسمن جي لفظن جون جدا جدا صورتون ۽ صيغا "صرف" ۾ داخل آهن (١) . جهڙي طرح هر ٻولي جو پنهنجو صوتياتي نظام ٿيندو آهي تهڙي طرح هر ٻولي جو پنهنجو وياڪرڻي نظام بہ هوندو آهي . وياڪرڻي نظام کي ٻن حصن ۾ ورهايو ويو آهي: هڪ اهو آهي جنهن ۾ لفظن جي ڦيرن ۽ صيغن ۽ نون لفظن ناهڻ جا قانون ڏنل هوندا آهن . هن حصي کي "علم صرف" چئبو آهي . ٻيو حصو اهو آهي جنهن ۾ فقرن ۽ جملن جي ٻيهڪ ۽ انهن جي سٽاءُ جي قانونن جي خبر پوي ، جنهن کي "علم نحو" چوندا آهن (٢) .

ڳالهہ ٻولهہ جو ننڍي ۾ ننڍو جزو جملو آهي ، جنهن سان ڪو شخص ٻئي ماڻهو کي پنهنجو مطلب سمجهائي سگهي ٿو. جملو لفظن سان ٺهي ٿو . حن جو صحيح مفهوم جملي مان معلوم ڪري سگهبو آهي . لفظن جي تقسيم ۽ هڪ ٻئي سان گڏجي اچڻ سان ان ۾ جيڪو تغير يا تبديلي اچي ٿي يا ان ۾ اضافي سان جيڪا نئين صورت پيدا ٿئي ٿي ان جي بيان ڪرڻ کي "صرف" چيو وڃي ٿو (٣)

صرف جي روشنيءَ ۾ محاورن جو جائزو وٺبو تہ اسان کي هر هڪ محاوري ۾ ڪافي فرق نظر ايندو ۽ مختلف حرفن جي پڊن تي زور ڏيئي استعمال ڪرڻ سان اچارن ۾ بہ فرق نظر ايندو . هيٺ اهڙا لفظ پيش ڪجن ٿا .

معياري	منهنجو	تنهنجو	ڪنهنجو
اتراڌي	مانجو	تنهنجو	ڪينهنجو
ماڇڪي	مهنجو	تهنجو. تهَجو	ڪينهجو
جڏالي	مانجو - منجو	ٿُنجو	ڪينٿجو
فراڪي	مِجو - مِينجو	تنجو	ڪينجو
ڪيتراڻي	مِينجو - مِينجا	تانجو - تانجا	ڪِڙجو
ڪوهستاني	مانجو	تنهنجو	ڪينهنجو
لاسي	مونجو	ٿُنجو	ڪينجو .

١.مرزا قليچ بيگ: "سنڌي وياڪرڻ" ، ڀاڱو ٻيون،س-ا-ب حيدرآباد، ١٩٧١ع ،ص ٢

٢. الانا غلام علي ڊاڪٽر: "سنڌي ٻولي جو مزاج" تہ ماهي مهراڻ حيدرآباد ٢/ ١٩٧٩ع، ص ١٣٠

٣. مولوي عبدالحق ڊاڪٽر: "اردو صرف ونحو"، اردو اڪيڊمي ڪراچي، ڇاپو ٻيو، جولاءِ ١٩٦٩ع ص ١٠-١١

جدگالي	مونجو	تنجو	ڪينجو
لاڙي	مونجو	تنجو	ڪينجو
ڪڇي	موجو	تونجو-توجو	ڪينجو
ٿري	موجو-مانرو	تونجو-تانرو	ڪيئنجو-ڪيئنرو

ضميري لفظن جي اچارن جو فرق

معياري	مونکي	ان کي	توهان کي
اتراڏي	ماکي	انهين کي	تهان کي
ماڇڪي	مانکي	اونکي	ٿسان کي
جغدالي	ماکي	ان کي	تهان کي
فراڪي	ماکي	اڻ کي	توئان کي
ڪيتراڻي	ماکي-مينک	اڻ کي	ٿئان کي -تان کي
ڪوهستاني	مانکي	اونکي	تئان کي
لاسي	ماکي	اونکي	توئان کي
جدگالي	ماکي	اونکي	تانکي
لاڙي -	مُنکي-مُکي	ان کي	توان کي
ڪڇي	مانکي	ان کي	توان کي
ٿري	موکي - منان	انان	توئان

حرف جر جي اچارن جو فرق

معياري	جِٿان	ڪِٿان	هِتان
اتراڏي	جاَٿئون	ڪاَٿئون	هِتئون
ماڇڪي	جِٿون	ڪِٿون	هِٿون
جغدالي	جاٿئون	ڪاٿئون	هِتئون
فراڪي	جِٿئون	ڪِٿئون	هِتئون
ڪيتراڻي	جِٿون	ڪِٿون	هِٿون
ڪوهستاني	جاٿئون	ڪاٿئون	هِتئون.
لاسي	جاٿون	ڪاٿون	هِتون
جدگالي	جِٿون	ڪِٿون	اِتون
لاڙي	جيٿان	ڪيٿان	هيتان
ڪڇي	جيٿان	ڪيٿان	هيٿان
ٿري	جيٿان	ڪيٿان	هيٿان

جيڪڏهن ڪنهن ٻوليءَ جي محاورن جي لفظن ۾ فرق آهي تہ پوءِ ان جي جملن ۾ بہ فرق هوندو . مثلاً:

معياري	ڪٿان وٺي آيو آهين
اتراڌي	ڪاٿئون وٺي آيو آن
ماچڪي	ڪِٿئون وٺي آيو اِين
جهڏالي	ڪاٿئون وٺي آيو آن
فراڪي	ڪٿئون وٺي آئو آن
ڪيترائي	ڪٿون وٺي آئو اِي
ڪوهستاني	ڪاٿئون وٺي آيو آن
لاسي	ڪاٿئون گهِني آئيو اِين
جدگالي	ڪٿون ڳني آئيو اِين
لاڙي	ڪيٿان وٺي آئيو هين
ڪڇي	ڪيٿان وٺي آئيو اين
ٿري	ڪٿان وٺي آنيو اين

جملو ٻيو

معياري	هن جو نالو ڇا آهي
اتراڌي	هن جو نالو ڇا هي
ماچڪي	هينجو نالو ڇا ٿي
جهڏالي	اِينجو نالو ڇا ٿي
فراڪي	هِڻ جو نان ڇا ٿي
ڪيترائي	هِڻ جو نان ڇيئي
ڪوهستاني	هن جو نالو ڇا هي
لاسي	يجهو نان ڇو اَ
جدگالي	يجو نان ڇو اَ
لاڙي	هن جو نالو ڇا ٿي
ڪڇي	هِينجو نالو ڇا ٿي
ٿري	هينجو نان ڇا ٿي

جملو ٽيون

معياري	اسلم ڪيڏانهن ٿو وڃين؟
اتراڌي	اسلم ڪاڏي ٿو وڃين ؟
ماچڪي	اسلم ڪيڏي ٿو وڃِين؟
جهڏالي	اسلم ڪيڏي وينديو پيو آن؟
فراڪي	اسلم ڪيڏي وينو پئو آن؟
ڪيترائي	اسلم ڪِڏي وينو پئو آن؟

ڪوهستاني -	اسلم ڪاڏي ٿو وڃين؟
لاسي -	اسلم ڪيڏ ٿو وڃين؟
جدگالي -	اسلم ڪيڏ ٿو وڃين؟
لاڙي -	اسلم ڪيڏان ٿو وڃين؟
ڪڇي -	اسلم ڪيڏان ٿو وڃين؟
ٿري -	اسلم ڪيڻ ٿو وڃين؟

جملو چوٿون

معياري -	پاڻي ٿڌو هئو
اتراڏي -	پاڻي ٿڌو هيو
ماڇڪي -	پاڻي ٺيو هيو
جهڏالي -	پاڻي ٺڌو هيو
فراڪي -	پاڻي ٺڌو هئو - آهو
کيتراڻي -	پاڻي ٿڌو آئو
ڪوهستاني -	پاڻي ٿڌو هو
لاسي -	پاڻي ٿڌو هو
جدگالي -	پاڻي ٿَڌو او
لاڙي -	پاڻي ٿڌو هئو
ڪڇي -	پاڻي ٿڌو هئيو
ٿري -	پاڻي ٿڌو هئيو

محاورن جو علم نحو جي روشنيءَ ۾ جائزو

نحو ان علم کي چئبو آهي جنهن مان ٻولي جي صحيح ۽ پوري طرح ڳالهائڻ ۽ لکڻ جا طريقا معلوم ڪري سگهجن ، تہ ٻولي ڪيئن ٿي ڳالهائي وڃي ، حرف ، لفظ ۽ جملا ڪيئن ٿا ٺهن ۽ ڪهڙي نموني سان ٿا استعمال ٿين. ان کان علاوه نحو مان حرفن، لفظن ، جملن ۽ اصطلاحن جي زمانن ۽ گرامر جي لحاظ سان صحيح يا غلط هجڻ بابت پتو پوي ٿو .

مرزا قليچ بيگ لکي ٿو : ”علم نحو جي اصلي معنيٰ آهي پاسو ۽ اصطلاحي معنيٰ اٿس حرف هڪبئي جي پاسي ۾ ٻيهاري لفظ جوڙجن ۽ جملا هڪ ٻئي جي پاسي ۾ ٻيهاري بيان يا تقرير يا دليل جوڙڻ . انهيءَ ڪري نحو جي رواجي معنيٰ ٿي دستور يا طرز يا قانون جن موجب حرف ، لفظ ۽ جملا پاڻ ۾ گڏجن ٿا ۽ موافقت رکن ٿا .۽ هڪ ٻئي تي عمل هلائين ٿا“ (١).

---

١ . مرزا قليچ بيگ، ”سنڌي ويا ڪرڻ“ ڀاڱو ٻيو، س-ا-ب حيدرآباد، ١٩٧١ع ، ص ٢

آڏواڻي پيرومل لکي ٿو:"نحو معنيٰ دستور يا ريت. اصطلاحي معنيٰ موجب علم نحو اهو علم آهي ، جنهن مان خبر پوي ٿي تہ جملا ڪيئن ٿا ٺاهجن ۽ هر هڪ جملي جي لفظن جو هڪٻئي سان ڪهڙو لاڳاپو آهي . جملن جي بناوت ۽ تفريق يا ڇيد ۽ ٻيهڪ جي نشانين بابت ذڪر سڀ نحو ۾ اچي وڃن ٿا "(١) .

مولوي ڊاڪٽر عبدالحق لکي ٿو :"جملي ۾ لفظن جو هڪ ٻئي سان باهمي تعلق هوندو آهي . جيئن هر شيءِ جو ظاهر ۽ باطن هوندو آهي تيئن لفظن جو بہ ٿئي ٿو . ظاهر تعلق اهو آهي جنهن جو تعلق صرف سان آهي ۽ باطن اهو آهي، جنهن ۾ لفظ جي معنيٰ ۽ مفهوم تي بحث ڪجي ، ان بحث کي "نحو" چئبو آهي .(٢)

سنڌي ٻولي ۾ ڪوبہ اهڙو حرف ڪونهي جيڪو بغير ڪنهن حرف علت يا اعراب جي لفظن ۾ ڪم ايندو هجي . هن ٻوليءَ جا ڪل باونجاهہ حرف آهن جيڪي علت ۽ اعرابن جي مدد سان لفظن، ٻن لفظن ۽ جملن جي صورت ۾ جوڙي استعمال ڪيا وڃن ٿا. ان مان معلوم ٿئي ٿو تہ لفظن کي جوڙڻ وقت منجهن حرف علت ۽ اعراب جو هجڻ لازمي آهي.

سنڌي ٻولي جي رسم الخط جيڪا ڪافي سوچ ويچار بعد ١٨٥٣ ۾ تيار ڪئي وئي تقريباً سوا سؤ سالن کان نافذ العمل آهي تنهن جو جڏهن اسان سنڌي ٻولي جي پرورارين مختلف ٻولين جي اثر سببان وجود ۾ ايندڙ محاورن جي روشني ۾ جائزو وٺون ٿا تہ اسان کي هي رسم الخط ڪافي حد تائين نامڪمل محسوس ٿئي ٿي جو تہ اها هڪ واضح حقيقت آهي تہ هر ليکڪ تي پنهنجي خطي ۾ استعمال ٿيندڙ زبان جو زيادهہ اثر ٿئي ٿو. ڳالهائڻ توڙي لکڻ سندس ان محاوري کان متاثر هوندو. رسم الخط جوڙڻ وارن جي اڪثريت حيدرآباد ۽ لاڙ علائقي سان تعلق رکي ٿي. ان ڪري اهي انهن علائقن جي ٻولي جا ماهر تہ چئي سگهجن ٿا پر اهو ضروري نہ آهي تہ اهي سموري سنڌ ۽ ان کان ٻاهر استعمال ٿيندڙ محاورن جا ماهر بہ هجن. اهو ئي سبب آهي جو انهن جي تحريرن ۾ لاڙي لهجو ڪتب آندل آهي ۽ لاڙي لهجو علمي ۽ ادبي ڪتابن ۾ زياده استعمال هيٺ رهيو جنهن ڪري ان کي معياري زبان سڏيو ويو (٣)

رسم الخط تيار ڪرڻ وارن ۾ ڪجهہ غير سنڌي بہ شامل هئا، جن کي سنڌ جي سياسي حدن کان ٻاهر دور دراز علائقن جي سنڌي محاورن ۾ استعمال ٿيندڙ مختلف آوازن ۽ حرفن جي چڱي طرح ڄاڻ ڪا نہ هئي. جيڪي آواز ۽ اچار وچولي سنڌ ۾ مروج هئا تن جي بنياد تي انهن کي عربي رسم الخط جي مدد سان

---

١ . آڏواڻي پيرومل، "وڏو سنڌي ويا ڪرڻ" انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي ڄامشورو، ١٩٨٥ع، ص٦٣

٢ . مولوي عبدالحق ڊاڪٽر: "اردو صرف ونحو" ص ١١

٣. ميمڻ عبد الغفور سنڌي ڊاڪٽر: "نثري ادب"، ماهوار پيغام ڪراچي، نومبر ڊسمبر ١٩٨٨، ص ١٦.

نيون صورتون مقرر ڪري ٥٢ حرف جوڙيا ويا. جنهن جي نتيجي ۾ دور دراز علائقن جا ڪي حرف ۽ وسرڳ مفرد حرف رسم الخط ۾ شامل ٿيڻ کان رهجي ويا، جيڪي اڄ تائين ضرورت هوندي به شامل ٿي نه سگهيا آهن، جنهن سبب ٻولي جي ترقي لاءِ نه صرف اهي رڪاوٽ بڻيل آهن بلڪ اهم مسئلو پڻ آهن.

سنڌي ٻولي جي پهرين صاحب ديوان مرحوم گل محمد "گل،" هالائي (١٨١١ع - ١٨٥٨ع) سال ١٨٥٨ع ۾ بمبئي مان پنهنجو ديوان ڇپرايو جنهن ۾ هن موجوده صورتخطي جوڙڻ واري ڪاميٽي طرفان ڪن غلطين ٿيڻ ذڪر ڪيو آهي ،جنهن سبب ڪيترا اچار شڪلين جي مقرر نه ٿيڻ ڪري رهجي ويا آهن. انهي لاءِ هن ٻن بابن ۾ دليل ۽ چارٽ به ڏنا آهن. پنهنجو ديوان ٥٥ اکرن تي ترتيب ڏنو اٿس جيڪي هن طرح آهن:

ا ب ٻ پ ڀ ت ٽ ٿ ٺ ث ج جھ ڄ ڃ چ ڇ ح خ د ڌھ ڊ ڏ ذ ر رھ ڙ ڍ ڙ ز ڙ س ش ص ض ط ظ ع غ ف ڦ ق ڪ ک گ گھ ڳ ڱ ل لھ م ن نھ ڻ و ھ ي.

سنڌس جوڙيل رسم الخط ۾ موجوده صورتخطي جيان "ه" ڪونهي انهي کي شامل ڪرڻ سان صورتخطي ۾ ٥٦ اکر ٿين ٿا. ڀائنجي ٿو ته "علم اللسان" ۾ چڱي مهارت رکندو هو(١). اهو ئي سبب آهي جو هن صورتخطي ۾ ٿيل سهو جي نشاندهي ڪئي آهي جيڪا ڪافي حد تائين معقول ٿي لڳي. هالائي مرحوم جي ڄ ه ڙ رھ ڳ ھ ل ھ ن ھ ۽ گ ھ اصل ۾ گھ ۽ ج ھ اصل ۾ "جھ"آهي، "ل ھ" ۽ ن ھ اصل ۾ "لھ" ۽ "نھ" آهن. "ڙ" اسان وٽ عام طور مروج آهي. "ڏ" اصل ۾ "ڏ" آهي باقي "رھ" غالباً لاڙ علائقي ۾ ڪٿي مروج هجي جنهن جي هن نشاندهي ڪا نه ڪئي آهي.

منهنجي مشاهدي موجب سنڌي ٻولي جي مروج ١٢ محاورن ۾ تقريباً ١٢ ٻيا حرف استعمال ٿي رهيا آهن. جن کي رسم الخط ۾ شامل ڪرڻ جي اشد ضرورت آهي. جيئن هن ٻولي کي اڃان به وڌيڪ زرخيز بڻائي ترقي ڏياري سگهجي. انهن مان ڪن حرفن کي رسم الخط ۾ شامل ڪرڻ لاءِ محققن خاص ڪري ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ صاحب جن به نشاندهي ڪئي آهي. تنهن ڪري ضرورت هن ڳالهه جي آهي ته انهن ١٢ حرفن جي حقيقت ۽ اهميت کي تسليم ڪندي ڪين رسم الخط ۾ جاءِ ڏيئي صورتخطي کي مڪمل ڪري نه صرف ٻولي کي ترقي ڏياري وڃي بلڪ ٻولي جي لغت ۾ اضافو ڪندي ان جي اهميت کي وڌايو وڃي.

رسم الخط ڪو آسماني صحيفو نه آهي جو ان ۾ ڪو واڌارو يا اصلاح نه ٿي سگهي ٿي. هر ارتقا پذير ٻولي ۾ ان جي حقيقي ترقي لاءِ پيش ٿيندڙ جديد ضرورتن کي تسليم نه ڪرڻ حقيقتن کان انحراف جي مترادف آهي، تنهنڪري ٿڌي دل سان انهن حرفن جو جائزو ورتو وڃي ۽ ضرورت موجب انهن کي جاءِ ڏني وڃي. اڳتي انهن حرفن تي مختلف محاورن ۾ استعمال ٿيڻ جي لحاظ سان تفصيلي بحث ڪيو ويندو. راقم الحروف انهن لاءِ هيٺيون صورتون تجويز ڪيون آهن.

١.خليفو گل محمد: "ديوان گل،" بمبئي ١٨٥٨، ص ٢ -٣

سنڌي ٻولي جي مختلف محاورن جو نحوي جائزو وٺبو ته مختلف محاورن ۾ اسان کي حرف "ڙ" ۽ حرف "ل" جو استعمال نظر اچي ٿو. هي ٻئي حرف اسان جي ٻولي ۾ فارسي، بلوچي، بروهي، مينگهواڙ، ڪولهي ۽ ڪيتراڻي ٻولين مان اچي شامل ٿيل لڳن ٿا. جيئن ته مٿي ذڪر ٿي چڪو آهي ته پر وارين ٻولين جو هڪ ٻئي تي اثر ٿئي ٿو جنهن سبب محاورا وجود ۾ اچن ٿا. اهو ئي سبب آهي جو مٿيان ٻه حرف اسان جي ٻولي جي ڪن محاورن ۾ نظر اچن ٿا.

حرف "ڙ"

هي حرف اسان کي ڪوهستاني، لاسي، جدگالي، جفدالي، فراڪي ۽ ڪيتراڻي محاورن ۾ استعمال ٿيندي ملي ٿو. هي حرف ائين لڳي ٿو ته جڻ اصل ۾ سنڌي زبان جو ئي حرف آهي جو ته جڏهن ڪو حرف ڪنهن ٻولي يا ان جي ڪنهن محاوري ۾ پوري طرح استعمال ٿيندو هجي ته پوءِ ان کي ان ٻولي جو حرف سمجهڻ گهرجي. هن حرف جي استعمال بابت ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا.

خَڙَڪ : هي لفظ اصل ۾ سبي خطي جي هڪ پٺاڻ قوم جي هڪ شاخ "خجڪ" جو نالو آهي، جيڪو ٻولين جي اثرن سبب "ج" جو حرف "ڙ" ۾ بدلائي "خڙڪ" ٿيو آهي. اهڙي طرح فراڪي محاوري جا ڪجهه ٻيا لفظ مثلاً "دشمن" بدران "دڙمن" "گوشت" بدران "گوڙد" "بوجرو" بدران "بُوڙو" ۽ ڪنهن جيت جي آواز "چرچر" بدران "چيڙو" يا "چڙڪو" طور استعمال ٿين ٿا. مٿين لفظن ۾ حرف "ڙ" "دشمن" ۽ "گوشت" جي "ش" "بوجرو" ۾ "ج" ۽ "چرچر" ۾ "ر" بدران اختيار ڪيو ويو آهي.

ڪراچي ۽ لسٻيلي جي علائقن ۾ به حرف "ڙ" جو استعمال عام ٿئي ٿو، جنهن کي سنڌي الف ب ۾ شامل ڪرڻ لاءِ تجويز ڏيندي محترم ج ع منگهاڻي ڪجهه ان جا مثال به ڏنا آهن.

جهڙوڪ : "بوڙ" = وار ، "بُوڙو" = ننڍو ٻار، "بڙونگي" = ريشمي ڪپڙو ڪاٽڻ وارو ڪيڙو، "پُڙ" = ٻوا لڳل ڪپهه، "چڙڪو" = بوٽن جو آواز، "مڙڪو" = جهيٺو آواز، "ڪڙڪو" = ٻارن جو گهڻو روئڻ، "ڪاڙوڙو" = ڪانگن جو گڏيل آواز، "گڙجڻ" = ڪاٺو خر[illegible] ٿيڻ، "ڪڙجڻ" = سڪڙجڻ، گڙڪا = ڪنڌ ۽ گهه ۾ پڪل ماني ڪاٽڻ جو آواز ، "ڪانڙو" = ڪمزور ٻار ۽ "ڙڻ رڻ" = مشين جو آواز وغيره (١).

توجه سان غور ڪيو وڃي ته اهو حرف آسان کي خود متعياري توڙي ٻين عام

---

١. ج ع منگهاڻي؛ "سنڌي الف ب جو سوال." روزانه هلال پاڪستان ڪراچي ماهنامه مئگزين ڊسمبر ١٩٨٢، ص ٦٢

محاورن ۾ بہ ملي سگهندو مثلاً "مژگان"، "ٽيليويژن"، "ژوب" (فورٽ سنڍيمن) ۽ "اژدها" وغيره.

ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي صاحب جن پنهنجي ڪتاب "تحقيق لغات سنڌي" ۾ بہ "اژدها" (١) لفظ لاءِ ڪم آندو آهي. ان کان علاوه "تحفتہ الڪرام" ۾ "ماژندران" (٢) شهر جي نالي ۾ ڪم آندو ويو آهي. سنڌي ادب ۾ اڪثر اهو حرف ڪم آندو وڃي ٿو جنهن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو تہ هي حرف هاڻ پوري طرح اسان جي ٻولي جي رسم الخط ۾ جاءِ حاصل ڪري چڪو آهي. پر اسان ان کي صورتخطي واري پٽي ۾ جاءِ ڏيڻ کان قاصر رهيا آهيون.

حرف "ل"

هي آواز اصل ۾ بروهي زبان جو هڪ حرف آهي ۽ بلوچستان جي بروهين جي سنڌ سان ڳنڍيل علائقن جي سنڌي زبان ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. خاص ڪري خضدار، سبي، بارکان، لسبيلو، نصيرآباد ۽ ڪڇي ضلعي جي ڪيتراڻي، فراڪي، جغدالي، لاسي ۽ ڪوهستاني محاورن ۾ استعمال ٿئي ٿو.

هي حرف بروهي زبان ۾ "مل" = پٽ، "خل" = مارڻ ۽ سور، "اِل" = بخار "ميل" = رڍ، "ٿل" = ويهہ، "قروال" = ڪير، "اِلِ مل" = سوٽ جي معنائن ۾ ڪم اچي ٿو. هن جو، اچار "ل" ۽ "ٿ" جي وچ تي حرف "ڙ" ۽ "ش" جي گڏيل آواز جهڙو ٿي استعمال ٿئي ٿو. هوڏانهن اهو ساڳيوحرف سنڌ جي ٿر ۽ ڪڇ جي "ٿري" ۽ "ڪڇي" محاورن ۾ اتان جي سنتالن، مينگهواڙن، ڀيلن ۽ ڪولهين جي ٻولي ۾ بہ استعمال ٿئي ٿو. جهڙوڪ "ڪولي" = ڪولهي، "ٿالي" = ٿالهي، "مالي" = مالهي ۽ "ڇالي" ٻڪري جي معنائن ۾ ڪم اچي ٿو (٣). ڪيتراڻي محاوري ۾ بہ "ڇالي" = ٻڪري کي چون (٤).

ان حرف جي استعمال تي غور ڪبو تہ معلوم ٿيندو تہ اهو حرف مٿي ذڪر ڪيل قومن جي ٻولي ۾ "ل" ۽ "هہ" جي وچ تي "ڙ" جهڙي اچار ۾ استعمال ٿئي ٿو. ڪڇي ۽ ٿري محاورن تي غور ڪبو تہ اهو حرف انهن علائقن ۾ بہ لاسي، ڪوهستاني، جغدالي، فراڪي ۽ ڪيتراڻي محاورن وانگر جذب ٿي چڪو آهي. مٿي ذڪر ڪيل قومن وانگر هاڻ سماٽ قومون بہ ان حرف کي انهن علائقن ۾ سنڌي

---

١. سنديلو عبدالڪريم ڊاڪٽر: "تحقيق لغات سنڌي،" فردوس پرنٽنگ پريس حيدرآباد ١٩٥٥، ص ٢١

٢. مير علي شير قانع: "تحفتہ الڪرام"، مترجم مخدوم امير احمد. س - ا - ب حيدرآباد، ١٩٥٧ع، ص ٤٩٤

٣. بروهي داد محمد خادم: "سنڌي صورتخطي ۽ ان جو لساني جائزو،" ماهوار نئين زندگي حيدرآباد، جولاءِ ١٩٨٤ع، ص ١٣

٤. پروفيسر انور رومان: مترجم "بلوچستان کي قبائل" حصو ٻيو، ص ٣٧

ٻولي ۾ پنهنجي حرف طور استعمال ڪن ٿيون . جيتوڻيڪ هي حرف بروهي، مينگهواڙ، ڪولهي، ڀيل ۽ سنتال قومن کان سواءِ ٻين قومن وارا جلد استعمال ڪري ڪو نہ سگهندا آهن پر انهن قومن سان گڏ رهڻ سبب اهي آساني سان ان حرف کي استعمال ڪري ٿا سگهن. اهو ئي سبب آهي جو اهو حرف سنڌي ٻولي ۾ استعمال ٿئي ٿو، جنهن مان ان حقيقت جو پتو پوي ٿو تہ هي حرف ٻہ حرف "ڙ" وانگر سنڌي ٻولي ۾ پنهنجي جاءِ ولاري چڪو آهي. تنهنڪري ضرورت هن ڳالهہ جي آهي تہ سنڌي ٻولي ۾ استعمال ٿيندڙ قديم سنڌين جي هن حرف کي ٻہ صورتخطي ۾ قبول ڪيو وڃي. سنڌي ٻولي ۾ ڪل ڏهہ اعرابون آهن جن جي مدد سان ٻولي ۾ املا، لفظ ۽ جملا جڙن ٿا. اهي اعرابون، اڳياڙين توڙي پڇاڙين ۾ ڪم اُنديون وڃن ٿيون. مختلف محاورن تي غور ڪبو تہ ڪيترن ئي محاورن ۾ لفظن جون اڳياڙيون ۽ پڇاڙيون ڪافي فرق سان استعمال ٿيندي محسوس ٿين ٿيون. خاص طور معياري لاڙي محاوري کان سواءِ تقريباً سڀني محاورن جي ڪافي لفظن جون پڇاڙيون ساڪن ٿيو وڃن ۽ ا - اِ - ا پڇاڙيون حذف ٿي وڃن ٿيون.

اِملا جوڙڻ

ٻولي ۾ حرفن کان ننڍا لفظ جوڙڻ جي عمل کي علم املا چئبو آهي . ان کان پوءِ مڪرن لفظن مان ٻيا لفظ جڙن ٿا. هن عمل کي اشتقاق چئبو آهي. اهڙي طرح لفظن مان جملا جوڙڻ يا ٺاهڻ واري سموري عمل کي علم نحو چيو وڃي ٿو.

معياري محاوري ۾ لفظ "ڪَٽ" = ڪ + ٽ ۾ اعراب "اَ" استعمال ٿيل آهي، اهڙي طرح لفظ "ڳَڏهُ" ۾ ڳ + ڏهہ =ڳڏهُ ۾ اعراب " ا" استعمال ٿيل آهي. جڏهن تہ لفظ "چِتِ" ۾ چ + ت = چِتِ ۾ اعراب " اِ" ڪم آندل آهي. هاڻ جيڪڏهن اسين مختلف محاورن ۾ انهن لفظن جي جڙجڻ بعد اچارن تي غور ڪنداسين تہ اهي نيٺي حرف اسان کي معياري ۽ لاڙي محاوري کان سواءِ باقي سڀني محاورن ۾ ساڪن ٿيل پڇاڙين سان استعمال ٿيندي ملن ٿا. مثلاً "ڪَٽ" بدران "ڪٽ"، "ڳڏهُ" بدران "ڳڏهہ" ۽ "چِتِ" بدران چِت وغيره.

ان کان علاوه ڪي لفظ مختلف محاورن ۾ مختلف نموني اچاريل ملندا. هيٺ اسين "ڳڏهُ" جو مثال پيش ڪيون ٿا . هي لفظ يا نالو جدا جدا نموني استعمال ٿيڻ کان علاوه ڪن محاورن ۾ تہ استعمال ۾ ئي ڪونہ ٿو اچي مثلاً: اترادي ۾ "ڳڏهہ"، ماڇڪي ۾ "ڳڏاهہ"، جڳدالي ۾ "ڳڏاهہ" فراڪي ۾ "ڳداهہ"، ڪيتراڻي ۾ "خَر"، ڪوهستاني ۾ "ڳڏا"، لاسي ۾ "ڳڏا"، جدگالي ۾ "ڳدا" ۽ "ڪر"، لاڙي ۾ "ڳڏهُ"، ڪڇي ۾ "ڳڏهہ" ۽ ٿري ۾ "ڳدا" وغيره .

اهڙي قسم جي لفظن جي استعمال وقت جڏهن حرفن جون پڇاڙيون حذف ٿي وڃن ٿيون . تڏهن سوال هي پيدا ٿئي ٿو تہ انهن جي مذڪر ۽ مونث جي خبر ڪيئن پئجي سگهندي تنهن لاءِ هي وضاحت ضروري آهي تہ جنهن لفظ جي پڇاڙي حذف ٿيڻ جي صورت ۾ جڏهن مذڪر يا مونث جي حقيقت واضح نہ

هجي تنهن کي مونث يا مذکر واضح ڪرڻ لاءِ ڪن ٻين لفظن يا حرفن جو استعمال ڪيو ويجي ٿو. مثلاً: "مکِ" =م+ک پچاڙي /ا/

هاڻ هن لفظ کي ٻين محاورن ۾ جڏهن پچاڙي "اِ" حذف ٿئي ٿي ته ان کي مذکر يا مونث طور واضح ڪرڻ لاءِ ان ۾ اضافي حرف جوڙيو ويجي ٿو. مثلاً : "مکِ" بدران مونث لاءِ مکي" ۽ مذکر لاءِ "مکو" ڪري استعمال ڪيو ويجي ٿو. اهڙي طرح "گڏهہ" جي "هہ".ساڪن ٿيڻ جي صورت ۾ مذکر لاءِ "نر" ۽ مونث لاءِ "مادي" يا "ڪوتي" ۽ "ات" لاءِ "ڏاچي" جا لفظ گڏائي استعمال ڪيا وڃن ٿا. مطلب ته ڪنهن حرف علت ڳنڍڻ بدران نئون لفظ يا حرف ڳنڍيو ويو ٿو . جيئن ان کي واضح طور سمجهي سگهجي.

لفظن جي جوڙ جڪ

هر ارتقا پذير ٻولي ۾ ٻين ٻولين مان حرف ۽ لفظ وٺي پاڻ ۾ جذب ڪرڻ جي اهليت هوندي آهي. اهڙي طرح اسان جي ٻولي ۾ به ٻين پرواري ٻولين مان لفظ توڙي حرف حاصل ڪري پنهنجو ڪرڻ جي تمام گهڻي اهليت موجود آهي ، جنهن سبب هي ٻولي نہ صرف هڪ عظيم ۽ وسيع ٻولي جي حيثيت رکي ٿي بلڪہ انهن ٻولين جي خوبين سبب ان جا ڪيترائي محاورا وجود ۾ اچي چڪا آهن جيڪي ان جي عظمت جي ساک ڀرين ٿا.

مرزا قليچ بيگ لکي ٿو:" سنڌي ٻولي ۾ ايترا بي انداز عربي ۽ فارسي لفظ گڏجي پيا آهن جو گهڻو ڪري نج سنڌي ۽ عربي لفظن جي سڃاڻپ بہ مشڪل ٿي پئي آهي . سنڌي لکڻ جي اکرن يا صور تخطي کي "عربي سنڌي" تا چئون . گهڻا علمي لفظ عربي جا ڪم اچي ويا آهن . رڳو ٿوري عرصي کان ڪي ٿورا نالا سنسڪرت ٻولي جا ڪم اچڻ لڳا آهن . تنهنڪري "صرف ۽ نحو" جي بيان ڪرڻ ۾ اڪثر عربي واري ترتيب ۽ ترڪيب ڪم اچي ٿي (١).

ڪچي - بصل - ڪئينچي - چاڪون

ٿري - بصل - ڪئينچي - چاڪون

سنڌي ٻولي ۾ ڪي مفرد صوتيا بہ آهن جيڪي اسان جي صور تخطي ۾ ٻن جدا جدا حرفن جي شڪل ۾ لکيا وڃن ٿا. جيتوڻيڪ اهي ڳالهائڻ وقت مفرد حرفن جي حيثيت رکن ٿا. پر لکڻ ۾ انهن کي الڳ الڳ ٻن ٻن حرفن ۾ پيش ڪيو وڃي ٿو. ڊاڪٽرنبي بخش بلوچ، ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو، ڊاڪٽر غلام علي الانا، محترم علي نواز حاجن خان جتوئي ۽ مرحوم محمد سومارشيخ جن پنهنجن تصنيفن ۾ انهن جي مفرد حرف هجڻ جي ڪجهہ وضاحت ڪندا رهيا آهن. اهي حرف هي آهن: ڏهہ، ڙهہ، نهہ، لهہ، ٽهہ، مهہ، وغيره

---

١. مرزا قليچ بيگ، "سنڌي ويا ڪرڻ" پاڱو ٻيو، س-١-ب حيدرآباد ، ١٩٧١ع، ص ١-٢

ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ صاحب انهن حرفن جي پاڻ ۾ جزوي ادغام جي هيئن وضاحت ڪئي آهي: "ادغام جون ٻہ صورتون آهن هڪ "ڪلي ادغام" ۽ ٻيو "جزوي ادغام". ڪلي ادغام واري صورت ٿ، ٽ، ڦ، ک، ۽ ڇ اچارن جي آهي جن ۾ "ھ" جو اچار مڪمل طور سمائجي چڪو آهي. ان جي پرک اها آهي جو انهن اچارن جي پويان ٻي "ھ" اچي سگهي ٿي. جيئن "ٿهڻ" "ٽهڻ" "ڦهڪائڻ" "کهڻ" ۽ "ڇهڻ". ادغام جزوي واري صورت "ڀ" (ٻھ) "ڌ" (دھ) "ڍ" (ڊھ)". جھ، گھ، ڏھ، ڙھ، مھ، نھ، لھ ۽ ٺھ اچارن جي آهي جن ۾ "ھ" جو ادغام مڪمل طور نہ بلڪ جزوي طور سمايل آهي. يا "ٽر" ۽ "ٻر" جن ۾ "ٽ ۽ ر" ۽ "ٻ ۽ ر" جو ادغام جزوي طور ٿيل آهي. ان جزوي ادغام جي حيثيت بہ ڇڻ هڪ مفرد اچار واري آهي. ٻيءَ طرح ائين چئجي تہ ڏھ، ڙھ، مھ، لھ، نھ، ٺھ، ٽر، ٻر مان هر هڪ مستقل صوتيو آهي. معنيٰ تہ اها ٻن اچارن جي نہ پر فقط هڪ ئي اچار جي تحريري صورت آهي. سنڌي الف ب کي مرتب ڪرڻ وقت اهو ضروري هو تہ شروع کان ئي ڀ، ڌ، گھ، جھ وانگر انهن اٺن اچارن لاءِ بہ اٺ جدا اکر شامل ڪيا وڃن ها. بهرحال هاڻوڪي صورتخطي کي مدنظر رکندي اسان چونداسين تہ جيئن گھ هڪ اکر آهي، ۽ جھ بہ هڪ اکر آهي، اهڙي طرح باقي مھ، نھ، لھ، ٺھ، ڙھ ۽ ٻر وغيره بہ جدا جدا اکر آهن. انهن اضافي اکرن تي زبر زير يا پيش ڏبو تہ پهرين جز تي ڏبو مگر اهو ٻنهي جزن سان لڳندو" (١).

ڊاڪٽر صاحب انهن اکرن جي لفظن جا مثال ڏيندي،ڪڏهن، پڙهڻ ، سامهون، ڪانهي، ڳالھ، ماڻهو، وٽر، ۽ ٻريڙا (٢) جا لفظ بہ ڏنا آهن. شاعري جي وزنن جي گهٽ وڌائي ۽ ٽور بابت هو لکي ٿو، "انهن لفظن جو وزن بہ انهن مستقل صوتين جي لحاظ سان ٽوربو. البتہ جيڪڏهن انهن اکرن ۾ آوازن جي "ٻنهي جز" کي جدا ڪري پڙهبو تہ پوءِ ٻن جدا اکرن واري صورت پيدا ٿيندي. جيئن تہ "ڪڏ + هين" ، اتي، ڏ ۽ ھ بہ جدا حرف ٿيندا ۽ وزن بہ جدا ٿيندي (٣) رھ، مھ، لھ،ٺھ، نھ ۽ ڙھ جا مرڪب حرف مفرد طور استعمال ڪرڻ لاءِ پنجابي زبان ۾ بہ مثال موجود آهن جن کي محققن طرفان مفرد صورت ڏيڻ تي زور ڏنو ٿو وڃي. (٤)

مفرد حيثيت ۾ استعمال ٿيڻ باوجود اسان انهن لاءِ ڪا مفرد صورت مقرر ڪو نہ ڪري سگهيا آهيون. جڏهن تہ ضرورت ان ڳالھ جي آهي تہ انهن مفرد حرفن کي بجاءِ جدا جدا صورتن ۾ استعمال ڪرڻ جي ڪا مفرد صورت ڏيئي استعمال ڪريون ڇو تہ حقيقت آخر حقيقت آهي.

---

١. بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر "شاھ جي بيت ۽ واين ۾ وزن ۽ قافيي جا معيار." ٽہ ماهي مهراڻ حيدرآباد، ٣/ ١٩٨٦ع ص ٣٢

٢ ايضاً. ص ٣٣

٣. ايضاً

٤. ميان محمد سعيد، "سوکي پنجابي لپي" ماهوار مهران لاهور، اپريل ١٩٨٩ع ص ١٢

متين مفرد حرفن سان اسان جي ٻولي ۾ ڪيترائي لفظ نهن ٿا. جيڪي لکت ۾ ٻن حرفن جي صورت ۾ استعمال ڪيا وڃن ٿا. جيڪي حقيقت ۾ وسرگ اچارن وارا مفرد حرف آهن. جڏهن انهن حرفن جي مختلف لفظن جو مختلف محاورن ۾ نحوي جائزو وٺنداسين ته اسان کي انهن ۾ ڪافي فرق محسوس ٿيندو ڇو ته اهي ڪيترن ئي جاين تي پنهنجي وسرگائي حيثيت به وڃائي مڪمل طور اوسرگ اچارن ۾ استعمال ٿين ٿا. جن مان "هه" جو جزوي اچار به ختم ٿي وڃي ٿو. مثال طور:

معياري:	ڪڏهن	ڇاڙهي	ٻانهو	ماٺهو	ڳالهه	سامهون
اترادي:	ڪڏهين	ڇاڙهي	ٻانهو	ماٺهو	ڳالهه	سامهون
ماڇڪي:	ڪڏين	ڇاڙي	ٻانهو	ماٺهو	ڳالهه	سامهون
جڏالي:	ڪڏين	ڇاڙي	ٻانون	ماٺون	ڳال	سامون
فراڪي:	ڪڏي	ڇاڙي	ٻانون	ماٺون	ڳال	سامون
ڪيترائي:	ڪڏ	ڇاڙي	ٻانون	ماٺون	گال	سامون
ڪوهستاني	ڪڏين	ڇاڙي	ٻانهون	ماٺهون	ڳال	سامهون
لاسي:	ڪَڙِ	ڇاڙي	ٻانو	ماٺو	گال	سامون
جدگالي:	ڪَڙ	ڇاڙي	ٻانو	ماٺو	گال	سامون
لاڙي:	ڪڏهين	ڇاڙهي	ٻانهو	ماٺهو	ڳالهه	سامهون
ڪڇي:	ڪڏئين	ڇاڙئي	ٻانو	ماٺو	ڳال	سامون
ٿري:	ڪڏئين،	ڇاڙي	ٻانو	ماٺو	گال	سامون

ڪن محققن حرف "جهه" ۽ حرف "گهه" کي به مرڪب حرف چيو آهي پر حقيقت ۾ اهي ٻئي مرڪب نه بلڪ مفرد وسرگ حرف آهن. انهن حرفن ۾ بقول ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ صاحب جي "هه" جو اچار ڪُلي طرح ادغام ٿي چڪو آهي. پر ظاهري طرح ان جي صورت ٻن حرفن جهڙي آهي جنهن سبب انهن کي مرڪب ڪوٺيو پيو وڃي.

سنڌي ٻولي ۾ ڪي اهڙا ٻيا بندشي حرف آهن جن ۾ گسڪيدار آواز بجاو "ر" جو لرزيدار آواز سمايل آهي (١) پر اسان جي صورتخطي ۾ اهي مفرد طور ڏنا ويا آهن. حالانڪ غور ڪجي ته اهي واضح طور مرڪب صورت ۾ ملن ٿا. جيڪي مختلف لفظن ۾ استعمال ٿيڻ وقت ننڍڙي گڏيل "ر" سان اچارجي استعمال ٿين ٿا. اهڙن حرفن مان "ٻ" "ڍ" ۽ "ٽ" حرفن بابت ته ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجي، ڊاڪٽر غلام علي الانا، ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو، ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، مرحوم محمد سومار شيخ ۽ سرڳواسي ڀيرومل آڏواڻي جن پنهنجن لکڻين ۾ ذڪر ڪيو آهي. پر راقم جي مشاهدي موجب

---

(١) جتوئي علي نواز حاجن خان، علم اللسان "سنڌي زبان" انسٽيٽيوٽ آف سنڌ الاجي ڄامشورو، ١٩٨٣ع، ص ٦٨

چوٿون حرف "ٺ" بہ موجود آهي جيڪو اسان کي ڪجهہ محاورن ۾ گڏيل ننڍي "ر" جي اچارن سان ملي ٿو. اهي چار ئي حرف اسان جي ٻولي ۾ سوين لفظن ۾ گڏيل "ر" سان استعمال ٿيندي ملن ٿا. هيٺ انهن جي مختلف محاورن جي لفظن ۾ استعمال ٿيڻ جو جائزو پيش ڪجي ٿو.

(۱) حرف "ڊ" : هي حرف معياري محاوري کان علاوه ڪڇي، ڪوهستاني، اترادي، ماڇڪي، جهڏالي،فراڪي، لاسي، جدگالي، ڪيتراڻي محاورن ۾ بہ مرڪب طور استعمال ٿيندي ملي ٿو پر ڪٿي ڪٿي لاڙي، ٿري محاورن ۾ بہ استعمال ٿئي ٿو. ان حرف جا ڪجهہ لفظ هي آهن "جنڊ"، "ڪنڊ" "ننڊ" (۱) "ٻڪاڻ"، "ڏڊ" ۽ "ٻاهڻ" وغيره مٿي ذڪر ڪيل محاورن ۾ اهي "ر" سبب بدلجي ترتيبوار "چَنڊر"، "ڪنڊر"، "ننڊر"، "ٻڪاڻ" "ڏڊر" ۽ "ٻراهڻ" ٿين ٿا. جڏهن تہ جهڏالي ۽ فراڪي محاوري ۾ ٻرڪاڻ ۾ "ي" جو اضافو ڪري "ٻريڪاڻ" طور استعمال ڪيو وڃي،ٿو يعني "ٻ" مٿان استعمال ٿيندڙ پيش حذف ڪري "ي" کي "زير" سان استعمال ڪيو وڃي ٿو. ان کان علاوه انهن لفظن جُون آ - اِ - آ پچاڙيون بہ حذف ڪيون وڃن ٿيون.

(۲) حرف "ٽ" : هي مرڪب حرف اترادي، ماڇڪي، جهڏالي، فراڪي، ڪوهستاني، ڪيتراڻي ۽ لاسي محاورن ۾ استعمال ٿئي ٿو. پر ڪٿي ڪٿي ڪڇي ۽ ٿري محاورن ۾ بہ "ر" جي اچارن سان ڪم اَچي ٿو. ان جا ڪي لفظ هي آهن "پٽ" بدران "پٽر"، "مائٽ" بدران "مائٽر"، "ڪٽي "بدران "ڪٽري"، "ڪاٽ" بدران "ڪاٽر"، "ڏاٽو" بدران "ڏاٽرو"، "آڳاٽو" بدران "آڳاٽرو" وغيره.

(۳) حرف "ڊ" : هي حرف اترادي ، ماڇڪي، جهڏالي، فراڪي، ڪوهستاني ۽ لاسي محاورن ۾ "ر" گاڏڙ استعمال ٿئي ٿو. ڪٿي ڪٿي لاڙي ۽ ڪڇي محاورن ۾ بہ استعمال ٿئي ٿو. مرڪب صورت ۾ اهو صرف "يو" (ڪاٺڻ) بدران "يَرو"، "واڍ" (رسو) بدران "واڍر"، "وڍ" بدران "وڍر" جي صورت ۾ استعمال ٿئي ٿو پران جون اعرابي پچاڙيون ٻين حرفن وانگر سيني محاورن ۾ حذف ٿيل هونديون آهن.

(۴) حرف "ٺ" : هي حرف جهڏالي، اترادي ۽ فراڪي محاورن ۾ گڏيل ننڍي "ر" سان ملي ٿو جيڪو تمام ٿورن لفظن ۾ استعمال ٿئي ٿو. لفظ "سٺو" معنيٰ چڱويا ان مان ٺهندڙ ٻين لفظن جهڙوڪ "سٺا"، "سٺيون" ۽ "سٺي" وغيره ۾ استعمال ٿيڻ وقت اهي "سٺرو" "سٺرا"، "سٺريون" ۽ "سٺري" طور ڪم اچن ٿا.

مٿي ذڪر ڪيل چار ئي حرف ظاهري طرح مفرد ۽ حقيقت ۾ مٿي ذڪر ڪيل محاورن ۾ مرڪب طور ڪم اچن ٿا جن جي ڪا بہ مخصوص صورت مقرر ٿيل نہ آهي جنهن سبب پڙهڻ وقت مرڪب ۽ لکڻ وقت مفرد هئڻ ڪري مونجهارو پيدا ٿئي ٿو.

---

(۱) شيخ محمد سومار؛ "ڪڇيءَ جا ڦول،" س - ا- ب حيدرآباد، ۱۹۷۷ع، ص ۵۳

جملن جي جوڙجڪ

مٿي حرفن مان املا، لفظ ۽ مرڪب حرفن تي بحث ڪيو ويو آهي. هيٺ لفظن مان جملا جوڙڻ تي بحث ڪبو. ڳالهائڻ يا لکڻ وقت ڪن لفظن کي پاڻ ۾ گڏي استعمال ڪجي ۽ جن مان ڪو مقصد سمجهه ۾ اچي ته اهڙي سٽ کي جملو چئبو آهي.

هيٺ ٻولي جي مختلف محاورن جي ترتيب سان ڏنل جملن جي جوڙجڪ تي غور ڪبو ته اسان کي ڪافي فرق محسوس ٿيندو ۽ لفظن جي بناوت ۾ فرق نظر ايندو.

جملو پهريون

معياري:	آءٌ خط لکي رهيو آهيان
اترادي:	مان خط لکي رهيو هان
ماڇڪي:	مان خط لکندو پيو هان
جهڏالي:	مان خط لکندو پَيوهان
فراڪي:	مان خط لکنو پئو هان - آن
ڪيتراڻي:	مان خط لکنوَ پئو هان - آن
ڪوهستاني:	مان خط لکندو پيو هان
لاسي:	مان خط لکندو پيو هان
جدگالي :	مان خط لکندو پئو هان
لاڙي:	آءٌ خط لکي رهيو آهيان
ڪڇي:	آءٌ خط لکنو پئو هان
ٿري:	آءٌ خط لکي رئيو آئيان

جملو ٻيو

معياري:	ٻکي اڏامي رهيو آهي
اتراتي:	ٻکي اڏري رهيو آهه
ماڇڪي:	ٻکي اڏرندو پيو آ
جهڏالي:	ٻکي اڏرندو پيو آ - هي
فراڪي:	ٻکي اڏرنو پئو آ - هئي
ڪيتراڻي:	ٻکي اڏرنو پئو اي
ڪوهستاني:	ٻکي اڏرندو پيو آهه
لاسي:	ٻکي اڏرندو پيو ۽
جدگالي:	ٻکي اڏرندو پئو ۽
لاڙي:	ٻکي اڏامي رهيو آهي
ڪڇي:	ٻکي اڏرنو رهو آئي
ٿري:	ٻکي اڏرنو رهئيو آئي

جملو ٿيون

معياري :	گڏ آهيون
اتراڏي:	گڏ اهيون
ماڇڪي:	گڏا ٿيون
جڳدالي:	گڏ هون
فراڪي:	گڏون
ڪيتراڻي:	گبون
ڪوهستاني:	گڏ اهيون
لاسي:	گڏون
جڏگالي:	گڏون
لاڙي:	گڏ آهيون
ڪڇي:	گڏ آيون
ٿري:	گڏ آئيون

جڳدالي محاورو

مٿين باب ۾ جڳدالي محاوري بابت ڪجهہ ذڪر ٿي چڪو آهي. سبب جي هن خطي ۾ مروج هن محاوري کي اڪثر جتن جي ٻولي سمجهيو ويجي ٿو جيڪو سرائيڪي ٻولي کان خاص طور ۽ بروهي ۽ بلوچي ٻولين کان عام طور متاثر نظر اچي ٿو. زير مطالع ايراضي جي وسيع علائقي ۾ جڳدالي محاورو مروج آهي. ڇو تہ ان خطي ۾ جت قومن جي اڪثريت آباد آهي. اهو ئي سبب آهي جو هن علائقي جي سنڌي ٻولي کي عرف عام ۾ جڳدالي، جتڪي، جنڱڪي، يا ناڙيوالڪي ٻولي چيو وڃي ٿو. جيئن تہ هن خطي جي جتن توڙي ٻين سمات قومن کي جڳدالي جت، جاٽ، جٽ، جڻ، يا ناڙيوال چيو وڃي ٿو. ان ڪري انهن جي ٻولي کي بہ انهن جي نالن جي نسبت سان نالا ڏنا ويا آهن. البتہ ناڙيوالڪي نالو علائقائي حيثيت رکي ٿو جنهن ۾ مٿي ذڪر ڪيل قومن کان علاوه وڏي تعداد ۾ هندو بہ آباد آهن، جيڪي سنڌي سان گڏ سرائيڪي، بلوچي ۽ بروهڪي ٻوليون بہ ڳالهائن ٿا.

ڪاڪو ڀيرو مل هن سلسلي ۾ لکي ٿو تہ : جيڪب آباد کان اتڪل پنجويهہ ڪوهہ پري قلات ۾ ڀاڳ ۽ ناڙي خطا آهن ۽ انهن کان ٿورو ئي پري ڇٽ ۽ روپاهہ آهن. انهن هنڌن کان آيل ڀاڳي، ناڙيوال، ڇاٽي ۽ روپاهي ٿا سڏجن. ڀاڳ ۽ ناڙي کان آيل ڀاڳناڙي ڪوٺجن ٿا. اهي اينري تعداد ۾ هئا جو سندن سنڌي ٻولي جي بلوچي ۽ پشتو ٻولين تي گهڻو اثر ٿيو. اهو پاسو بروچڪو جو ٿيو تہ اتي هندو بروچڪي تي اهڙو هري ويا. جو اڄ بہ ڀاڳناڙي، روپاهي وغيره گهرن ۾ سنڌي سان گڏ بروچڪي اينري قدر ڪم آڻين ٿا جو هن وقت سندن مادري زبانون بہ آهن هڪ سنڌي ٻي بروچڪي. (١)

---

(١) آڏواڻي ڀيرومل: " سنڌي ٻولي جي تاريخ،" س- ا- ب حيدرآباد ڇاپو ٽيون، ١٩٧٢ع، ص ١٠١، ١٠٢

بلوچستان جي اڪثر علائقن جا ماڻهو سنڌي ٻولي کي جدگالي (جڦدالي) چوندا آهن. "جتڪي"توڙي "جدگالي" ٻنهي جو مطلب ساڳيو آهي. بلوچ مومون سنڌي ڳالهائيندڙن کي مجموعي طرح جت/ جٽ چوندا آهن "گال" جو مطلب آهي ٻولي. جدگالي معنيٰ (جد/جت) جتن يا جٽن واري ٻولي. جتڪي جو مفهوم بہ ساڳيو ئي آهي. (١)

جڦدالي محاوري جي صرف نحو ۽ صوتيات جي روشني ۾ اسان اڳتي هلي تفصيل سان روشني وجهنداسين، هت هن خطي ۾ موجود جڦدالي محاوري جي ننڍن محاورن جو مختصر جائزو وٺنداسين.

جتڪي : هي ٻولي جڦدالي محاوري جي ننڍي محاوري جي حيثيت رکي ٿي، جنهن کي جتڪي بہ چئجي ٿو. هن ننڍي محاوري ۾ ماڪي (مون کي) بدران ماڪ، توکي بدران توڪ، اسان کي بدران سانڪ، تهان کي (توهانکي) بدران تانڪ، هن کي بدران هوڪ، انن کي (انهنکي) بدران اونڪ (٢) جا لفظ استعمال ڪيا وڃن ٿا. هن محاوري ۾ سرائيڪي ٻولي جي آميزش تمام گهڻي انداز ۾ آهي.

ڇاڻي : جڦدالي محاوري جي علائقي ۾ ڪي اهڙا علائقا بہ شامل آهن جتي جي ٻولي خود جڦدالي محاوري کان بہ وڌيڪ معياري سنڌي ٻولي جي حيثيت رکي ٿي. جٽ ۽ ڦليجي هن خطي ۾ بہ اهڙا شهر آهن جتي جي ٻولي سنڌي ٻولي جي معياري محاوري جي ويجهو آهي. تنهن هوندي بہ اها جڦدالي محاوري جي ننڍي محاوري جي حيثيت رکي ٿي، جو تہ انهن شهرن جي آسپاس بروهي بلوچي ۽ سرائيڪي ڳالهائيندڙ آباد آهن. هن شهر جا هندو حيدرآباد ۽ شڪارپور جا باشندا چيا وڃن ٿا. جيڪي اڄ تائين ڪيترن ئي لفظن جون پڇاڙيون معياري وانگر متحرڪ ڪري استعمال ڪن ٿا. مثلاً : ياءُ، ڪاءُ ، پيءُ، ماءُ، سيءُ، وَڄُ ۽ اَڄُ وغيره حالانڪ سنڌي ٻولي جي اتراڌي محاوري ۾ اهي لفظ غير متحرڪ طور استعمال ڪيا وڃن ٿا.

ياڳي يا ناڙيوالي : هي ننڍو محاورو، ياڳ شهر ۽ ان جي آسپاس ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. هن علائقي ۾ جٽن، لاشارين ۽ هندن جي تمام گهڻي آبادي آهي جن جي مادري زبان سرائيڪي آهي.

سرائيڪي ٻولي، معنيٰ سنڌ توڙي سنڌو ندي جي سري يعني مٿين ياڳي جي ٻولي، سرائيڪي جو ٻيو نمونو آهي " اُپي جي ٻولي. " پنجاب جوڏاڪڻو ياڳو يعني بهاولپور جي حد کان وٺي سنڌ جي اتر واري ياڳي تائين "اپو" سڏجي ٿو جنهن جو ضد آهي "لُو" يا هيٺيون ياڳو. ياڳي محاوري ۾ سرائيڪي ٻولي جي آميزش تمام گهڻي انداز ۾ موجود آهي. ايتري قدر جو نري گهٽ ٻيئي ٻوليون اڌ و اڌ يا گڏائي

---

(١) ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ڊاڪٽر: "سنڌي ٻولي جو جيڪب آبادي لهجو." مخزن پيارمحبت، سنڌ هارس اينڊ ڪيٽل شو جيڪب آباد، ١٩٨٨ع، ص-٢٠

(٢) بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر: " سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ." زيب ادبي مرڪز حيدرآباد، ١٩٨٠، ص ٣٨ - ٣٩

استعمال ڪيون وڃن ٿيون. مثلاً "هلڻ" بدران "ڇلڻ"، "ونڻ" بدران "گهنڻ"، "روئڻ" بدران "رووڻ" "چمڻ" بدران "چاوڻ"، "ڪائڻ" بدران "ڪاوڻ"، "پيو" بدران "اوبو" يا "ٻوجهو" استعمال ڪجي ٿو. سنڌي ٻولي جا مخصوص حرف ٻ ڏ ڄ ڃ ڳ ڱ ۽ ڻ سرائيڪي ۾ بہ ساڳي صورت ۾ موجود آهن انهي ڪري انهن جو استعمال ٻنهي ٻولين ۾ ساڳي طرح ڪيو وڃي ٿو جنهن ڪري ٻنهي ٻولين گڏجي هڪ ٿي ويون آهن.

جتڪي : جفدالي علائقي ۾ جعفر آباد جي تحصيل اوستہ محمد جي ڪيترن ئي ڳوٺن، جهڙوڪ : باغ ٽيل، گنداخہ، نوشڪي جديد ۽ ڪڇي ضلعي جي مشڪاف جي شهرن ۾ بروهين جي آبادي تمام گهڻي آهي، پر سنڌي ٻولي جي اڪثريت سبب اهي بروهي بہ سنڌي ڳالهائين ٿا، پر سنڌن لهجو جفدالي کان بہ بدليل آهي، جنهن ڪي ان جي ننڍي محاوري جي حيثيت ۾ جتڪي چئجي ٿو. جت حقيقت ۾ بروهي يا بلوچ هن خطي جي سماٽ قومن کي سڏين ٿا. جن شهرن ۾ بلوچ قومن جي گهڻائي آهي جهڙوڪ : اوستہ محمد، حيرالدين يا سئي (گنس) وغيره. اهڙن شهرن جي سنڌي ٻولي کي بہ اهي بلوچ عام طور جتڪي سڏين ٿا. بروهين وارن علائقن ۾ استعمال ٿيندڙ سنڌي ٻولي ۾ بروهي زبان جا لفظ ۽ اثرات نمايان آهن. جڏهن تہ بلوچي علائقن ۾ استعمال ٿيندڙ سنڌي ٻولي ۾ بلوچي جا لفظ ۽ اثر نمايان آهن. ڊاڪٽرنبي بخش بلوچ هن سلسلي ۾ لکي ٿو تہ : بروهڪي ۽ بلوچي زبانون سنڌي ٻولي جون همسايہ ٻوليون آهن ۽ صدين کان وٺي هر سال سياري ۾ بروهي ۽ بلوچ قبيلا سنڌ ۾ پورهئي خاطر اچن ٿا ۽ صدين کان هن جي هڪ ٻئي سان لهہ وچڙ رهي آهي، جنهن سبب انهن ٻولين جا لفظ هڪٻئي جي ٻولين ۾ جذب ٿي چڪا آهن، مثلاً- گونگو بروهي ۽ بلوچي ۾ گنگ وغيره (١)

ان کان علاوه بروهي زبان جا ڪيترائي لفظ سنڌي زبان ۾ شامل هجڻ جي بہ وضاحت ڪندي هو لکي ٿو تہ " انهي امڪان جو انڪار ڪري نٿو سگهجي تہ قديم دور جي منڊا ۽ دراوڙي ٻولين توڙي موجوده دور جي پاڙيسري بروهڪي ٻولي جا ڪي لفظ سنڌي ۾ رائج ٿي چڪا آهن" (٢)

جتڪي محاوري ۾ ڪيترائي بروهي زبان جا لفظ شامل ٿي چڪا آهن مثلاً "سوٽ" بدران "الہ مل" "ڪهاڙي" بدران "تقر" "لوٽي" بدران "گٽون" وغيره ان کان علاوه "توهان کي" بدران "تانڪي" "اسان کي" بدران "سانڪي" "مونکي" بدران "مانڪي" جا متاثر سنڌي لفظ بہ استعمال ڪيا وڃن ٿا.

سئي، ڊيره بگٽي ۽ ڪوهلو علائقن جي ميداني شهرن ۽ ڳوٺن ۾ جتي بلوچن جي اڪثريت آباد آهي، جتڪي سنڌي ڳالهائي وڃي ٿي جيڪا بلوچي کان متاثر آهي. مثلاً "ولر" ڏاندن جو "گورم" "ترار" بدران "زهمر" "ڪڪر" بدران "جمر" بارگير جانور بدران "اولاڪ" جا بلوچي لفظ سنڌي ۾ استعمال ٿين ٿا. ان کان

(١) بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر: "سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ،" ص ١٢
(٢) بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر: "سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ ، ص٣٥

علاوه بلوچي زبان کان متاثر لفظن مان "لڏڻ " بدران "لبڻ" "لڳڻ" بدران "لڱڻ" "هائي" بدران "هني" "تون" بدران "تو" استعمال ٿين ٿا.

حرف ڙ-ل : اهي ٻيئي حرف نہ صرف جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ استعمال ٿين ٿا بلڪ لاسي، ڪوهستاني، جدگالي، ڪيتراڻي ايتري قدر جو ٿري بلڪ معياري محاوري ۾ پڻ انهن جو استعمال ٿو ٿئي خاص طور حرف "ڙ"تہ پوري سنڌ ۾ استعمال ڪيو وڃي ٿو.

حرف "ڙ" جو استعمال ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي بہ پنهنجي تحقيقي سنڌي لغات (١) ۾ ڪيو آهي. محترم ج ع منگهاڻي بہ لاسي لهجي ۾ ان جي استعمال بابت لکيو آهي . حقيقت ۾ هي حرف فارسي زبان جو آهي جيڪو بلوچي ۽ بروهي زبانن کان سنڌي زبان ۾ شامل ٿيو آهي ۽ هن وقت مڪمل طور استعمال ٿيندو رهي ٿو.

حرف "ل" اصل ۾ بروهي زبان جو حرف آهي جيڪو جهدالي محاوري کان علاوه فراڪي، لاسي، ڪوهستاني، ڪيتراڻي ۽ ٿري محاوري ۾ بہ استعمال ٿئي ٿو. جنهن جا ڪجهہ مثال مٿي ڏنا ويا آهن.

فراڪي محاورو

اسين مٿي ذڪر ڪري آيا آهيون تہ هي محاورو سبي ضلع جي وچين علائقن ۾ ڳالهايو وڃي ٿو.هن محاوري تي خطي جي مقامي ٻولين پشتو، بلوچي، بروهي ۽ سرائيڪي ٻولين جو نمايان اثر آهي. هن خطي جي سنڌي ٻولي ۾ معياري محاوري کان ايترو تہ فرق آهي جو جيڪڏهن لاڙ يا ٿر علائقي جو ڪو ماڻهو، هن علائقي ۾ اچي تہ اهو هتان جي ٻولي چڱي طرح سان سمجهي ڪونہ سگهندو ڇو تہ انهن محاورن ۽ هن خطي جي فراڪي محاوري ۾ وڏو فرق موجود آهي. جيڪڏهن هتان جي ڪنهن ماڻهو کي ڏهن سالن لاءِ ڪٿي سنڌ جي ڪنهن وچ واري علائقي ۾ رهائجي تڏهن بہ سندس هي لهجو بدلجي ڪو نہ سگهندو (٢) ۽ هو پنهنجي مخصوص انداز ۾ ڳالهائيندو رهندو. هن خطي جي سنڌي ٻولي تي منهنجي خيال موجب اٽڪل ٣٠ سيڪڙو اثر ٿيو آهي جنهن سبب ان ٻولي نئين محاوري جي صورت اختيار ڪئي آهي (٣).

هتان جي سنڌي ٻولي کي "ملڪي" "وطني" "جٽڪي" "جٽڪي" ۽ جٽڪي نالن سان بہ سڏيو وڃي ٿو، پر ڪٿي ڪٿي ان کي "فراڪي" نالي سان بہ سڏيو

---

١. سنديلو عبدالڪريم، "تحقيق لغات سنڌي" ڇاپو پنجون، س - ا - ب حيدرآباد، ١٩٨٠، ص ١٩

٢. بروهي داد محمد خادم، " سبي خطي جي فراڪي لهجي جو لساني اڀياس،" ١٩٨٤ع، سنڌ يونيورسٽي سنڌي شعبي لاءِ مونو گراف، ص٣

٣. ايضاً، ص ٣

وجي ٿو. ڪن عمر رسيده ۽ ادب نواز حلقن سان بحث دوران "فراڪي" نالي ۾ اسان کي "فراخ" مان تبديل ٿيڻ جا اهڃاڻ ملن ٿا، ڇو تہ هن خطي ۾ سنڌي بولي، خطي جي ٻين مقامي ٻولين کان وڏي ۽ وسيع ٻولي جي حيثيت رکي ٿي جنهن سبب ٿي سگهي ٿو تہ وسيع يعني "فراخ" مان "فراخي" ۽ بعد ۾ بروهڪي، بلوچڪي، پناڻڪي ۽ سرائيڪي ٻولين واري پچاڙي واري "ڪي" سبب "فراڪي" سڏجڻ ۾ آئي هجي (١).

ان کان علاوه اهو نالو هن علائقي ۾ رهندڙ پناڻن طرفان وجود ۾ آيو آهي. هن علائقي ۾ پناڻ قومن جي وڏي اڪثريت آباد آهي. جيڪي مختلف افغان حڪومتن جي دورن ۾ افغانستان ۽ ٻين علائقن مان هت اچي آباد ٿيندا رهيا آهن. جن ۾ ٻين کان علاوه بارورئي پناڻن جي وڏي آبادي مستقل طورآباد ٿي آهي هي خاندان ١٧٧٠ع ۾ هت اچي آباد ٿيو. (٢)

پناڻن جي آمد ۽ خطي ۾ مستقل طور آباد ٿيڻ سبب انهن هتان جي اڪثريتي سنڌي ٻولي کي پنهنجي مادري ٻولي طور اختيار ڪري پنهنجي اصلي پشتو ٻولي وساري ڇڏي، جنهن جي نتيجي ۾ هو عام طور سنڌي سڏجڻ لڳا. سنڌن دور دراز پشتو علائقن جا رشتيدار ان ڪري ڪين پاڻ کان جدا ٿيل قوم تصور ڪرڻ لڳا ۽ سنڌن ٻولي کي جدائي واري ٻولي سمجهندي "فراڪي" ٻولي جو نالو ڏنو. جنهن جو صحيح تلفظ "فراقي" آهي جيڪو ٻولين جي "ڪي" واري پچاڙي سبب بدلجي "فراڪي" ٿيو.

هن محاوري جا "وطني" ۽ "ملڪي" نالا پنهنجي ملڪ ۽ وطن جي ٻولي هئڻ جي نسبت سان مروج آهن. "جتڪي" ۽ "جتڪي" خطي جي سماٽ قومن جي جٽ ۽ جت نالن سبب مشهور اٿس. جڏهن تہ "جتڪي" جتن خاطر سڏي وڃي ٿي ڇو تہ هي پورو خطو جتن جي اڪثريت وارو خطو تصور ڪيو وڃي ٿو. (٣)

سبي ضلعي ۾ بلوچ قبيلا بہ رهن ٿا. جن ۾ بگٽين ۽ مرين کي غلبو حاصل آهي. انهن کان سواءِ هن ضلعي ۾ رند پڻ گهٽي انداز ۾ رهن ٿا، جيڪي مشرقي بلوچي ڳالهائين ٿا (۴). ان جي باوجود انهن جي اڪثريت سنڌي زبان کي بہ ثانوي زبان طور اختيار ڪيو آهي. ان ڪري ضلعي جي آبادي جي اڪثريت سنڌي زبان ڳالهائي جاڻندي آهي جنهن کي مٿين نالن سان سڏيو وڃي ٿو.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي خيال موجب هن علائقي ۾ ٽي محاورا آهن جيڪي علائقي جا پناڻ قبيلا پنهنجي گهرن ۾ ڳالهائين ٿا. حقيقت هيئن آهي تہ

---

١. بروهي داد محمد خادم: "سبي خطي جي فراڪي لهجي جو لساني ابياس، ١٩٨۴ع، سنڌ يونيورسٽي سنڌي شعبي لاءِ مونو گراف، ص۴

٢. انعام الحق ڪوثر: "بلوچستان ۾ فارسي شاعري" بلوچي اڪيڊمي ڪوئٽہ، ١٩٦٨ع، ص ٩٨

٣. [illegible]چ نبي بخش ڊاڪٽر: "سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ" ص ٣٦

[illegible]. District Cencus Report of Sibi District, 1[illegible]51 P.1 to [illegible]16.

خجڪ ۽ پٺي پٺاڻن جي سنڌي زبان کي خڙڪي ۽ پٺڪي چيو وڃي ٿو جڏهن ته سيلاچين جي سنڌي زبان کي حسڻڪي چيو وڃي ٿو. اهي ٽئي محاورا، فراڪي محاوري جي ننين محاورن جي حيثيت رکن ٿا.

خڙڪي : هي محاورو فراڪي محاوري جي ننڍي محاوري جي حيثيت رکي ٿو، جيڪو خجڪ قوم جا پناڻ ڳالهائين ٿا ۽ جنهن ۾ اڌو اڌ پشتو ۽ سنڌي شامل آهي. هي نالو به خجڪ قوم جي نالي جي نسبت سان قائم ٿيل آهي. "خجڪ" لفظ پشتو جي "غڏڙه" معنيٰ مٺاڻ مان نڪتل آهي. جيڪو اڳتي هلي خجڪ نالي سان مشهور ٿيو آهي. پٺاڻن ۾ ان کي "خڙڪ" چيو وڃي ٿو يعني "غ" بدران "خ" ۽ "ڙ" وري "ج" ۾ بدلجي "خجڪ" ٿيو آهي. سبي جي پر سان خجڪن جو علائقو آهي. جتي هو "خڙڪي" سنڌي ڳالهائين ٿا. هن خطي ۾ خجڪ ٿي هڪ واحد پٺاڻ آهن جيڪي پنهنجي گهرن ۾ سنڌي گاڏڙ پشتو ڳالهائين ٿا (١) باقي ٻيون سڀ پٺاڻ قومون گهرن ۾ سنڌي ڳالهائين ٿيون.علائقي ۾ سنڌي ٻولي جي اڪثريت ۾ هئڻ سبب هنن پنهنجي پشتو ٻولي کي به سنڌي گاڏڙ پشتو ڪري ڇڏيو آهي. جڏهن سنڌي ڳالهائين ته اها به پشتو گاڏڙ سنڌي آهي. مثلاً

"آٽر ٻوري راوڙا تي ڏاند تي چڙون "

يعني. آٽر اٿيو ته ڏاند تي چڙهان.

آٽرٻوري = ڏاند جا آٽر. راوڙا = اٿيو. تي = ته ۽ چڙون = چڙهان

راوڙا پشتو جو لفظ آهي. ڏاندن جا آٽر ان ڪري استعمال ڪيل آهي جو هن علائقي ۾ ڏاندن ۽ ڳئون تي سواري ۽ بار برداري ڪئي وڃي ٿي. خڙڪي ۾ توهان بدران "تان" "اسانِ" بدران "سان" چيو وڃي ٿو. سنڌي ۾ هو دامن کي "لمن" چون ٿا. جيڪو پشتو جو لفظ آهي.

پَٽڪي : فراڪي محاوري جو هي ٻيو ننيو محاورو آهي. جيڪو پٺاڻن جي پٽي قوم ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. هي ٻولي پشتو کان متاثر آهي. اهي گهرن ۾ به اها سنڌي ڳالهائين ٿا (٢) هي محاورو به خڙڪي سان ملي جلي ٿو. جو ته جيڪڏهن هو پشتو ڳالهائين ته اڌ سنڌي لفظ ملائين ٿا پر جيڪڏهن سنڌي لفظ ڳالهائين ته ان ۾ اڌ لفظ پشتو جا ملائين ٿا. مثلاً سنڌي جملو هيٺن اٿن : ايٿو تبر راوڙا ڪاٺي گنٿون؛ معنيٰ: اهو ڪهاڙو آڻ ته ڪاٺيون ڪپيان.

هن جملي ۾ "تبر" معنيٰ "ڪهاڙي" ۽ "راوڙا" معنيٰ "آڻ" پشتو جا لفظ آهن. جڏهن ته گنٿون معنيٰ "ڪپيون" بلوچي ۽ بروهي زبانن جو لفظ آهي، جيڪو هن خطي ۾ سنڌي ٻولي ۾ شامل ڪري استعمال ڪيو وڃي ٿو.

سنڌن پشتو زبان جو هڪ جملو ٿيندو.

١.انور رومان پروفيسر، "بلوچستان ڪي قبائل" حصو ٻيو، گزيٽيئر بينظير انٽر پرائيز پبليشرز ڪوئٽہ ٨٧- ١٩٨٦ع، ص ١٣٧

٢. ايضاً

"لاري سره نہ چڙون بوءِ بُرڙي"

معنيٰ - لاري تي ڪونہ چڙهندس بوءِ ساڙيندي

هن جملي ۾ "سره" معنيٰ "تي" ۽ "برڙي" معنيٰ" ساڙيندي" پشتو جا لفظ آهن. جڏهن تہ جملي ۾ ٻيا سڀ سنڌي ٻولي جا لفظ آهن. غور ڪجي تہ سنڌن پشتو جي جملي ۾ ڇهن لفظن ۾ صرف ٻہ لفظ پشتو جا آهن ۽ ٻيا سڀ سنڌي زبان جا لفظ آهن. البتہ سنڌن جملي جي جوڙجڪ ۽ جهيلار مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو تہ پشتو ٻولي ۾ ڳالهايل آهي.

حسنڪي

فراڪي محاوري واري هن علائقي ۾ حسنڪي هڪ اهم ننڍي محاوري جي حيثيت رکي ٿو. ان جي آسپاس ويٺل سيلاچي قوم جا ماڻهو ڳالهائين ٿا، جيڪي اصل ۾ ڪيتراڻ قوم جي حسني شاخ سان تعلق رکن ٿا. ان ڪري انهن جي ٻولي تي "حسنڪي" نالو قائم ٿيو آهي. حسنين جي ٻولي اصل ۾ ڪيتراڻي محاورو آهي. جڏهن هو هن خطي ۾ اچي مستقل طورآباد ٿيا تہ سنڌن ڪيتراڻي محاوري هتان جي ٻولين کان متاثر ٿي ننڍي محاوري جي حيثيت حاصل ڪري ورتي، جنهن کي هڪ ئي وقت فراڪي ۽ ڪيتراڻي محاورن جو ننڍو محاورو چئي سگهجي ٿو. هن محاوري تي پشتو،بلوچي ۽ بروهي زبانن جو اثر نمايان آهي. سرائيڪي جو اثر بہ ڪي قدر موجود آهي. هن محاوري ۾ حرف "ل" بہ شامل آهي جيڪو "ڇالي" معنيٰ ٻڪري ۾ استعمال ڪيو وڃي ٿو. سنڌن هڪ ننڍو جملو هيٺن ڏيندو.

"ڇالي مُنج" معنيٰ: ٻڪري موڪلي ڏي.

ڪيتراڻي ۾ ٻڪري کي "ڇالي" (١) چيو وڃي ٿو جيڪو حسنڪي ۾ بہ استعمال ڪيو وڃي ٿو. اهڙي طرح هڪ ٻيو جملو هيٺين طرح آهي .

"تان جا نام ڇاءِ" معنيٰ: تنهنجو نالو ڇا آهي.

هن جملي ۾ "نام" پشتو ۽ بلوچي ۽ بروهي زبان جو لفظ ڪم آندو ويو آهي

"ڪين تا پتر آن" معنيٰ: ڪنهن جو پٽ آهين.

هن جملي ۾ "جو" بدران "تا"، "پٽ" بدران "پُتر" ۽ "آهين" بدران "آن" جا لفظ استعمال ڪيا ويا آهن.

حسنڪي ۾ "تون" بدران "تان" "مان" بدران "مين" "منهنجو"بدران "مينجا" "تنهنجو" بدران "تانجا" "اسان جا" بدران "سانجا" چيو وڃي ٿو.

حسنڪي ۾ "کي"بدران "ک" جو اچار استعمال ڪيو وڃي ٿو. مثلاً "اسان کي" بدران "سانک"، "توهان کي" بدران "تانک"، "انهن کي" بدران "اونک" ۽ "مون کي" بدران "مينک" چيو وڃي ٿو. مجموعي طرح هن محاوري تي ڪيتراڻي

---

١. انور رومان پروفيسر: "بلوچستان ڪي قبائل" ص ٣٧

سبب سرائيڪي زبان جو اثر گهڻو محسوس ڪيو وڃي ٿو. جو تہ ڪيترائي ديري غازي خان جي ويجهو بارڪان ۾ رهن ٿا. سندن .آ. إ. آ ٻچاڙيون حنف ٿيل آهن. "ڪي" بدران استعمال ٿيندڙ "ڪ" واري ٻچاڙي غير متحرڪ استعمال ٿئي ٿي.

جهدالي محاوري جي پهچ ۽ پکيڙ

سبي جي پوري ڊويزن جيڪا هاڻ ٻن ڊويزنن تي مشتمل آهي، جهدالي محاوري جي علائقي جي حيثيت رکي ٿي. ان ۾ صرف سبي شهر ۽ ان جي ٣٠ ميلن جي آسپاس واري علائقي ۾ فراکي محاورو موجود آهي. هي محاورو سبي ڊويزن جي ضلع ڊيره بگٽي ۽ ضلع ڪوهلو جي هيٺين علائقن تائين ڳالهايو وڃي ٿو. پر مٿيان علائقا سنڌي زبان کان خالي آهن، جتي پشتو، بلوچي ۽ بروهي زبان ڳالهائڻ وارن جي اڪثريت آهي.

سنڌ جي زير اثر رهڻ سبب سنڌي زبان پاڳناڙي ۽ ڪڇي کان وٺي مستونگ ۽ قلات تائين ڳالهائي وڃي ٿي (١). جو تہ هن خطي ۾ جتن جي وڏي آبادي رهائش پذير آهي.

بلوچستان ۾ ٻيا گروهہ جتن لاسين ۽ مڪران واري خطي ۾ رهندڙ ڪن قبيلن جا آهن. جت آبادگار آهن، جيڪي اتر اولهہ ۽ وچ بلوچستان ۾ رهن ٿا . انهن کي پنهنجي ٻولي آهي جنهن کي جتڪي ٻولي چون ٿا جيڪا سنڌي ٻولي جو هڪ نمونو آهي. (٢)

ڊاڪٽر غلام علي الانا لکي ٿو تہ ڪي سنڌي قبيلا لڏي وڃي بلوچستان جي سبي ۾ ڪڇي، قلات، جهالاوان ۽ سارا خطن ۾ آباد ٿيا. اهي قبيلا سوين سال گذرڻ جي باوجود گهرن ۾ سنڌي ڳالهائين ٿا. رياست جهل مگسي جا نواب گهرن ۾ سنڌي زبان ڪم آڻيندا آهن. جهل دراصل مگسين جي رياست آهي. هن اسٽيٽ جو مالڪ نواب قيصر خان مگسي چوندو هو تہ اسين سنڌ مان لڏي آيل سماٽ آهيون . نواب قيصرخان جو فرزند نواب گل محمد خان "زيب" مگسي سنڌي زبان جو شاعر ٿي گذريو آهي ۽ سندس ڪافيون مشهور آهن(٣)

ٻوليون هميشہ هڪٻئي تي اثرانداز ٿين ٿيون، سنڌين جي بلوچستان جي هن خطي طرف لڏ پلاڻ سبب بلوچي ۽ سنڌي زبان جي پاڻ ۾ ڪافي آگاهي وقت کان لهہ وچڙ رهندي آئي آهي. جنهن سبب هن خطي ۾ سنڌي ٻولي جو نہ صرف هي محاورو وجود ۾ آيو بلڪ ٿ، ڊ ۽ ڙ جا آچار (صوتيا) بلوچي زبان جو جز بڻيا ۽

---

١. ميمڻ عبدالمجيد سنڌي؛ "سنڌي ادب جو تاريخي جائزو" عجائب اسٽور سکر، ١٩٧٦ع، ص ٣١

٢. رچرڊ ايف نائيروپ اينڊ ادرز؛ "ايريا هينڊ بوڪ آف پاڪستان"، گورنمينٽ پرنٽنگ پريس واشنگٽن ڊي سي ١٩٧٠ع، ص ٣١١

٣. الانا غلام علي ڊاڪٽر؛ "سنڌي ٻولي جي لساني جاگرافي"، ص ٩٩

اچ تائين بلوچي زبان جي مغربي (مڪراني) توڙي مشرقي (مري ، بگٽي ۽ سنڌ جي سرحدي ايراضي) محاورن ۾ موجود آهن. جيڪي مڪران توڙي سبيءَ طرف ڳالهائجن ٿا. تن مان ٽيهہ= غلام، نوڪر، بگار= ميدان، زمين ۽ ليڙو= اڻ نمايان آهن (١)

فراڪي محاوري جي پهچ ۽ پکيڙ

فراڪي محاورو سنڌي ٻولي جي هڪ اهم محاوري جي حيثيت رکي ٿو. جو تہ هي محاورو سنڌ جي سرحد کان اٽڪل هڪ سئو ميل پري بلوچستان جي سبي علائقي ۾ وڏي اڪثريت ۾ مروج آهي. جيڪڏهن ان جي پهچ ۽ پکيڙ جو جائزو وٺبو تہ هي محاورو سبي شهر جي اردگرد اٽڪل ٠ ٽيهن ميلن جي مفاصلي تائين ڳالهايو وڃي ٿو. (٢)

ڪڇي ضلعو جيتوڻيڪ جغدالي محاوري واري علائقي جي حيثيت رکي ٿو ان جي باوجود ان جو ضلعي هيڊڪوارٽر ڍاڍر جيڪو سبي کان ١٨ ميل اولهہ طرف آهي، فراڪي محاوري ۾ شامل آهي.

هي خطو قديم زماني کان سنڌ جي زير اثر رهندو آيو آهي. جنهن سبب سبي جي خطي کي سنڌ ۾ وڏي اهميت حاصل هئي. ايتري تائين جو سبي جي نالي سان سنڌ جي شهر شڪارپور جي قلعي جو هڪ دروازو "سيوي در" مخصوص هوندو هو.

سيد نور علي ضامن حسيني سنڌي ٻوليءَ بابت لکي ٿو تہ. هي ٻولي ضلع قلات ۽ سبي ۾ ٻيو نمبر آهي. اهڙي طرح ڍاڍر جو ميداني علائقو جو هاڻ ڪڇي جي نالي سڏجي ٿو ۽ ضلع سبي جي نصيرآباد سب ڊويزن (هاڻ ڊويزن آهي). جهل مگسي، روجهاڻ ۾ مگسي، جمالي، خاڪواڻي، رئيساڻي ۽ ٻيا قبيلا سنڌي زبان ڳالهائيندا آهن (٣)

ضامن صاحب سنڌي ٻولي کي سبي ۾ ٻہ ٻئي نمبر تي رکيو آهي. حالانڪ ائين نہ آهي. سنڌي زبان سبي علائقي جي سڀ کان وڏي ٻولي آهي جيڪا اڳتي هلي لورالائي ڊويزن جي هرنائي تعلقہ تائين ڳالهائي وڃي ٿي جتي ان ۾ اٽو اٽ بشنو زبان شامل آهي.

سبيءَ جي مٿين علائقن ۾ سنڌي زبان سمجهي تہ وڃي ٿي پر اتان جا ماڻهو ان کي ڳالهائي ڪونہ ٿا سگهن. جو تہ اهو علائقو نج بروچن، بروهين ۽ پٺاڻن جو آهي جتي سنڌي قومون ڪونہ ٿيون رهن. ان ڪري اتي سنڌي زبان نہ هئڻ برابر آهي.

---

١. بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر؛ "سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ"، ص ١٥٥
٢. بروهي داد محمد خادم؛ "سبي خطي جي فراڪي لهجي جو لساني اڀياس"، ص ١٩
٣. سيد نور علي ضامن حسيني؛ "معارف سرائيڪي"، مصطفيٰ شاهہ اڪيڊمي احمد پور شرقيہ، ١٩٧٣ع، ص ٣٢.

جغدالي ۽ فراڪي محاورن جو صوتياتي جائزو

سبي خطي جي سنڌي محاورن جو جڏهن اسان صوتيات جي روشنيءَ ۾ جائزو وٺون ٿا تہ اسان کي انهن ۾ معياري محاوري کان ڪافي فرق محسوس ٿئي ٿو. جو تہ ڪيترائي آواز ڌار ڌار لفظي صورتن جن ۾ ابتدائي وچيون ۽ آخري صورتون شامل آهن، سي معياري يا ٻين محاورن جي عام استعمال کان ڪجھ بدليل هوندا آهن، جو تہ هر هڪ ٻولي توڙي محاوري جي صوتياتي نظام ۾ ڪجھ فرق هوندو آهي.

اهڙيءَ طرح فراڪي ۽ جغدالي محاورن جي مختلف لفظن جو صوتياتي جائزو وٺبو تہ اسان کي ڪيترن ئي لفظن ۽ آوازن جون مختلف صورتون الڳ نموني استعمال ٿيندي نظر اينديون، جن مان ڪيترائي حرف حذف ٿيل هوندا تہ ڪيترائي حرف اضافي طور استعمال ٿيل نظر ايندا. مثلاً:

معياري	جغدالي	حذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
ماءُ	ماء	(پيش)	-	ما	ءُ	-
ياءُ	ياء	(پيش)	-	يا	ءُ	-
پيءُ	پئو	ءُ	و	پيو	ءُ	و
بچاءُ	بچاء	(پيش)	-	بچاء	ءُ	..
رڪاوَ	رڪاء	ً(زير)	-	رڪا	وَ	-
ڪماوَ	ڪماء	ً(زير)	-	ڪما	وَ	-
پهتو	پوهتو	-	-	پوتو	هہ	و
هُيو	هو	ي		آهو	ي، ي	آ
توهان	ستهان	و		تڪان	و	-
اوهان هي لفظ هن خطي ۾ استعمال ڪونہ ٿئي ٿو.						
آهيان	هان	آ-ي	-	آن	هہ ي ا	-
ناهيان	ناهان	ي	-	نايان	هہ	-
چاهيان	چاهان	ي	-	چايان	هہ	-
ملايان	ملاوان	ي	و	ملائان	ي	•

مٿين لفظن مان اِ- ا- ا جا پڇاڙي توڙي اڳياڙي بلڪ وچيان اچار بہ حذف ٿيل آهن. ان کان علاوه ڪيترن لفظن ۾ حرف "ءَ" حذف ٿيل آهي. انهيءَ سان گڏوگڏ حرف "ي" بدران "ه" ۽ "و" حرفن جو اضافو بہ ٿيل آهي.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪل ڏهہ اعرابون آهن اَ، ا، اِ، ا، او، اُو، اَو، اي، ايِ، اِي. پر هن خطي جي ٻنهي محاورن ۾ ا، اِ، ا واريون ئي پڇاڙيون هميشہ سڀني لفظن مان حذف ڪري لفظ استعمال ڪيا وڃن ٿا. اسان جي خيال ۾ هي تبديلي معياري محاوري ۽ ٻين محاورن ۾ فرق پوڻ جو وڏو سبب آهي جو تہ اڪثر لفظن جي

نحوي جوڙجڪ وقت انهن تبديلين جي ڪري لفظن کان علاوه جملن ۾ به فرق ٿي سگهن ٿا. اهي ٽئي اعرابون خطي جي مقامي ٻولين يعني بروهي، بلوچي، پشتو ۽ سرائيڪي ٻولين جي اثر سبب حذف ٿي وڃن ٿيون ڇو ته انهن چئني ٻولين ۾ اهي ٽيئي اعرابون پڇاڙيءَ ۾ ڪونه آهن. جن جو اثر سنڌي ٻوليءَ تي به ٿيو آهي.

الف ۽ هہ جي تبديلي

سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ حرف الف ۽ هہ جي تبديلي مشهور لغوي بدل آهي مثلاً، نينهن= نيئن، سماهہ= سماع، ماهو= مائو (١). سبي خطي جي ٻنهي محاورن ۾ به اها تبديلي مروج آهي، جنهن ۾ حرف "هہ" کي ڪيترن ئي لفظن ۾ "ء" جي اچار سان استعمال ڪجي ٿو. ڪٿي ڪٿي "ي" ۽ "و" جو به اضافو ٿئي ٿو.

معياري	جڦدالي	حذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
آهستي	آستي	هہ	-	أستي	هہ	-
منهن	مونڱ	هہ-ن	و-ء	مُون	هہ-ن	و
جهڙو	جيڙهو	-	ي	جيڙو	هہ	ي
ڪهڙو	ڪيڙهو	-	ي	ڪيڙو	هہ	ي
اَهڙو	اوهڙو	-	ي	ايڙو	هہ	ي
اهڙو	اوڙهو	-	و	اوڙو	هہ	و
ڪاريهر	ڪارئير	هہ	ء	ڪارئير	هہ	ء

حرف "ي" بدران "ء" جو اضافو

ٻنهي محاورن جي ڪن لفظن مان حرف "ي" جي حذف ٿيڻ ۽ حرف "ء" جو استعمال ٿيڻ به مروج آهي. مثلاً:

معياري	جڦدالي	فراڪي
ٿيا	ٿئا	ٿئا
هيا	هَا	آها
ولايت	ولائِت	ولائيت
جڳايو	جڳائو	جڳائو
ٻڌايو	ٻڌايو	ٻڌايو
چڙهايو	چڙهائو	چڙائو

مٿين لفظن ۾ "ولايت" بدران جڦدالي ۾ "ولائِت" ۾ فراڪي ۾ "ولائيت" استعمال ٿيل آهي. جتي "ي" حذف ڪانہ ٿي لٿي بلڪ حرف "ء" جو اضافو ان ۾ موجود آهي. جيئن جڦدالي ۾ ظاهر آهي.

---

(١) بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر، "ٻيلاين جا ٻول" زيب ادبي مرڪز حيدرآباد ڇاپو ٻيو، ١٩٧٣ع، ص ٧٥

"ر" ۽ "ل" جي تبديلي

سنڌي ٻولي ۾ ر ۽ ل جي تبديلي ٻه مشهور لغوي تبديلي آهي. ٻيلي جي محاوري سان گڏ جڏالي ۽ فراڪي محاوري ۾ ٻه موجود آهي. مثلاً:

معياري	جڏالي	فراڪي
ٻار	ٻالُ	ٻال
چاري	چالي	چالي
وار	وال	وائ

صوتياتي هڪجهڙايون

معياري محاوري ۾ ڪي خاص چوسٽا آواز ۽ اچار ٿيندا آهن، جيڪي سواء سرائيڪيء ٻوليء جي ٻي ڪنهن ٻه ٻولي ۾ ڪين آهن. پر جڏالي ۽ فراڪي محاورن ۾ اهي آواز بلڪل واضح طور اچاريا وڃن ٿا، جو ته انهن محاورن تي سرائيڪي ٻولي جو اثر موجود آهي. انهن حرفن جو ذڪر اسان جن ڪن محققن ٻه پنهنجن لکڻين ۾ ڪيو آهي. حرف "ٻ" "ٻر" طور پيش ڪيو ويو آهي. حرف "ٽ" "ٽر" (١) طور پيش ڪيل آهي. اهڙي طرح حرف "ڍ" "ڍر" (٢) طور استعمال ٿيندي ٻڌايو ويو آهي، انهن حرفن کي ڪن لفظن ۾ ٻه استعمال ٿيندي ڏيکاريو ويو آهي. ساڳي طرح اهي مرڪب حرف خطي جي ٻنهي محاورن ۾ ٻه استعمال ٿين ٿا: نه صرف اهو بلڪ "ٽ" ٻه هن خطي ۾ ننيڙي گڏيل "ر" سان استعمال ڪيو وڃي ٿو، ان جا ڪي لفظ هيٺ پيش ڪجن ٿا:

حرف ٻ:

معياري	جڏالي	فراڪي
ٻڪائڻ	ٻرڪائڻ	ٻريڪائڻ
چانٻوڪي	چانٻروڪي	چانٻروڪي
چانڊاڻ	چانٻراڻ	چانٻراڻ
ٻاهڻ	ٻراهڻ	ٻراهڻ
ٻٽل	ٻرٽل	ٻرٽل
مانٻو	مانٻرو	مانٻرو
جنٻو (ڪلف)	جنٻرو	جنٻرو
ٻگهو	ٻرگهو	ٻرگو
سمنڊ	سمنٻر	سمنٻر

---

(١) آڏوالي پيرومل، "سنڌي ٻولي جي تاريخ"، ص ٩٨

(٢) شيخ محمد سومار، "ڪڇين جا قول"، س- ا- ب حيدرآباد، ١٩٧٧ع، ص ٣٥-٣٦ ۽ ڊاڪٽر غلام علي الانا جو "سنڌي صوتيات"، ص ٢٣

مٿين حرفن ۾ "ٻ" سان گڏ ننڍڙي "ر" جو استعمال ڏيکاريل آهي. پر لفظ ٻڪاڻ ۾ "ر" کان علاوه "ي" جو ٻـ اضافو ٿيل آهي انهن لفظن جي پڇاڙي ٻـ حذف ٿيل استعمال ٿئي ٿي.

حرف "ٽ"

معياري	جڏالي	فراڪي
مٽ	مٽر	مٽر
سَٽ	سٽر	سٽر
پُٽ	پٽر	پٽر
چَٽ	چٽر	چٽر
مائٽ	مائٽر	مائٽر
ڪاٽ	ڪاٽر	ڪاٽر
ٽانجڻ	ٽراٽرجڻ	ٽراٽرجڻ
ٽيڙ	ٽريڙ	ٽريڙ
ٽمبڻ	ٽرمبڻ	ٽرمبڻ
ٽهڪڻ	ٽرهڪڻ	ٽرهڪڻ
ٽجوڙي	ٽرجوڙي	ٽرجوڙي
ٽوهہ	ٽروهہ	ٽروئہ
ٽاهہ	ٽراهہ	ٽراء
ٽي	ٽري	ٽري
ٽيٽيهہ	ٽريٽريهہ	ٽريٽريئہ
ٽامو	ٽرامو	ٽرامو
پوٽو	پوٽرو	پوٽرو
سوٽ	سٿوٽر	سٿوٽر

مٿين لفظن ۾ مرڪب حرف "ٽ" سان گڏيل "ر" جو اُچار ڏيکاريو ويو آهي. اتراڊي ۽ جڏالي ۾ انهن حرفن ۾ مختصر طور "ر" جو اُچار ظاهر ٿئي ٿو. جڏهن تہ فراڪي ۾ واضح طور استعمال ڪيو وڃي ٿو. سنسڪرت ۾ بہ "ٻ"= ٻر ۽ ٽ = ٽر طور استعمال ٿئي ٿو جڏهن تہ حيدرآباد جي آسپاس جي علائقن ۾ اهي وڃي ٻ ۽ ٽ ۾ بيٺا آهن (١)

حرف "ڀ"

معياري	جڏالي	فراڪي
ڀِيڪ (ڀاڙ)	ڀريڪ	ڀريڪ
وِڀ	ويڀر	ويڀر

(١) بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر: "سنڌي ٻوليءَ جون سرحدون ۽ ڪڇي محاورو"، مهراڻ جون موجون، پاڪستان پبليڪيشن ڪراچي، جون ١٩٦٤ع، ص ٢٣٥

فراڪي	جھڪدالي	معياري
واير	واير	واڍ (رسو)
يرو	يرو	يوَ
يروچو	يروچو	يوچو

مٿين ٽن حرفن کان علاوه حرف "ٽ" به هن خطي ۾ مرڪب حرف وانگر گڏيل "ر" سان استعمال ڪيو وڃي ٿو جنهن جو ڪنهن به محقق ڪٿي به ذڪر ڪونه ڪيو آهي. منهنجي خيال ۾ هي حرف صرف هن ئي خطي ۾ مرڪب طور استعمال ڪجي ٿو. جنهن جا ڪي لفظ مثال طور پيش ڪجن ٿا

فراڪي	جھڪدالي	معياري
سٽرو	سٽرو	سٽو
سٽرا	سٽرا	سٽا
وٽرو	وٽرو	وٽو(مينهن)
وٽرا	وٽرا	رٽا

مٿي ذڪر ڪيل چارئي حرف هن خطي ۾ مرڪب حرف طور استعمال ٿين ٿا، پر ظاهري طور اهي منفرد صورت رکن ٿا. مٿي انهن جي منفرد صورت به پيش ڪئي ويئي آهي، جنهن جي ضرورت محسوس ڪئي پيئي وڃي.

حرف "ٽ" نه صرف سنڌي محاورن ۾ مرڪب طور استعمال ڪجي ٿو، بلڪ سرائيڪيءَ ٻوليءَ ۾ به هي حرف مرڪب طور استعمال ٿئي ٿو. ٻنهي ٻولين ۾ ان جي استعمال جي صورت بلڪل هڪجهڙي آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي وينجن آوازن ۾ وسرگائي خصوصيت موجود آهي. صوتياتي نظام موجب، ٻ ۽ ڦ به ٽار ٽار صوتيا آهن. لفظن جي ساخت ۾ انهن ٻنهي صوتين جي استعمال يا ٻنهي صوتين کي سنڌن خاص جاءِ تان بدلائڻ ڪري معنيٰ ۾ فرق پئجي وڃي ٿو. مثال:

وسرگ صوتيو	اوسرگ صوتيو
ڪپ	/ ڪ ۽ ک/ ڪپ
ٿپ	/ ٽ ۽ ٿ/ ٽپ
ڦر	/ پ ۽ ڦ/ پر
ڇنڊ	/ چ ۽ ڇ/ چنڊ

پر ڪي اهڙا لفظ به آهن جن جي وسرگائي صورت اوسرگ هوندي به انهن جي معنيٰ ۾ ڪوبه فرق ڪونه ٿو ٿئي. هيٺ جھڪدالي فراڪي محاورن جي ڪن اهڙن لفظن جو جائزو وٺجي ٿو جن ۾ ڦ- ک- ڀ- ٿ- ٺ- ڌ- ڇ- گهه- جهه- ڙهه- ڍهه ۽ نهه جا وسرگ حرف اوسرگ ٿيندي استعمال ٿين ٿا.

معياري	جڳدالي	فراڪي
ٻنڀور	ٻمبور	بمبور
مڃي	مڃي	مڇي
هٽ	هٽ	هت
سپ	سب	سب
ٻرتي	ٻرٽي	برتي
ڪاٽو	ڪاٽو	ڪادو
پنڌ	پند	پند
ڏينڀو	ڏيمبو	ڊيمبو
جهڙ	جهڙ	جڙ
ڦيٽو	ڦيتو	پيتو
ٺونٺ	ٺونٽ	ٺوٽ
ٻڳو	ٻڳو	بگو
گهوڙو	گهوڙو	گوڙو
چاڙهي	چاڙي	چاڙي
ماٺهو	ماٺو	ماٺو
ڪونهي	ڪوني	ڪوني
ٽوڪي	ٽوڪي	ٽوڪي
گهاٽو	گهاٽو	گاٽو
منڍ	منڍ	منڊ
ٽمڀو	ٽمبو	مبو
ٻولو	ٻولو	بولو
ٻاجهه	ٻاڄ	ٻاڄ
سانجهي	سانجي	سانجي
لوڙهو	لوڙو	لوڙو
ساجهر	ساجر	ساجر
گهگهو	گگو	گگو
جهولي	جهولي	جولي
ٽوٽي	ٽوٽي	ٽوٽي
گهوٻو	گهوٻو	گوبو
ٻلجڻ	ٻلجڻ	بلجڻ
ڳوٽري	ڳوٽري	گوتري
ڪٽ	ڪٽ	ڪٽ

(١) بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر، "سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ"، ڇاپو ٻيو، ص ٣٩

معياري	جهدالي	فراڪي
ڳنڍ	ڳنڍ	گنڍ
ڪونڌ	ڪونڌ	ڪونڌ
ڏنلو	ٽنلو	ڊنلو
جهنگ	جهنگ	جنگ
هاٿي	هاٿي	هاٿي
ڪِٿي	ڪاٿي	ڪاٿي
اڃي ٿو	اڃي ٿو	اڄُي ٿو (١)
ڇلڻ	ڇلڻ	ڇلڻ
ڏاڙهون	ڏاڙون	ڏاڙون

اوسرگ جي بدران وسرگ اچارڻ

جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ ڪي آواز اهڙا ٻـ آهن جيڪي اوسرگ جي بدران وسرگ ڪري اچاريا وڃن ٿا، پر انهن جي معنيٰ ۾ ڪوبہ فرق ڪونہ ٿو پوي. مثلاً:

معياري	جهدالي	فراڪي
ڪُڪڻ (محسوس ڪرڻ)	ڪڪڻ	ڪڪڻ
تَباهہ	تياهہ	تياڻ
محتاج	موٿاج	موٿاج
مڒد	مڙد	مڙد
توبنهہ	ٿوبنهہ	ٿوبڻنہ
داناهُ	داناہ	ڏاناهہ
پوشاڪ	پوشاڪ	ڦوشاڪ
ڪوپري	ڪوپري (٢)	ڪوڀري
اشراف	اشراف	اشراڦ
همت	همٿ	همٿ

عدد واحد مان عدد جمع ٺاهڻ

معياري محاوري ۾ اهي واحد اسم جن جي پڇاڙي "ا" هوندي آهي تن جي زبر واري اعراب يا حرڪت ڇڏيو، ان جي پٺيان "اون" پڇاڙي ملائڻ سان عدد جمع جو ٺهندو آهي (٣) پر اتراڏي، جهدالي، ماڇڪي ۽ فراڪي محاورن ۾ سرائيڪي زبان وانگر "ان" پڇاڙي ملائڻ سان جمع جو صيغو ٺهندو آهي. مثلاً:

(١) بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر؛ "سنڌي ٻولي ۽ ادب جي مختصر تاريخ"، ڇاپو ٻيو، ص ۴٠

(٢) ايضاً، ص ١١

(٣) شيخ واحد بخش؛ "سنڌي ٻولي جو صرف ۽ نحو"، ص ١٧٠ ۽ ٻڌ ڏسو ڀيرو مل آڏوڻي جو "وڏو سنڌي ويا ڪرڻ"، ص ٣٦- ٣٧

معياري	جڏالي	فراڪي
ڪٽون	ڪٽان	ڪٽان
ڪوڙرون	ڪوڙران	ڪوڙران
تارون	تاران	تاران
قبرون	قبران	قبران
ديدون	ديدان	ديدان
ڦارون	ڦاران	ڦاران
حڪومتون	حڪومتان	حڪومتان
پڪارون	پڪاران	پڪاران
عادتون	عادتان	عادتان
رڳون	رڳان	رڳان
پٽون	پٽان	پٽان
ڏارون	ڏاران	ڏاران
زالون	زالان	زالان
سٽون	سٽان	سٽان
لامون	لامان	لامان
ليڪون	ليڪان	ليڪان
مُنڊون	منڊان	منڊان
وڪون	وڪان	وڪان
هوڙون	هوڙان	هوڙان (١)

جن واحد اسمن جي پڇاڙي "اَ" آهي تن جي پڇيان "ئون" پڇاڙي ملائڻ سان جمع جو صيغو ٺهندو آهي (٢). سڀني خطي ۾ به ساڳيو ئي طريقو استعمال ٿئي ٿو، مثلاً:

معياري واحد- جمع	جڏالي	فراڪي
آبلا- آبلائون	آبلائون	آبلائون
ادا- ادائون	ادائون	ادائون
بلا- بلائون	بلائون	بلائون
جڦا- جڦائون	جڦائون	جڦائون
ديوتا- ديوتائون	ديوتائون	ديوتائون
راجا- راجائون	راجائون	راجائون

(١) شيخ واحد بخش: "سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو"، ص. ١٧١

(٢) ايضاً ص. ١٧١

معياري	جهدالي	فراڪي
غفا- غفائون	غفائون	غفائون
ڪتا- ڪتائون	ڪتائون	ڪِتائون
ڪلا- ڪلائون	ڪلائون	ڪلائون
هچا- هچائون	هچائون	هچائون

اهڙيءَ طرح معياري ۾ جن واحد اسمن جي پڇاڙيءَ "اِ" آهي تن جي پنيان "يون" پڇاڙي ڏيڻي جمع ناهيو وڃي ٿو (١) پر جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ "يون" بدران "اُون" پڇاڙيون استعمال ڪيون وڃن ٿيون، مثلاً:

معياري واحد- جمع	جهدالي	فراڪي.
پِٽ- پٽيون	پٽون	پٽون
جنگ- جنگيون	جنگون	جنگون
ديگ- ديگيون	ديگون	ديڳون

لفظن ۾ ڦيرا

عددن ۾ ڦيرو: ٻنهي محاورن جي عددن جو جائزو وٺبو ته اسان کي انهن جي لفوي جوڙجڪ ۾ معياري کان ڪافي ڦيرو محسوس ٿيندو. ڪن لفظن مان حرف "ھ" حذف ٿي وڃي ٿو، جڏهن ته ڪن لفظن ۾ ان بدران "ڻ" استعمال ڪيو وڃي ٿو. مثلاً.

معياري	جهدالي	فراڪي
ٻہ	ٻَهہ	ٻڻ
چهہ	چڻ	چہ
يارهن	يارهن	يارنڻ
ٻارهن	ٻارهن	ٻارنڻ
اٺارهن	اٺارهن-ارڙهن	ارڙنڻ
اڻويهہ	اڻويهہ-اڻويڻ	اڻويڻ- اڻاوي
ويهہ	ويهہ	ويڻ
ٽيويهہ	ٽريويهہ	ٽريويڻ
چويهہ	چويهہ	چوي
اٺتيهہ	اٺتريهہ	اٺتري
ٽيتيهہ	ٽريتريهہ	ٽريتري
پنجتيهہ	پنتريهہ	پنتري
ايڪيتاليهہ	ايڪيتاليهہ	اڪتالي

(١) شيخ واحد بخش: "سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو"، ص ١٧١

فراڪي	جهدالي	معياري
ڇتالي	ڇتاليھ	ڇائيتاليھ
اٺونجا	اٺونجاھ	اٺونجاھ
ٻونجا	ٻاونجاھ	ٻاونجاھ
ٽريونجا	ٽريونجاھ	ٽيونجاھ
چونجا	چونجاھ	چوونجاھ

مٿين لفظن ۾ جهدالي محاوري ۾ ڪٿي ڪٿي "ھ" حذف ٿئي ٿو. جڏھن تہ فراڪي ۾ سيني مان "ھ" حذف ٿي وڃي ٿو. اھا لغوي تبديلي آھي (١) جيڪا ننڍن محاورن ۾ مروج آھي. ڊاڪٽر غلام علي الانا ان تبديلي کي صوتي تبديلي ٻڌايو آھي (٢).

پيرا ڏيکاريندڙ عددن ۾ ڦيرو

هيڪوٽو هيڪوڻو، هيڪوڻو، ٻيٽو، ٻڻو، ٽيڻو، چوٽو، اٺوٽو وغيره پيرا ڏيکاريندڙ عدد آھن، جي ڄاڻائين ٿا تہ ڪاب شيءِ ڪيترا پيرا وري وري ڳڻڻ ۾ آئي. هيڪوٽو ۽ ٻيٽو وغيره صفت آھن ۽ هيڪوڻ، ٻيڻ وغيره اسم آھن (٣). اھي صيغا معياري سنڌيءَ جا آھن، پر جڏھن اسين انهن کي جهدالي ۽ فراڪيءَ ۾ ڏسنداسين، تہ اسان کي انهن جي استعمال ۾ ٿورو فرق محسوس ٿيندو. مثلاً:

فراڪي	جهدالي	معياري
ھڪوٽو	ھڪوٽو	هيڪوٽو
ھڪوڻو	ھڪوڻو	هيڪوڻو
ھڪوڻو	ھڪوڻو	هيڪوڻو
ٻيٽو	ٻيٽو	ٻيٽو
ٻڻو	ٻڻو	ٻڻو
ٽيٽو	ٽيٽو	ٽيڻو
چوٽو	چوٽو	چوٽو
اٺوٽو	اٺوٽو	اٺوٽو

مٿين لفظن ۾ "هيڪوٽو" کي ٻنهي محاورن ۾ "ھڪوٽو"، "هيڪوڻو" کي "ھڪوڻو" ۽ "ٽيڻو" کي "ٽيٽو" چيو وڃي ٿو. باقي لفظ معياري وانگر استعمال ٿين ٿا.

---

(١) بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر: "ٻيلاين جا ٻول"، زيب ادبي مرڪز حيدرآباد، ڇاپو ٻيو، ١٩٧٣ع، ص ٧٦

(٢) الانا غلام علي ڊاڪٽر: "سنڌي معلم"، ص ٥٦

(٣) آڏواڻي ڀيرومل: "وڏو سنڌي ويا ڪرڻ"، ص ٨٦

دفعو يا وارو ڏيکاريندڙ عددن ۾ ڦيرو

هيڪار- هيڪوار - ٻهر- ٻهار (ٻه وار)- ٽهر - ٽهار (ٽي وار) انهن کي دفعو يا وارو ڏيکاريندڙ عدد چئبو آهي. انهن انگن ۾ دفعو، پيرو، گهمرو، لڳو ۽ وارو لفظ به گڏبا آهن؛ جيئن پهريون دفعو، ٻيو پيرو، ٽيون گهمرو، چوٿون لڳو، پنجون وارو وغيره (١).

جڳدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ مٿيان معياري لفظ ٿوري فرق سان استعمال ٿين ٿا، مثلاً:

معياري	جڳدالي	فراڪي
ٻهر، ٻهار، ٻه وار	ٻيهر	ٻيئر
ٽهر، ٽهار، ٽي وار	ٽريهر	ٽريئر

ٻهر بدران "ٻيهر" چيو وڃي ٿو ۽ "ٻهار" استعمال ڪونه ٿئي اهڙي طرح ٽهر بدران "ٽيهر" چيو وڃي ٿو. فراڪي ۾ ٻنهي مان "هه" جو اُچار حذف ڪيو وڃي ٿو. جڏهن ته ٻنهي محاورن ۾ "ٽ" جو اچار ننيڙي گڏيل "ر" جي اُچار سان شامل ڪري استعمال ڪجي ٿو.

حرفن جو حذف ٿيڻ

"ي" بدران "و" جو استعمال: ٻنهي محاورن جي حرف "ي" وارن لفظن جي استعمال جو جائزو وٺبو ته اسان کي ان بدران "و" جو استعمال نظر ايندو، اها تبديلي سرائيڪي ٻوليءَ جي اثر جو نتيجو آهي.

معياري	جڳدالي	فراڪي
ڪايان ٿو	ڪاوان ٿو	ڪاوان ٿو
لڪايان ٿو	لڪاوان ٿو	لڪاوان ٿو
پڙهايان ٿو	پڙهاوان ٿو	پڙاوان ٿو
رڪايان ٿو	رڪاوان ٿو	رڪاوان ٿو
ڏيڻ	ڏيوڻ	ڏيوڻ

مٿين لفظن ۾ "ي" بدران "و" جي استعمال سان گڏ فراڪي ۾ "هه" جو حرف به حذف ٿي ويل آهي، جيئن "پڙهاوان" بدران "پڙاوان" وغيره.

"ع" بدران "ن" جو استعمال: ٻنهي محاورن ۾ ڪيترن ئي لفظن مان حرف "ع" بدران "ن" جو استعمال ٿئي ٿو. ڪڇي ۽ ڪانياواڙي محاوري ۾ به "ع" جو حرف "ن" ۾ تبديل ٿئي ٿو. مثلاً:

(١) آڏواڻي ڀيرومل: "وڏو سنڌي ويا ڪرڻ"، ص ٨١

معياري	جهدالي	فراڪي
مڇيل	منيل	منل
وڇايل	وڻايل	وڻايل
مڇڻ	منڻ	منڻ
سڃيو	سنيو	سنيو
ڇج	ٿيج- ڻن	ڻن
اڇان	انان	انان
وڇان	وڻان	وڻان

مٿين لفظن مان فراڪي محاورن ۾ "ج" کان علاوه "ي" به حذف ٿي وڃي ٿي. جهڙوڪ: "مڇيل" مان "منل" وغيره. ڪاٺياواڙي محاوري به ان طرح سان تبديلي مروج آهي (١).

"ي" جو حذف ٿيڻ: ٻنهي محاورن مان حرف "ي" جي حذف ٿيڻ جو عمل به مروج آهي، مثلاً

معياري	جهدالي	فراڪي
لاهيان	لاهان	لاهان
ناهيان	ناهان	نائن
چاڙهيان	چاڙهان	چاڙان
ماريان	ماران	ماران
سٽيل	ساٽل	ساٽل
پوئتي	پوئنان	پوئنا
اٿيون	اٿون	اٿون

فراڪي ۾ مٿين لفظن مان "ناهيان" مان "ي" کان علاوه "هـ" به حذف ٿي وڃي ٿو. لفظ "سٽيل" مان "ي" حذف ٿي حرف "الف" جو اضافو ٿئي ٿو. جڏهن ته لفظ "اٿيون" مان "ي" کان علاوه "ٿ" به حذف ٿي وڃي ٿو.

لس ٻيلي واري محاوري ۾ به "ا" ۽ "هـ" جي تبديلي وانگر "ا" ۽ "ي" جي تبديلي يا "ي" ۽ "هـ" جي تبديلي به از روءِ لغت عمل ۾ اچي ٿي (٢) مثلاً:

ويو	وئو
آيو	آئو
کايو	کائو
ناهيان	نايان
آهيان	آيان

---

(١) ميمڻ عبدالمجيد سنڌي: "ميمڻي ڪاٺياواڙي محاوري جو لساني جائزو" "مقالا"، ص ١٣

(٢) بلوچ نبي بخش ڊاڪٽر: "ٻيلاين جا ٻول"، ص ٧٦

عدد واحد لفظن مان "ي" حذف ٿيڻ:

معياري	جهدالي	فراڪي
ڪريان	ڪران	ڪران
پريان	پران	بران
چليان	چڏان	چڏان
چوريان	چوران	چوران
ڪوليان	ڪولان	ڪولان
بوليان	بولان	بولان

جمع لفظن مان "ي" حذف ٿيڻ

معياري محاوري ۾ واحد لفظ سان "يون" ملائبو تہ اهو جمع ٿي ويندو پر جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ "اون" ملائي جمع ڪيو وڃي ٿو. يعني انهن مان "ي" جو اچار حذف ڪيو وڃي ٿو.

معياري	جهدالي	فراڪي
جاڻيون	جاڻون	جاڻون
پاليون	پالون	پالون
باهيون	باهون	بائون
جاليون	جالون	جالون
پڙهايون	پڙهائون	پڙائون
لڪايون	لڪائون	لڪائون
پريون	پرون	برون
سوريون	سورون	سورون
چوريون	چورون	چورون
ناهيون	ناهون	نائون
لاهيون	لاهون	لائون
پهريون	پهرون	پهلون

مٿين ڪيترن لفظن ۾ "ي" حذف ٿي وڃڻ کان پوءِ "ء" استعمال ٿيو آهي، مثلاً: "باهيون" بدران فراڪي ۾ "بائون"، "پڙهايون" بدران فراڪي ۾ "پڙائون"، "ناهيون" بدران "نائون" وغيره. ان کان علاوه لفظ "پهريون" ۾ "ي" کان علاوه "ر" بہ حذف ٿي ان بدران "ل" استعمال ٿيو آهي.

---

(۱) الانا غلام علي الانا ڊاڪٽر "سنڌي معلم"، ص ۸٦

"ي" حذف ٿيل لفظ

معياري سنڌي ۾ اسم مفعول ناھڻ لاءِ فعل ماده جي پويان "يو" يا "يَل" علامتون لڳائجن ٿيون (١) پر جھدالي ۽ فراڪي ۾ "يو" بدران "و" ۽ "يَل" بدران "ل" جو اچار ڳنڍيو وڃي ٿو. يعني ٻنهي محاورن ۾ ٻنهي قسم جي لفظن سان "ي" جو اچار حذف ڪجي ٿو.

معياري	جھدالي	فراڪي
پڙهه= پڙهيل	پڙهل	پڙل
لڪ= لڪيل	لڪل	لڪل
وڙهه= وڙهيل	وڙهل	وڙل
چڙ= چڙيل	چڙل	چڙل
ڪر= ڪريل	ڪرل	ڪرل
سمهه=سمهيل	سمهل	سمل
رڪ= رڪيل	رڪل	رڪل
ٿاڦ= ٿاڦيل	ٿاڦل	ٿاڦل
چنبڙ= چنبڙيل	چنبڙل	چنبڙل
چير=چيريل	چيرل	چيرل
هار= هاريل	هارل	هارل
پڙهه= پڙهيو	پڙهو	پڙو
لڪ= لڪيو	لڪو	لڪو

"ي" بدران "ء" جو استعمال: ٻنهي محاورن ۾ ڪي لفظ اهڙا آهن، جن مان "ي" حذف ڪري استعمال ڪيو وڃي ٿو. اِهي اڪثر فعل جمع وارا ٿين ٿا. مثلاً:

معياري	جھدالي	فراڪي
گهرايون	گهرائون	گهرائون
پڙهايون	پڙهائون	پڙائون
لڪايون	لڪائون	لڪائون
ڀڄايون	ڀڄائون	ڀڄايون
وڄائون	وڄائون	وڄائون
وڄايون	وڻائون	وڻائون
ملايون	ملائون	ملائون
هلايون	هلائون	هلائون
لهرايون	لهائون	لهائون

(١) الانا غلام علي الانا ڊاڪٽر: "سنڌي معلم"، س- ا- ب حيدرآباد ١٩٨۴ع ص ٨٦

معياري	جهڏالي	فراڪي
ويهاريون	ويهارون	ويٺارون
سمهايون	سمهائون	سمائون
بچايون	بچائون	بچائون

مٿين قسم جي فعلي لفظن مان "ي" جي حذف ٿيڻ سان گڏ ڪا بي ڦير گهير بہ ٿئي ٿي. مثلاً، لفظ "پڙهايون" مان فراڪي محاوري ۾ "هہ" بہ حذف ٿيو وڃي، جنهن ۾ "پ" = "ب" ۽ "ڃ" = "ج" ٿيو آهي. اهڙي طرح "وڃايون" مان "ي" سان گڏ "ڃ" بہ حذف ٿئي ٿي، جنهن بدران "ن" استعمال ڪجي ٿو، جيئن اڳي ڏيکاريو ويو آهي. لفظ "ويهاريون" مان فراڪي ۾ "هہ" بدران "ء" استعمال ڪجي ٿو.

ان قسم جي ٻين لفظن مان "چاڙهيونس" جهڏالي ۾ "چاڙهونس" فراڪي ۾ "چاڙونس"، لفظ "ماريونس" جهڏالي ۾ "مارونس" ۽ فراڪي ۾ بہ "مارونس"، لفظ "ڪارايونس" بدران جهڏالي ۾ "ڪارائونس" ۽ فراڪي ۾ "ڪارائونس" استعمال ٿئي ٿو. هن لفظ ۾ "ي" حذف ڪري "ء" استعمال ڪجي ٿو. لفظ "ڏيکارڻ،" "ويچارو" ٻنهي محاورن ۾ بغير "ي" جي "ڏکارڻ" ۽ "وچارو" طور استعمال ڪيا وڃن ٿا.

الف - هہ - ي جو گڏيل حذف ٿيڻ

صوتيات جي روشنيءَ ۾ جڏهن اسان گهرائي سان مطالعو ڪيون ٿا تہ ڪي لفظ اسان کي اهڙا بہ ملن ٿا جن مان الف، هہ ۽ ي ٽيئي گڏجي حذف ٿيل معلوم ٿين ٿا. مثلاً آهيون. هي لفظ جڏهن اڪيلو استعمال ڪجي ٿو تڏهن ٻنهي محاورن ۾ "آيون" طور ڪم اچي ٿو، پر جڏهن ان کي جملي ۾ استعمال ڪجي ٿو تڏهن ان مان مٿيان ٽيئي حرف حذف ٿي وڃن ٿا. مثلاً، ڪير آهيون؟ جڏهن هي لفظ ٻن لفظن ۾ استعمال ڪجي ٿو تڏهن "ڪيرون" ٿئي ٿو يعني ٻنهي محاورن ۾ الف، هہ ۽ ي حذف ٿي وڃن ٿا. اهڙي طرح "گڏ آهيون" ۾ "گڏون"، "نہ آهيون" ۾ "نائون" ۽ "ڇا آهيون" ۾ "ڇائون" استعمال ٿين ٿا. پَيو- هُيو- رکيو، اهي ٽي لفظ ٻنهي محاورن ۾ ٿورا بدليل صورت ۾ استعمال ٿين ٿا. مثلاً

فراڪي	پَيو= پَئو	"ي" بدران "ء"
جهڏالي	پيو= پَيو	
جهڏالي	هيو= هُئو	"ي" بدران "ء"
فراڪي	هيو=آهو	الف جو اضافو ۽ "هہ" حذف ٿيل
جهڏالي	رکيو= رکو	"ي" حذف
فراڪي	رکيو= رکو	"ي" حذف

جملن ۾ استعمال:

(١)	معياري	انور بخار سان پيو هو.
	جفدالي	انور تپ سان پٿو هو.
	فراڪي	.انور تپ سان پٿو آهو
(٢)	معياري	اتي مينهن وسيو هو.
	جفدالي	اتي مينٿن وسيو هئو
	فراڪي	اتي مين وسيو آهو.
(٣)	معياري	ڪتاب ٽيبل تي رکيو آهي.
	جفدالي	ڪتاب ٽيبل تي رکو هئي.
	فراڪي	ڪتاب ٽيبل تي رکو هي.

"ي" جو اضافو ٻنهي محاورن ۾ ڪي اهڙا لفظ بہ آهن جن ۾ "ي" جو اضافو ڪري استعمال ڪيا وڃن ٿا، مثلاً:

معياري	جفدالي	فراڪي
ڪوشش	ڪوشيش	ڪوشيش
فتح پور	فتيح پور	فتيح پور
ارادو	ايرادو	ايرادو
حالت	حاليت	حاليٿ
ٽہ پهري	ٽري پهري	ٽري پٿري
مسجد	مسيت	مسيت
اِها	ايها	ايٿا
صحت	صيحت	صيحت
نشان	نيشان	نيشان
اشارو	ايشارو	ايشارو
بخشش	بخشيش	بخشيش

"ف" بدران "ق" جو استعمال

ٻنهي محاورن ۾ ڪيترائي لفظ اهڙا آهن جن جو حرف "ف" بدلجي "ق" ٿي وڃي ٿو، مثلاً:

معياري	جفدالي	فراڪي
اشراف	اشراق	اشراق
فيصلو	قيصلو	قينصلو
آفت	آقت	آقت
فصل	قصل	قصل
زلف	زلق	زلق

معياري	جڳدالي	فراڪي
فانوسو	ڦانوسو	ڦانوسو
فالودو	ڦلودو	ڦلودو
فوارو	ڦهارو	ڦٺارو

مٿين لفظن مان لفظ "فيصلو" فراڪي ۾ "ن" جي اضافي سان "ڦينصلو" استعمال ٿيل آهي، جڏهن تہ "فالودو" مان "الف" حذف ڪيو ويو آهي ۽ لفظ "فوارو" جڳدالي ۾ "هہ" جي اضافي سان استعمال ڪيل آهي ۽ فراڪي ۾ "هہ" بدران "ٺ" جو استعمال ڪيو ويو آهي.

"ق" ۽ "ڪ" بدران "خ" جو استعمال

پنهي محاورن جي حرف "ق" ۽ "ڪ" جو جائزو وٺبو تہ اهي لفظ "خ" سان استعمال ٿيندڙ ملن ٿا، جيڪي بروهي زبان جي اثر سبب بدلجن ٿا(١). مثلاً:

معياري	جڳدالي	فراڪي
نقصان	نخصان	نخصان
بندوق	بندوخ	بندوخ
نقطو	نخطو	نخطو
مبارڪ	مبارخ	مبارخ
مقصد	مخصد	مخصد
واندڪائي	واندخائي	واندهائي
وقفو	وخفو	وخفو
وقت	وخت	وخت
يقين	يخين	يخين
نزديڪ	نزديخ	نزديخ
باقاعده	باخائدو	باخائدو
نفاق	نفاخ	نفاخ
شڪرانو	شخرانو	شخرانو
برقعو	برخعو	برخو
تقدير	تخدير	تخدير
ڪفن	خفن	خفن
نقص	نخص	نخص
ڪنداق	ڪنداخ	ڪنداخ

(١) بروهي عبدالرحمان ڊاڪٽر: "براهوئي اور اردو ڪا تقابلي جائزه"، پي ايچ ڊي ٿيسز سنڌ يونيورسٽي، ص ١٨٧

"ن" بدران "ڻ" جو استعمال

سبي خطي جي فراڪي محاوري ۾ ڪي لفظ اهڙا آهن جن ۾ حرف "ن" بدران حرف "ڻ" جو استعمال ڪيو وڃي ٿو. مثلاً:

معياري	جهڏالي	فراڪي
ان (ڪي)	ان (ڪي)	اڻ (ڪي)
هَن	هن	هَڻ
انهيءَ جو	انهي جو	اٿي جو
انهيءَ ڪي	انهي ڪي	اٿن ڪي
انهن جو	انن جو	اٿن جو
هِنن جو	هِنن جو	هِٿن جو

"ڻ" جو حذف ٿيڻ

سنڌي ٻوليءَ ۾ لاءِ بدران "ڪاڻ" جو صيغو استعمال ڪيو ويندو آهي، جيڪو هن خطي ۾ بہ مروج آهي. پر ٻنهي محاورن ۾ "ڪاڻ" جو "ڻ" حذف ٿي وڃي ٿو ۽ ان جي جاءِ تي "ن" استعمال ڪيو وڃي ٿو مثلاً:

معياري	جهڏالي	فراڪي
توڪاڻ	توڳان	توڪان
مون ڪاڻ	مان ڪان	ماڪان
ڇاڪاڻ	ڇاڪان	ڇاڪان
ڪنهنجي ڪاڻ	ڪينجي ڪان	ڪينڪان
جنهنجي ڪاڻ	جينجي ڪان	جينڪان
منهنجي ڪاڻ	منجي ماڪان	ماڪان
تنهنجي ڪاڻ	تنجي ڪان	توڪان
هن جي ڪاڻ	هِن ڪان	هِڻ ڪان

مٿين لفظن ۾ استعمال ٿيندڙ "ڪاڻ" حقيقت ۾ سرائڪي ٻولي جو لفظ آهي، جيڪو لاءِ بدران ڪم آندو وڃي ٿو. سرائيڪي جي گهڻي اثر سبب اهو لفظ هن خطي ۾ بہ مروج آهي.

"ن" غني جو اضافو

ٻنهي محاورن ۾ ڪي اهڙا لفظ بہ استعمال ٿين ٿا جن ۾ "ن" غني جو اضافو ڪري استعمال ڪيو وڃي ٿو. مثلاً

معياري	جهدالي	فراڪي
شوق	شونق	شئونق
ذوق	ذونق	ذئونق
غوث	غونث	غئونث
چَوڪ	چونڪ	چئونڪ
توبهہ	تونبهہ	تونبئہ
ڪپهہ	ڪپنهہ	ڪپنئہ
ناهي	ناهين	نائين
ٽوڪ	ٽونڪ	ٽئونڪ
تاس (اڄ)	تونس	تئونس
باز	بانز	بانز
عيش	عَينش	عئينش
هوش	هَونش	هَونش
حوصلو	حَونصلو	حَونصلو
باور(اعتبار)	بانور	بانور
جَوهر(دوا)	جنوهر	جئنوهر
شروع	شرونع	شرونع
ڪُهڙ	ڪُنهڙ	ڪُنئڙ
ووٽ	وَونٽ	وئونٽ
بيهوش	بيهونش	بيهونش
مها (وڏو)	منها	مانهہ

مٿين لفظن ۾ جهدالي ۽ فراڪي ٻنهي محاورن ۾ "ن" غني جو اضافو ڪيو وڃي ٿو پر فراڪي ۾ "ن" سان گڏ "ء" جو اضافو بہ ٿيل آهي. ان کان علاوه ڪن ڪن لفظن ۾ يا ٻچاڙي ۾ ايندڙ "هہ" جو اُچار حذف ڪري "ء" جو استعمال ڪيو وڃي ٿو.

"ڇ" بدران "ش" جو استعمال

سنڌي ٻوليءَ ۾ اڪثر "ڇ" جو اُچار "ش" ۾ بدلايو ويندو آهي. سنسڪرت ۾ "ش" کي ٻن قسمن سان استعمال ڪيو وڃي ٿو. هڪڙو تارون وارو اچار (Palatal) ٻيو مغز وارو اُچار (Cerebral) "س" کي بہ ڦيرائي "هہ" يا "ڇ" ڪيو وڃي ٿو. (١).

---

(١) آڏواڻي ڀيرو مل: "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، ص ٢٠١

اهڙن اچارن جو استعمال هن خطي جي ٻنهي محاورن ۾ شامل آهي. مثلاً، "چنچر" بدران "شنشر"، "پيچ" بدران "پش"، "مچي" بدران "مشي"، "چوڪرو" بدران "شوڪرو" وغيره. هي سلسلو سنڌ ۾ لاڙڪاڻي جي علائقي ۾ تمام گهڻو آهي.

الف جو اضافو

ٻنهي محاورن ۾ ڪي لفظ اهڙا به آهن جن ۾ الف جو اضافو ڪري استعمال ڪيو وڃي ٿو. مثلاً:

معياري	جهالي	فراڪي
انجام	انجام	اَجام
مجلس	مجالس	مجالس
دَهشت	داشت	داشت
ڪچهري	ڪچاهري	ڪچاري
نمونو	نامونو	نامونو
جڳائڻ	جاڳائڻ	جاڳائڻ

"هه" جو اضافو ٿيڻ

ٻنهي محاورن جي صوتياتي نظام مطابق جڏهن اسان انهن جي معياري محاوري سان ڀيٽ ڪريون ٿا ته ڪن لفظن مان اسان کي "هه" ويڃنجن جو اضافو ٿيل نظر اچي ٿو. اهو حقيقت ۾ براهوي زبان جو صوتياتي اثر آهي جو ته اُن جي ڪيترن ئي اهڙن لفظن ۾ "هه" ويڃنجن جو اضافو ڪيو وڃي ٿو. مثلاً: "پردو" بدران "پردهه"، "ميوو" بدران "ميوه"(١)، "سفارش" بدران "سفهارشت"، "اَچ" (اث) بدران "هَچ" (٢) جا لفظ "هه" جي اچارن سان ڪم آيل آهن. هيٺ ٻنهي محاورن جا ڪي اهڙا لفظ پيش ڪجن ٿا:

معياري	جهالي	فراڪي
داناءُ	داناهه	داناهه
ڏاڏا	داهڏا	داهڏا
وياج	وهاج	وهاج
لڪڻ	لهڪڻ	لهڪڙ

(١) عزيز مينگل: "شيروشڪر" براهوئي آرٽس اڪيڊمي ڪوئٽه، ١٩٨٣ع، ص ٢١
(٢) براهوئي نور محمد پروانه "براهوئي قائده" براهوئي اديبي بورڊ ڪوئٽه، ١٩٦٦ع. ص ٢٠

مٿين لفظن مان "داناءُ" ۾ "ءُ" بدران "هہ"، "وياج" ۾ "ي" بدران "هہ" جو اچار شامل ڪيو ويو آهي، جيڪو "لهڪڻ" يا "لهڪڙ"، "داهنا" وغيره ۾ اضافي طور استعمال ڪيل آهي.

"هہ" جو حذف ٿيڻ

ٻنهي محاورن ۾ ڪي لفظ اهڙا آهن، جن مان "هہ" جو اچار حذف ٿي وڃي ٿو. ڪن لفظن ۾ جهڏالي محاوري ۾ "هہ" بدران "ء" جو اچار شامل ٿئي ٿو، پر فراڪي ۾ ائين ڪو نہ ٿو ٿئي مثلاً:

معياري	جهڏالي	فراڪي
لوڙهو	لوڙو	لوڙو
ڪاڙهو	ڪاڙو	ڪاڙو
ڦاڙهو	ڦاڙو	ڦاڙو
چاڙهو	چاڙو	چاڙو
رلهي	رلي	رلي
ملهہ	مل	مل
سلهہ	سل	سل
آهستي	آستي	آستي
چهہ	چئہ	چہ
چانهہ	چانئہ	چان
ڏينهن	ڏينئن	ڏين
مينهن	مينئن	مين
ٻانهن	ٻانئن	ٻان
ڪونهي	ڪوني	ڪوني
مالهي	مالي	مالي
چلهو	چِلو	چِلو
سنهون	سنئون	سنون

سنڌي ٻوليءَ ۾ "ڪان" بدران "آن" استعمال ڪجي ٿو. مثلاً "گهر ڪان" بدران "گهران" (١) وغيره. پر هن خطي ۾ "آن" بدران "ئون" استعمال ڪيو وڃي ٿو، مثلاً: "وچان" بدران "وچئون"، "شهران" بدران "شهرئون"، "هنڌان بدران "هنڌئون" وغيره. ٻنهي محاورن ۾ ان قسم جي سيني لفظن ۾ "ئون" جو استعمال مروج آهي. هيٺ ان قسم جا ڪي لفظ پيش ڪجن ٿا :

---

(١) گربخشاڻي هوتچند مولچند: "مقدمہ لطيفي"، ورسٽي پبليڪيشن ڪراچي، ڇاپو ٽيون، ١٩٧٧ع، ص٢٠٣

معياري	جهدالي	فراڪي
توڪان	توڪئون	توڪئون
مونڪان	مان ڪئون	مان ڪئون
پريان	پريئون	پريئون
اوريان	اوريئون	اوريئون
مٿان	مٿئون	مٿئون
هيٺان	هيٺئون	هيٺئون
هتان	هتئون	هتئون
اتان	اتئون	اتئون
اندران	اندرئون	اندرئون
ٻاهران	ٻاهرئون	ٻاٺرئون
اڳيان	اڳيئون	اڳيئون
پويان	پويئون	پويئون
پاران	پارئون	پارئون
ٻدران	ٻدرئون	ٻدرئون
پنيان	پنيئون	پنئيون
اڳتان	اڳتئون	اڳتئون
پوئتان	پوئتئون	پوئتئون
ڪٿان	ڪاٿئون	ڪاٿئون
جٿان	جاٿئون	جاٿئون

"ء" جو اضافو

ٻنهي محاورن ۾ "ء" جو اضافو ڪيو وڃي ٿو، پر ڪٿي ڪٿي فراڪي ۾ "ء" سان گڏ "ي" جو ٻہ اضافو ڪيو ويو آهي، مثلاً:

معياري	جهدالي	فراڪي
نجات	نجائت	نجائيت
شايد	شائيد	شائيت
وفات	وفائت	وفائيت
حمايت	حمائيت	حمائيت
شڪايت	شڪائيت	شڪائيت
خيرات	خيرائت	خيرائيت
زڪوات	زڪائت	زڪائيت
هدايت	هدائيت	هدائيت
جيارڻ	جيئارڻ	جيئارڻ
پيارڻ	پيئارڻ	پيئارڻ

"هہ" ۽ "ن" جو گڏيل حذف ٿيڻ

معياري محاوري ۾ "هہ" ۽ "ن" گڏجي حذف ٿين ٿا. اهو اصول ڪاٺياوازي محاوري ۾ رائج آهي، جتي "ڪڏهن" کي "ڪڏي" چيو وڃي ٿو (١) اهڙي طرح هن خطي جي ٻنهي محاورن سان بہ اهو اصول لاڳو آهي، پر انهن جي حذف ٿيڻ سان گڏ "ي" جو اضافو بہ ٿئي ٿو ۽ ڪن لفظن مان "ن" حذف ڪو نہ ڪيو ٿو وڃي، مثلاً:

فراڪي	جڳدالي	معياري
جڏي	جڏين	جڏهن
ڪڏي	ڪڏين	ڪڏهن
تڏي	تڏين	تڏهن
جاڏي، جيڏي	جاڏي	جيڏانهن
ڪاڏي، ڪيڏي	ڪاڏي	ڪيڏانهن
تاڏي، تيڏي	تاڏي	تيڏانهن
هوڏي	هوڏي	هوڏانهن
هيڏي	هيڏي	هيڏانهن
اوڏي	اوڏي	اوڏانهن
ايڏي	ايڏي	ايڏانهن

مٿين لفظن مان پويان ست لفظ اهڙا آهن ، جن ۾ ا،ن،هہ ،ن، بدران صرف "ي" استعمال ڪيو وڃي ٿو اهو سلسلو اتراڏي،ماڇڪي ۽ بلوچستان جي ٻين محاورن ۾ بہ رائج آهي. فراڪي ۾ ڪاڏي ،جاڏي ، تاڏي جو "الف"حذف ٿي "ي" استعمال ٿئي ٿو.

"س" بدران "م" جو استعمال

ٻنهي محاورن ۾ معياري محاوري وانگر "س" بدران "م" جو استعمال ڪيو وڃي ٿو ، مثلاً "هلندس" بدران جڳدالي "هلدم" فراڪي "هلدم" ، "پڙهندس" بدران جڳدالي "پڙهدم" ۽ فراڪي "پڙدم" ،وڙهندس" بدران جڳدالي "وڙهدم" ۽ فراڪي "وڙدم" ، "سمهندس" بدران "سمهدم" جڳدالي ۽ فراڪي "سمدم" استعمال ڪيا وڃن ٿا. مٿين لفظن ۾ نہ صرف "س" بدران "م" استعمال ڪيو ويو آهي بلڪ ڪن لفظن مان "ن" بہ حذف ٿيل آهي. ان کان علاوه "د" مٿان پيش

(١) عبدالمجيد سنڌي ڊاڪٽر؛ "ميمڻي ڪاٺياواڙي محاوري جو لساني جائزو"، ص ١٢

جو آ چار ٻنهي ريٻرجو اچار ٿئي ٿو.

"ء" بدران "و" جو استعمال

ٻنهي محاورن ۾ ڪن معياري لفظن جي "ء" بدران "و" جو استعمال ڪيو وڃي ٿو، جن جو مثال هيٺ پيش ڪجي ٿو.

معياري	جهڏالي	فراڪي
پڙهائڻ	پڙهاوڻ	پڙاوڻ
لڪائڻ	لڪاوڻ	لڪاوڻ
ڪٽائڻ	ڪٽاوڻ	ڪٽاوڻ
ٻڄائڻ	ٻڄاوڻ	ٻڄاوڻ
وٺرائڻ	وٺراوڻ	وٺراوڻ
اٿرائڻ	اٿراوڻ	اٿراوڻ
ويڙهائڻ	ويڙهاوڻ	ويڙاوڻ
ڳالهائڻ	ڳالهاوڻ	ڳالهاوڻ
لوئڻ	لووڻ	لووڻ
ڪائڻ	ڪانوڻ	ڪانوڻ

مٿين لفظن مان فراڪي محاوري ۾ "هـ" به حذف ٿئي ٿو.

"ب" ۽ "ف" بدران "ء" ۽ "و" جو استعمال

معياري محاوري جي ڪن لفظن مان ٻنهي محاورن ۾ "ب" ۽ "ف" اچارن بدران "ء" ۽ "و" جو اچار استعمال ڪيو وڃي ٿو. مثلا

معياري	جهڏالي	فراڪي
نبض	نئوَض	نئوَض
قبض	قئوض	قئوض
لفظ	لئوظ	لئوظ
نفس	نئوس	نئوس
سبزي	سئوزي	سئوزي
وفد	وئود	وئود

اهو اصول اتراڌي ۽ ماڇڪي ۾ اتي مروج آهي جتي "ء" جو استعمال ڪون ٿو ڪيو وڃي يعني "لفظ" کي "لوظ" "نبض" نوض، "قبض" کي "قوض" "سبز" کي "سوز" "نفس" کي "نوس" ۽ "وفد" کي "ّ" وود" اچاريو وڃي ٿو.

عدد جمع مونث لفظن مان "هه" جو حذف ۽ "ي" جو اضافو ٿيڻ

ٻنهي محاورن جي عدد جمع مونث وارن لفظن جو جائزو وٺبو ته معلوم ٿيندو ته انهن مان "هه" حذف ڪري "ي" جو جو اضافو ڪيو وڃي ٿو. مثال طور:

معياري	جفدالي	فراڪي
ڪهڙيون	ڪيڙهون	ڪيڙون
جهڙيون	جيڙهون	جيڙون
تهڙيون	تيڙهون	تيڙون
اهڙيون	ايڙهون	ايڙون
مهڙيون	هيڙهون	هيڙون
آهڙيون	اوڙهون	اوڙون

مٿين لفظن مان "هـ" صرف فراڪي محاوري مان حذف ڪيو ويو آهي جڏهن تہ جفدالي محاوري ۾ "هـ" حذف ڪونہ ٿو ٿئي البت لفظ "آهڙيون" ۾ پيش جي اچار سبب "و" جو اضافو ڪيو وڃي ٿو ۽ "هـ" جو حرف پوئتي استعمال ڪيو وڃي ٿو.

"الف" جو حذف ۽ "ي" جو اضافو

ٿرهي محاورن جي فعل لفظن جو جائزو وٺبو تہ اسان کي معياري کان جفدالي ۾ الف جو اچار حذف ٿيندو نظر ايندو. جڏهن تہ فراڪي ۾ انهن لفظن مان "ء" ۽ "و" بہ حذف ڪري "ي" جو اضافو ڪيو وڃي ٿو. مثلا:

معياري	جفدالي	فراڪي
رکيائون	رکيئون	رکيني
پڙهيائون	پڙهيئون	پڙيني
لکيائون	لکيئون	لکيني
ماريائون	ماريئون	ماريني
لاٿائون	لاٿئون	لاٿني
هاريائون	هاريئون	هاريني
ڪاڏائون	ڪاڏئون	ڪاڏني

مٿين لفظن جو صوتياتي جائزو وٺبو تہ اسان کي معياري محاوري کان ڪافي فرق محسوس ٿيندو. مثلا جفدالي ۾ الف جو حذف ٿيڻ ۽ فراڪي ۾ الف کان علاوه "ء" ۽ "ي" جو اضافو ڪيو وڃي ٿو. ان کان علاوه "پڙهيائون" لفظ جي "ه" ۽ "ڪاڏائون" لفظ جي "ڏ" بہ حذف ٿيل نظر اچي ٿي. اهڙي طرح ٿرهي محاورن ۾ لفظ "ائون" "ئون" يا "ني" استعمال ڪجي ٿو.

فعل لفظن مان "ن" جو حذف

ٿرهي محاورن جي فعل لفظن مان "ن" جو اچار اڪثر حذف ڪيو وڃي ٿو. اهو اصول اتراڏي ۽ ماڇڪي ۾ بہ موجود آهي. مثلاً

معياري	ماچڪي	اتراڊي	جهڏالي	فراڪي
پڙهينس	پڙهيس	پڙهيس	پڙهيس	پڙيس
لکينس	لکيس	لکيس	لکيس	لکيس
وڙهينس	وڙهيس	وڙهيس	وڙهيس	وڙيس
چڙهينس	چڙهيس	چڙهيس	چڙهيس	چڙيس
ڪيينس	ڪييس	ڪييس	ڪييس	گبيس

مٿين لفظن جو غور سان مطالعو ڪبو ته اسان کي سيني محاورن مان "ن" جو حرف حذف ٿيل نظر ايندو جڏهن ته فراڪي محاوري ۾ "هه" جو اچار به حذف ٿيل آهي. ان کان علاوه لفظ "ڪيينس" فراڪي محاوري ۾ "گبيس" ٿي استعمال ٿئي ٿو ، جنهن ۾ "ڪ" بدران "گ" ۽ "ي" بدران "ب" اچار استعمال ٿيل آهي .اهو اچار بروهي ۽ بلوچي زبان جي اثر هيٺ استعمال ڪيو ويو آهي جڏهن ته مٿيان سرائڪي جي اثر جو نتيجو آهن .

"د" بدران "ت" جو استعمال

پنهي محاورن جي ڪن لفظن ۾ حرف "د" بدران "ت" جو آواز اچاريو وڃي ٿو "ت" جو اچار به حقيقت ۾ بروهي زبان جي اثر جو نتيجو آهي، جنهن جو مثال هيٺ پيش ڪجي ٿو.

معياري	جهڏالي	فراڪي
مدد	مدت	مدت
سنڌ	سنت	سنت
آزاد	آزات	آزات
آزمودو	آزموتو	آزموتو

"ڙ" جو اضافو: پنهي محاورن ۾ ڪيترائي لفظ "ڙ" جي اضافي سان استعمال ڪجن ٿا . مثلاً "پلو" بدران "پلڙ"، "مهانگو" بدران "مهانگڙ" "وينل" بدران "وينڙ" ۽ "بينل" بدران "بينڙ" استعمال ڪجن ٿا . اهو اصول اتراڊي ۽ ماچڪي ۾ به موجود آهي، بلڪ ڪٿي ڪٿي معياري ۾ به استعمال ڪيو پيو وڃي

ظرف لفظن مان "ه" جو حذف ٿيڻ

پنهي محاورن جي ظرف لفظن جو جائزو وٺبو ته اسان کي انهن مان صرف "ه" حذف ٿيل نظر ايندو، اها تبديلي سرائيڪي زبان جي اثر سبب ٿئي ٿي. مثلا:

معياري	جهڏالي	فراڪي
جيئن	جين	جين
ڪيئن	ڪين	ڪين
تيئن	تين	تين

معياري	جفدالي	فراڪي
ايئن	اين	اين
اوئنءُ	اُون	اُون
هوءَ	هون	هون
هيئن	هِين	هِين

مٿيُن بڙي ڇڇي حذف ٿيڻ سان گڏ ڪن لفظن مان "ن" بہ حذف ٿئي
ٿو . جئن "هُون" ۽ "اونئن" بدران "اون" وغيره ۾ ٿيو آهي.
"ٿا سڪے پيٺهي محاورن ۾ وڏي فرق سان استعمال ڪيو وڃي ٿو.
مثلاً "ٿاهـ ـي ۾ "ٿاهو" ۽ فراڪي ۾ "ٿاٿو" استعمال ڪيو وڃي ٿو.
اهڙي طر بدران جفدالي ۾ "ٿاهوٿم" ۽ فراڪي ۾ "ٿاٿوٿم" يا
"ٿاٿوٿم" ٿورن ڪجي ٿو. هيٺ ان لفظ جا ڪي ٻيا جملا مثال طور ڏجن
ٿا:

ٿاهيندو آهيان
ٿاهدو هان
ٿاهنو آن
ٿاهيندا آهيون
ٿاهداهون
ٿاهناٿون

سرائيڪي ٻولي ۾ "ٿاهيو" کي "ٿاٿو" ڪري استعمال ڪيو وڃي ٿو. ان ڪري سنڌي ۾ بہ ان طرح مروج آهي. اهڙي طرح "ٿاهيل" بدران "ٿاٿل" استعمال ٿئي ٿو، پر فراڪي ۾ "ٿاٿل" بہ ڪري استعمال ڪيو وڃي ٿو. اها لغوي بناوت ساڳي سرائيڪي واري آهي.

"وئڻ" : هي لفظ بہ ٻنهي محاورن ۾ فرق سان استعمال ٿئي ٿو. مثلاً "وئڻ" مان "ورتو" جو لفظ جڙي ٿو، جيڪو جفدالي ۽ فراڪي ۾ "وئيو" استعمال ڪجي ٿو. جيئن ان جي لغوي بناوت سرائيڪي زبان ۾ آهي، تيئن ان کي هتان جي ٻنهي محاورن ۾ بہ استعمال ڪجي ٿو، پر ڪي ان کي "ورتو" بدران "وتو" بہ استعمال ڪن ٿا، جنهن مان "ر" حذف ڪيل آهي. اهڙي طرح جملي ۾ "ورتو هُيم" کي جفدالي ۾ "وئيو هُيم" ۽ فراڪي ۾ "وتو هُم" ڪري ڪم آڻجي ٿو.

"هُياسين" : هي لفظ بہ وڏي فرق سان استعمال ڪيو وڃي ٿو. مثلاً : اتراڏي محاوري ۾ "هُياسين" بدران "هُياسي"، جفدالي محاوري ۾ "هاسي" ۽ فراڪي محاوري ۾ "هَسي" استعمال ڪجي ٿو.

ڪَهڙو- جَهڙو- تَهڙو- آهڙو- هَهڙو: اهي لفظ بہ ٻنهي محاورن ۾ وڏي فرق سان استعمال ڪيا وڃن ٿا، مثلاً:

معياري	جهدالي	حذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
ڪهڙو	ڪيڙهو	-	ي	ڪيڙو	هـ	ي
جهڙو	جيڙهو	-	ي	جيڙو	هـ	ي
تهڙو	تيڙهو	-	ي	تيڙو	هـ	ي
اهڙو	ايڙهو	-	ي	ايڙو	هـ	ي
هَهڙو	هيڙهو	-	ي	هيڙو	هـ	ي
اُهڙو	اوڙهو	-	و	اوڙو	هـ	و

فراڪي محاوري ۾ "اهڙو" بدران "ايجهو" ۽ "ڪهڙو" بدران "ڪيجهو" به استعمال ڪيو وڃي ٿو. جيڪي سرائيڪي ٻوليءَ جا لفظ آهن. مٿيون ڦيرو به سرائيڪي زبان جي اثر سبب آهي.

"ع" جو حذف ٿيڻ

ڪيترن لفظن مان ٻنهي محاورن ۾ "ع" جو آواز حذف ڪيو وڃي ٿو. مثلاً: استعيفيٰ بدران "استيفا"، "معنيٰ" بدران "مانا"، "معافي" بدران "مافي" ۽ شروع بدران "شروع" استعمال ڪيا وڃن ٿا. "شروع" لفظ ۾ حرف "ن" جو اضافو به ڪيو وڃي ٿو. جهدالي ۾ لفظ "شروع" "ن" جي اضافي سان ڪٿي ڪٿي صحيح اچاريو وڃي ٿو. پر فراڪي ۾ "ع" بلڪل حذف ڪئي وڃي ٿي.

"جو" ۽ "ڪان" جو استعمال

اهي ٻئي جهدالي لفظ محاوري ۾ ته صحيح طرح ڪم اچن ٿا پر فراڪي محاوري ۾ بدلائي استعمال ڪجن ٿا. مثال طور جڏهن اهي لفظ ٻئي ڪنهن لفظ سان ملائي استعمال ڪيا ويندا ته فرق سان ڪم اچن ٿا. ٻنهي لفظن ۾ جيڪڏهن "شام جو" چوڻو هوندو ته چئبو "شام سان" يعني "جو" بدران "سان" جو لفظ ڪم آندو ويو آهي. ان طرح جيڪڏهن "شام ڪان" چوڻو هوندو ته به هو "شام سان" چون ٿا. يعني "ڪان" بدران به "سان" ۽ "جو" بدران به "سان" جو لفظ ڪم آندو وڃي ٿو.

آيس- هيس- تيس

اهي ٽيئي لفظ ٻنهي محاورن ۾ فرق سان ڪم اچن ٿا. مثلاً "آيس" بدران "آيم"، "هيس" بدران "هيم" ۽ "تيس" بدران "تيم" وغيره. ٻنهي محاورن ۾ ضميري پڇاڙي "س" بدران هر هنڌ "م" استعمال ۾ آندي وڃي ٿي. ڏٺو ويو آهي ته ان طرف پڙهيل طبقي ڪي چڏي باقي سڀ "س" بدران "م" پڇاڙي ڪم آڻين ٿا. پڙهيل طبقو به انهن "س" وارين پڇاڙين کي صحيح طرح ڪونه ٿو اچاري: يعني "هيس" جي "ي" مٿان "ا" اچار حذف ڪري مؤنث وانگر "هيس" ڪم آڻين ٿا. اهڙي طرح "آيس" ۽ "تيس" جي "ي" اچارن مٿان به ساڳيو زبر "آ" جو اچار

شامل ڪري مؤنث وانگر استعمال ڪيو وڃي ٿو. مردن کان علاوه عورتون بہ ساڳي نموني "ي" جي اچار کي "ا" اچار سان استعمال ڪن ٿيون. اها تبديلي انهن محاورن تي بروهي، پشتو يا بلوچي زبانن جي ڪري ٿي آهي ڇو تہ انهن زبانن ۾ ان قسم جي لفظن مان مذڪر يا مؤنث جي ڪاب وضاحت ڪانہ ٿيندي آهي ۽ ضميري پڇاڙيون بغير ڪنهن مؤنث يا مذڪر جي وضاحتي اچارن جي استعمال ڪيون وينديون آهن.

حرف "ت" جو حذف ٿيڻ

ٻنهي محاورن جي ڪن لفظن جي "ت" اڪثر حذف ڪئي وڃي ٿي، مثلاً "درخواست" بدران "درخاس" ۽ دوست محمد بدران دوس محمد وغيره "درخواست" لفظ مان "و" جو اچار بہ حذف ٿئي ٿو. اها ترڪيب لاسي محاوري ۾ بہ موجود آهي جنهن ۾ ڊاڪٽرنبي بخش بلوچ "دوس محمد" (١) نالي جو ذڪر ڪيو آهي.

"ق" بدران "غ" جو استعمال

ٻنهي محاورن ۾ "ق" جي ڪن لفظن ۾ "ق" بدران "غ" جو حرف استعمال ڪيو وڃي ٿو. اها تبديلي بروهي ۽ بلوچي زبانن جي اثر سبب ٿئي ٿي. لفظ هيٺ مثال طور پيش ڪجن ٿا.

معياري	جڦدالي	فراڪي
نقد	نغد	نغد
وقت	وغد	وغد

مٿين لفظن تي غور ڪبو تہ اسان کي انهن ۾ ڪي ٻيون تبديليون بہ نظر اينديون، مثلاً: "نقد" ۾ "ق" بدران "غ" جي استعمال کان علاوه "وقت" لفظ جو نہ صرف "ق" حذف ڪري "غ" شامل ڪيو ويو آهي بلڪ "ت" بدران "د" جو حرف بہ آندو ويو آهي. ان کان علاوه جڦدالي علائقي ۾ "وقت" بدران "وخت" يا ان طرح "ڪفن" بدران "ڪفن" وغيره بہ استعمال ٿئي ٿو.

"مانس" پڇاڙي ۾ فرق

ٻنهي محاورن جي ڪن لفظن ۾ "مانس" پڇاڙي اچارڻ مهل فرق ٿئي ٿو، مثلاً:

معياري	جڦدالي	فراڪي
وَڏي مانس	وَيامنس	وَيامِس
ڇيو مانس	ڇَيامنس	ڇَيامس
ڪاٽي مانس	ڪاٽامنس	ڪاٽامِس

(١) ڊاڪٽربلوچ نبي بخش: "ٻيلاين جا ٻول"، زيب ادبي مرڪز حيدرآباد، ڇاپو پهريون ١٩٧٠ع، ص ٦٨

متفرقہ لفظ ۽ ٻٽا لفظ

ٻنهي محاورن ۾ سوين ٻيا اهڙا لفظ ۽ ٻٽا لفظ موجود آهن، جيڪي معياري محاوري کان وڌي فرق سان استعمال ڪيا وڃن ٿا. ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا.

معياري	جڏدالي	فراڪي
ويتر	رهندو	رانُدي
ناموس	ناموض	ناموض
ڳرٽ	ڪروڙ	ڪروڙ
نازڪ	نازرڪ	نازرڪ
مهمان	مزمان	مزمان
وزن	وَزم	وَزم
جاسوس	جاچوس	چانجوس
ٻَٽڻ	ٻنڻڻ	ٻانٽڻ
وِڃهڻ	ونجهڻ	ونجڻ
عضوا	عضبا	عضبا
آسرو	أرسو	آرسو
بيشڪ	بلاشڪ	بلاشڪ
آرامي	أسراتي	آسراتي
آئينو	آهينو	آهينو
بُت	ٻُرت	ٻُرت
سفارش	شفارت	شفارت
انڪار	نهڪر	نهڪر
شاباس	شاباش	شاباش
جانور	زناور	زناور
يا	جان	يان
مجرا	مُزارا	مُزارا
عاجز	عازُور	عازُور

ٻٽا لفظ

راتورات	راتون رات	راتون رات
رات ڏينهن	راتان ڏينهن	راتان ڏيئن
ڏيون ڏينهن	ڏيون ڏينهن	ڪلتون
هر هر	هربي هربي	هربي هربي
خواه مخواه	خاه مخاه	خامخا
اڳوڻو	اڳوڻو- هڪومَنہ	هِڪومَنہ
ننڍي هوندي	ننڍي لاڪون	ننڍي لاڪون

"ڻ" "ڙ" ۽ "ڃ" سان نهندڙ لفظ

سنڌي زبان ۾ "ڻ"، "ڙ" ۽ "ڃ" اهڙا ٽي حرف آهن، جن جي اڳياڙين سان سنڌ ۾ ڪوبه لفظ ڪونه ٿوجڙي ۽ اهي ٽيئي حرف وچ يا پڇاڙيءَ ۾ استعمال ڪيا وڃن ٿا. صوتياتي اصول موجب "ڻ" ۽ "ڙ" ٻيئي حرف مور ڏني آواز آهن، جن ۾ "ڻ" ڳهٺو مور ڏني آواز آهي (١). غور سان مطالعو ڪبو ته "ڻ" اصل ۾ "ن" ۽ "ڙ" جو مرڪب حرف آهي. ٻيئي الڳ الڳ صوتيه جي حيثيت رکن ٿا (٢)

هاڻ جڏهن اسين جهڏالي ۽ فراڪي محاورن جو صوتيات جي روشني ۾ جائزو وٺندي "ڻ" "ڙ" ۽ "ڃ" جي استعمال تي غور ڪيون ٿا ته اسان کي انهي ۾ ٻئي لفظ اڳياڙين سان جڙي ملن ٿا. منهنجي خيال ۾ اها لغوي بناوت شايد ٻئي ڪنهن به محاوري ۾ موجود ڪونه هوندي ،مثلا

"ڻ" سان نهندڙ لفظ

ڻوڻون= نڪ سان ڳالهائيندڙ.

هن خطي ۾ نڪ سان "ن" غني جي اچارن سان ڳالهائيندڙ ماڻهو کي "ڻوڻون " چيو وڃي ٿو. هن لفظ ۾ "ڻ" جو حرف اڳياڙي ۾ استعمال ڪيو ويو آهي. جمع ۾ ڳالهائڻ وقت "ڻوڻان" ۽ مونث ۾ ڳالهائڻ وقت "ڻوڻي " استعمال ٿئي ٿو .

"ڙ ": حرف "ڙ" به "ڙي " لفظ ۾ ندائي حالت طور استعمال ٿئي ٿو جيڪو اصل ۾ "اڙي " آهي پر ان جو الف حذف ڪري ان کي "ڙي" ڪري استعمال ڪجي ٿو. اها صورت نه صرف هن خطي ۾ بلڪه پوري سنڌ ۾ استعمال ڪئي وڃي ٿي

ڪاڪي ڀيرو مل به "اڙي " بدران ان جو اچار "ڙ" (٣) بيان ڪيو آهي پر ان جو الف حذف ڪري الڳ هڪ لفظ جي حيثيت ۾ ت ڪوبه ذڪر ڪون ڪيو آهي. جڏهن " اڙي" هڪ لفظ جي حيثيت رکي ٿو ته پوءِ الف حذف ٿيڻ کان پوءِ "ڙي " لفظ جي ڪا به حيثيت نه رهندي. حقيقت ۾ ندائي حالت کان علاوه سنڌي وياڪرڻ موجب "ڙي " لفظ "نفرت " "قباحت " ۽ غير مهذب ماحول ۾ به استعمال

---

١. الانا غلام علي ڊاڪٽر، "سنڌي صوتيات " ادبيات پبليڪيشن حيدرآباد، ١٩٦٧، ص ٣٥،

٢. ايضاً، ص ٣٦

(٣) آڏواڻي ڀيرو مل، " سنڌي ٻولي جي تاريخ ،"س- ا- ب -حيدرآباد ڇاپو ٽيون ١٩٧٢ع ، ص ٣٥١

(٤) الانا غلام علي ڊاڪٽر، "سنڌي ٻولي جو ابياس، " انسٽيٽيوٽ آف سنڌ الاجي ڄامشورو، ١٩٨٧ع، ص ١٣٦

ٿيندو رهيو آهي. سچل سرمست جهڙي شاعر پنهنجي ڪلام ۾ "ڙي" لفظ کي رديف طور ڪم آڻي ان لفظ جي سونهن وڌائي ڇڏي آهي ۽ ان جي استعمال جو دائرو وسيع ڪري ڇڏيو آهي. مثال طور هن ڪافيءَ ۾ "ڙي" جو لفظ هن طرح استعمال ڪيو اٿس. (١)

ڳالهه پڇين جي پرينءَ جي ، حرف حال ٿي جاهي ڙي
اچل نه نڪر پتر جان، نيهن پاڻ ٿي سان ني ڙي،

"اڙي "هڪ معياري لفظ آهي جڏهن ته "ڙي " ان جو محاوراتي لفظ آهي. پنهي حرفن جي صوتياتي حيثيت الڳ هئڻ ڪري سندن لفظن جي مٽ سٽ ۾ تبديلي جي خبر معنيٰ جي فرقن مان پوي ٿي، مثال طور :

/ڙ/ صوتيه	/ڻ/ صوتيه
وڙان	وڻان
راڙون	راڻو

مٿين پنهي لفظن جي اچارڻ مهل پنهي صوتين ۾ فرق محسوس ٿئي ٿو (٢). سنڌي پولي ۾ انهن حرفن جا ڪافي لفظ موجود آهن پر فراڪي محاوري ۾ "ن " حرف بدران "ڻ " جو استعمال ڪجي ٿو. جنهن جو مثال مٿي "آ ن " بدران "آڻ" "انهيءَ " بدران "اڻي" يا "هن " بدران "هڻ" جي لفظن ۾ ڏيئي آيا آهيون. هن خطي ۾ حرف "ڻ" بدران "ن" ۽ "ڙ" جو گڏيل استعمال ڪيو وڃي ٿو.

مثلا : بروهي ، بلوچي ۽ پشتو زبان ڳالهائڻ وارا مٿين علائقن ۾ "ڻ" بدران ن ۽ ڙ جو گڏيل اچار "نڙ" هيٺين ريت استعمال ڪن ٿا :

رئيساڻي	رئيسانڙي
پندراڻي	پندرانڙي (٣)
راڻو	رانڙو
وڻ	ونڙ
سهڻو	سهنڙو
سيوهڻ	سيوهنڙ

اهي اچار نه صرف ڳالهائڻ وقت استعمال ڪيا وڃن ٿا بلڪه لکڻ وقت به ان طرح سان استعمال ٿين ٿا . جو ته انهن جي صورتخطي ۾ "ڻ" جو حرف ڪونه آهي تنهن ڪري ان جي متبادل " نڙ" اچار کي استعمال ڪيو وڃي ٿو .

---

(١) ايضا

(٢) الانا غلام علي ڊاڪٽر: "سنڌي صوتيات، " ٣٥

(٣) بروهي داد محمدخادم: "براهوئي لکوڙنا مختصرلساني جائزو ششتوئي کپوت،" پندران نامر بزم مولائي شيدائي محمد پور اُيو، ١٩٨٥ع، ص ٨٠

ڄ هي حرف صوتياتي لحاظ کان ڳرو اوسرگ وينجن آهي جيڪو بلوچستان جي محاورن ۾ صرف هڪڙي لفظ ۾ ڪم اچي ٿو. مثلا "جياڻي،" اصل ۾ هي "نياڻي" آهي پر هن خطي ۾ ان کي "جياڻي" ڪري اچاريو وجي ٿو .نياڻي ڌيءُ کي چيو وڃي ٿو. اتر سنڌ طرف بہ ڪٿي ڪٿي ڪم اچي ٿو.

بي ترتيب لفظ

ٻنهي محاورن ۾ ڪيئي اهڙا بي ترتيب لفظ آهن جن جي جيڪڏهن معياري محاوري سان ڀيٽ ڪبي تہ اسان کي انهن جي اچارن ۾ ڪافي فرق نظر ايندو. هيٺ اهڙن لفظن جي معياري محاوري سان ڀيٽ ۽ سنڌن وينجن يا اچارڻ ۾ ڪوٽ ۽ واڌ وضاحت سان پيش ڪجي ٿي.

معياري	جغدالي	حذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
انگوشو	انگوڇو	ش	ڇ	انگوڇو	ش	ڇ
افعال	افحال	ع	ح	حفال	ا-ع	ح
افسوس	افسوز	س	ز	افسوز	س	ز
اوجاڳو	اوڃاڳو	ج	ڃ	اوڃاڳو	ج	ڃ
باغيچو	باغوچو	ي	و	باغوچو	ي	و
بادشاه	باڇا	د-ش-هہ	ڇ	باڇا	د- ش-هہ	ڇ
بخشڻ	بشڪڻ	خ	ڪ	بشڪڻ	خ	ڪ
باز	بانز	-	ن	بانز	-	ن
بيشڪ	بليشڪ	-	ل	بليشڪ	-	ل
بدليو	بتليو	د	ت	بتليو	د	ت
بي شمار	اونت شمار	ب-ي	ا و ن ت	ائونت شمار	ب-ي	اءونت
ٻيڙي	ٻين ڙي	-	ن	ٻينٽي	ڙ	ن-ٽ
ٻئون	ٻئوٺو	ن	ٺ-و	ٻئوٺو	ٻ- ن	ٺ-و
ٻگهہ	ٻگهلو	-	ل و	ٻگلو	ٻ، گهہ	ب گ ل و
ٻهٽي	ٻونٽي	هہ	و ن	ٻونٽي	هہ	و- ن
ٻيو	ٻئو	ي	ء	ٻئو	ي	ء
ٻرتي	ٻرٽي	ت	ٽ	ٻرٽي	ت	ٽ
تاريخ	تاريڪ	خ	ڪ	تاريڪ	خ	ڪ
ٽماٽا	چماٽا	ٽ	چ	چماٽا	ٽ	چ
ٽمڪار	ٽٻڪار	م	ٻ	ٽٻڪار	م	ٻ
جانور	زناور	ج	ز	زناور	ج	ز
خارش	ڪارش	خ	ڪ	ڪارس	خ ش	ڪ س
ڊورو	ڊوڙو	ر	ڙ	ڊوڙو	ر	ڙ

معياري	جفدالي	خذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
دامن	دانون	م	ن و	دانون	م	ن- و
قدرت	قذرت	د	ذ	قذرت	د	ذ
قيد	قيذ	د	ذ	قيذ	د	ذ
غيرت	گيرت	غ	گ	گيرت	غ	گ
غريبي	گريبي	غ	گ	گريبائي	غ	گ ب ا ء
غوطا	گهوطا	غ	گهہ	گهوطا	غ	گهہ
غلط	گلت	غ	گ	گلت	غ	گ
رواج	رواز	ج	ز	رواز	ج	ز
روزگار	روزڪار	گ	ڪ	روزڪار	گ	ڪ
سيائپ	سائپ	ي	-	سائپ	ي	-
ڪاغذ	ڪاڳر	غ-ذ	ڳ- ر	ڪاڳر	غ-ذ	ڳ-ر
ڪڙامي	ڪٺامي	ڙ	ٺ	ڪٺائي	ڙ- هہ	ٺ-ء
ڪبوتر	ڪپوتر	ب	پ	ڪپوتر	ب	پ
ڪنيي	ڪونيي	-	و	ڪونبي	ٻ	ب- و
منجهند	منجهن	د	-	منجن	جهہ- د	ج
نهر	ناهر	-	ا	ناهر	-	ا
نيلام	ليلام	ن	ل	ليلام	ن	ل

اڳتي پوئتي ٿيل لفظ

ٻنهي محاورن ۾ ڪي اهڙا لفظ آهن جيڪي ڦيرائي گهيرائي استعمال ڪيا وڃن ٿا . مطلب تہ انهن مان ڪو حرف حذف ڪونہ ٿو ڪيو وڃي بلڪ اڳتي پوئتي ڪري استعمال ڪجن ٿا ، مثلاً :

معياري	جفدالي	فراڪي
مطلب	مطبل	مطبل
پرهيز	پهريز	پهريز
امانت	انامت	انامت

هڪڙن ٻدران ٻين لفظن جو استعمال

ٻنهي محاورن ۾ ڪي اهڙا لفظ بہ آهن جيڪي معياري لفظن بدران ڪم آندا وڃن ٿا . حالانڪ هو معياري لفظ بہ استعمال ڪري ڄاڻن ٿا پر سندن ڳوٺاڻي ماحول ۽ سياءِ سبب ٻاهراڙيءَ جا ماڻهو ائين ڪن ٿا . هيٺ اهڙا مثال پيش ڪجن ٿا . ان قسم جي تبديلي معياري محاوري وارن علائقن ۾ بہ ٿئي ٿي پر هن خطي ۾ اتي کان زياده انداز ۾ مروج آهي :

معياري	جنڊالي	فراڪي
روزانہ	هروز	ڏهاڙون
لسي	تنورو	تنورو
آچار	ڪٽو	ڪٽو
عادت	علت	علت
بخار	تپ- ڪوسو	تپ- ڪوسو
زخم	ٽپ	ٽپ
ڪوڪو	ميخ	ميخ
آءُ	مان	مان
هاڙهي	پيلهہ	پيلهہ
ڪيس	ان کي	اڻ کي
سندس	انهي جو	اڻي جو
ساڻس	انهي سان	اڻي سان
هينئر	هاڻي	هاڻي
خالي	سڪٽو	سڪٽو
واندو	نمڪٽو	نمڪٽو
چڱو	ڪاشو	ڪاشو
ٺيرو	سَنڪو	سَنڪو
اڪيلو	هيڪل	هيڪل
موڪليو	مُڪو	مُڪو
اندر	منجهہ	منجهہ
ٻيو	ڏوجهو	ڏوجهو
جيتوڻيڪ	توڙيجو	توڻيجو
لاحول	اِلاخوت	اِلاخوت
ڪاهِ	هڪل	هڪل
هَل	چَل	چَل
ٻچيل	بَتل	بَتل
جتي	گهيتلو	گهيتلو
گوڏِ	منجهلو	منجهلو
شام	سنجهو	سنجهو
ٻپهري	پيشي	پيشي
منهن موڙي ڏسڻ	چڪ هڻڻ	چڪ هڻڻ

استعمال ۾ نہ ايندڙ لفظ

معياري محاوري جا کي اهڙا بہ لفظ آهن جيکي هن خطي ۾ استعمال ۾ بلکل ڪونہ ٿا اچن. انهن جي بدران ٻيا سادا لفظ ڪم آندا وڃن ٿا. مثلاً:

معياري	جهدالي	فراڪي
سندس	ان جو	اڻ جو
ڪيس	ان کي	اڻ کي
ڪانئس	ان ڪٿون	اڻ ڪٿون
مٿس	ان جي مٿئون	اڻ جي مٿئون
ڪين	انهن کي	اڻن کي
ساڻس	ان سان	اڻ سان
ساڻن	انهن سان	اڻن سان
سندن	انهن جو	اڻن جو
مٿن	انهن جي مٿئون	اڻن جي مٿئون
وٽس	ان وٽ	اڻ وٽ
وٽن	انهن وٽ	اڻن وٽ
ڪاڻن	انهن ڪٿون (ڪان)	اڻن ڪٿون
پٽس	ان جو پي (پيءُ)	اڻ جو پي
ماڻس	ان جي ما (ماءُ)	اڻ جي ما
منجهس	ان ۾	اڻ ۾
منجهن	انهن ۾	اڻن ۾
پرهين	سيان نہ ٻي ڏينٺن-ڏينهن	سياڻ نہ ٻي ڏين
ترهين	ٽين (١) ڏين	ٽن ڏين
هينئر	هاڻي	هاڻي
ٽيون ڏينهن .	ڪلٿون	ڪلٿون

ضد وارا لفظ: ٻنهي محاورن جي ضد وارن لفظن جي جڏهن اسان معياري لفظن سان ڀيٽ ڪريون ٿا تہ انهن ۾ اسان کي ڪافي فرق نظر اچي ٿو. هيٺ اهڙي قسم جي ڪن لفظن جو مثال پيش ڪجي ٿو.

معياري	جهدالي	فراڪي
شروع، ختم	شرونح- ختم	شرون- ختم
اول، آخر	اول- آخير	اول- آخير
اٿاٺو، سٺاٺو	اٿانگو- سٺائو	اٿانگو- سٺائو
آزاري، آرامي	آزاري- آرامي	آزاري- آسراتي
اندر، ٻاهر	اندر- ٻهر	اندر- ٻهر

(١) "ٽين" لفظ ۾ "ٽ، ر" واري "ٽ" استعمال ٿيل آهي

معياري	جغدالي	فراڪي
پابند، آزاد	پائبند- آزات	پا.بند- آزات
امن، فساد	امن- فشاد	امن- فشاد
حقيقي، مجازي	حقيقي- مجاجي	حقيقي- مجاجي
دوست، دشمن	دوست- دشمن	دوس- دزمن
ڏنو، ورتو	ڏنو- وٺيو	ڏنو- وٺيو
صبح، سانجهي	صبوح- سانجهي	صبو- سانجي
عورت، مرد	عورت- مڙد	عورت- مڙد
ڳرو، هلڪو	ڳورو- هلڪو	ڳڙو- هلڪو
تنگ دست، خوشحال	تنگ دست- خوشال	تنگ دست- خوشال
اشراف، ڪميڻو	اشراڦ- ڪمينو	اشراڦ- ڪمينو
سرد، گرم	سرد- گرم	سڙد- گرم
پاڪ، پليد	پاڪ- پليت	پاڪ- پليت
خالي، پرپل	خالي- پرپل	خالي - پرپل

جغدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ نوان لفظ

ٻنهي محاورن جو غور سان مطالعو ڪجي ٿو ته اسان کي ڪيئي نوان لفظ ملن ٿا. جيئن ته خطي ۽ مقامي ٻولين جي اثر سبب ٻيئي محاورا وجود ۾ آيا آهن تنهنڪري محاورن تي نه صرف انهن ٻولين جو اثر آهي، بلڪ ڪيئي نوان لفظ به سنڌيءَ ۾ شامل ٿي ويا آهن. هيٺ اهڙا لفظ وضاحت ۽ معنيٰ سان پيش ڪجن ٿا.

نوان لفظ		معياري محاوري ۾ معنيٰ
جغدالي	فراڪي	
آسرات	آسرات	آرام
اڙيڪاپ	اڙيڪاپ	اڙٻنگ جوان
اروڙو	آلوڙو	تازو ويم وارو ڪير
اجهاب	اجهاب	ننڊ- آرام
اَت	اَت	التي جا اوڪارا
اَڪر	اَڪر	لسي
اولاڪ	اولاخ	سواريءَ لاءِ جانور
ارڳو	ارڳو	ٽوٽي
ايجهو	ايجهو	اهڙو
اڪا	اڪا	سپيٽي
اپڙو	اپڙو	اونٽو
ابيڙ	ابريڙ	التي
اونتار	اونتار	امڪاني خوف- خطرو

نوان لفظ		معياري محاوري ۾ معنيٰ
جهنڊالي	ڦراڪي	
اَتيو	اَتبو	متان - شايد
اَتيڪي	اتيڪي	ننڍي جونءِ
اَبرو	اَبرو	شهتير کي جهلڻ واري ڪاٺي
اَوڙڪ	اَوڙڪ	نيٺ- آخر
اوٺي	اوي	پاڻي لاءِ ڪلي
اوڀو	اوڀو	ڀيو
اِيزڪ	اِيزڪ	گيھ لاءِ ڪلي
اِرڪ	اِرڪ	ٺوٺ
اَڀ	اَب	موروثي وراثت ۾ مليل
بيخي	بيخئي	اصل- صفا- بلڪل
بايد	بائِد	گهرجي ته- ڪهي ته، تقاضا
بوڙو	بوڙو	ٻورن ۽ وڏن وارن وارو
ٻڌري	ٻڌري	چمڙي جي ڳوٿري
بولڪ	بولڪ	قبيلو، خاندان
بومب	بومب	ميرا ۽ وچڙيل وار
بانڌو	بانڌو	گهرامجي
ٻُرو	ٻُرو	نڪ بينو- سنهي نڪ وارو
ٻُوز	ٻُوز	منهن- ٻوٿ
ٻُچڙ	ٻُچڙ	تار تار ٿيل ڪپڙو، ٽڪرڙيون
ٻوڊ	ٻوڊ	مستي
ٻلو	ٻلو	ننيو ٻار
ٻڪي	ٻلي	ڪراڙي
ڀاڪڙ	ڀاڪڙ	سخت- سنڪو
ڀاڪ	ڀاڪ	ڪوٽ- ڪمي
ڀيو	ڀيو	ڀيون- ڀيو
ڀٽ	ڀٽ	ڪوھ مان پاڻي ڇڪڻ واري گرڙي جي ڪاٺي
ڀوڏ	ڀوڏ	بيهوشي- سيلاب
ڀونگر	ڀونگر	جهالر
ڀاجهائڻ	ڀاجهائڻ	نهارڻ
ڀوجهو	ڀوجهو	جُوال- ڪٿو
ڀرڪڻ	ڀرڪڻ	ڦرڻ، ڦري اچڻ- سرِڪڻ
ڀُونترو	ڀونترو	چرخو- هلچل
ڀوڀو	ڀوڀو	پاپڙ جهڙا ڪاٺڻ جا ٻاراٺا توتڙا

نوان لفظ جهنڊالي	فراڪي	معياري محاوري ۾ معنيٰ
پٺون	پٺون	ڳولڻ
پڳيون	پڳيون	چربي جا پڪل ڪوڪلا
ٺوپڪ	ٺوپڪ	بندوق
تبر، ٺڦر	تبرٺڦر	ڪهاڙي - ڪهاڙو
ٺَنلو	ٺَنلو	نرڙ - پيشاني
تاني وجهڻ	تاني وجهڻ	اچ وڃ، لهہ چڙهہ - پريشاني
ٺمن	ٺمن	ڏهن هزار ماڻهن جو خاندان
تباڪڙو	تباڪڙو	ٽين جي ننڍيل ٽري (چوڪور)
تَهدر	تَهدر	نئون نڪور
ٽپڻ	ٽپڻ	ٽِڪڻ - ٽوڙهہ
ٽيٽ	ٽيٽ	تمام ڪٽو
ٽربڪو	ٽربڪو	عورتن جي جڳهڙي جو ڳوڙ
ٽريهہ	ٽريهہ	سخت اڄ لڳڻ
ٽرڪڙي	ٽرڪڙي	تارازي
ٽرنگڙو	ٽرنگڙو	گڏهہ تي بار رکڻ وارو ڪجائو
ٽڪري	ٽڪري	قبيلي جو سربراهہ
ٺاقرڻ	ٺاقرڻ	تابڙجڻ
ٺميڻ	ٺميڻ	اڪيون هيٺ ڪرڻ
ٺيلهہ	ٺيلهہ	بار جو تارون ڪرڻ ڪاڪڙو ڪرڻ
لبيڪ	ٺبيڪ	وڻو تانۀ
ٺوڳ	ٺوڳ	وڻو
پڙويڻ	پڙويڻ	گهمندڙ عورت
پسي	پسي	پير
پَرسَاد	پَرسَاد	سوجي جو ننهيل حلوو
پام	پام	عقل، سمجهہ
پوپٽ	پوپٽ	جهالر
پَل	پَل	پَن - چلڪا
پٺوش	پٺوش	چانۀ
پٺي	پٺي	مڙس
پُڇ	پُڇ	ڪپڙا
پَنڻ	پَنڻ	موڪلڻ
پَلڪڻ	پَلڪڻ	ڪُرڪڻ
پَلڪي	پَلڪي	ڪوڪو

نوان لفظ		معياري محاوري ۾ معنيٰ
جڏگالي	فراڪي	
ٻلٻل	پلپل	پاڻي جا ٻڙڪا
ڦلهو	ڦلهو۔ ڦلئو	ڍلو
ڦدو	ڦدو	ڪيسو
ڦِلهڙو	ڦِلڙو	نرم
ڦوڦر	ڦوڦر	ڀُوري جونءِ
ڦليريل	ڦليريل	ٽِٽي ٽِي اڏ پکل
ڦنبوڪ	ڦنبوڪ	پينو فقير
جاٺو	جلٺو	حملو
جڙ	جڙ	ڳالهين کان نٿون يا ناواقف جانور
جنبو	جنبو	تالو
جيرت	جيرت	صبر
جَب	جَب	ڇيڙا
جُونئو	جُونئو	اوير
جمپ	جمپ	ماٺهن جو ميڙ
ججهري	ججهري	ڳگهي (پاڻي جي)
جهالاوان	جهالاوان	بلوچستان جو هيٺيون حصو
جَوا	جَوا	ڇڇڙ
جاڻي	جاڻي	ليڪون، ننڍيون جونئون
چَل	چَل	هلُ
حَول	حَول	حرس، خوف حراس
خڙوپ	خڙوپ	ڦيهہ (مار)
خيل	خيل	خاندان
خَديت	خَديت	سڪل گوشت
خيري	خيري	چانر پوتڙو
خشڪت	خشڪت	سنڌ جي ٻچي
خُندَڪ	خُندَڪ	ڪاوڙ
چڙّهہ	چڙّهہ	پاڻي ڀرڻ وارو ٻوڪو يا ٻوڪي
چُغ	چُغ	ڪيانڙي
چَنو	چَنو	مٽي پاڻي ڀرڻ لاءِ حودي
چِيل	چيل	مات۔ گهم
چندي	چندي	ڪيٺي
چُرت	چُرت	فڪر۔ خيال

نوان لفظ		معياري محاوري ۾ معنيٰ
جهڏالي	ڦراڪي	
ڇاخ	ڇاخ	ڏار-وڻي
ڇيڙي	ڇيڙي	جهرڪي
ڇٽڻ	ڇٽڻ	ڦرڻ-مڙڻ
ڇوڇو	ڇوڇو	پلو- پرو
ڇُند	ڇُند	ويڙهيل ڪپڙي جو منهن وارو حصو
ڇڙڪ	ڇُڙڪ	ڪڙڪي
حاڙڪي	ڇارڪي	ڪبري جو لڪر
ٺود	ٺود	ٺونهون
ڏُف	ڏُف	ڪاٺي ڪپاٺي چِٽڻ
ٻِرگ	ٻِرگ	سوراخ- تنگ
دَسمال	دَسمال	اٽي جو شيرو
ڏمبڙي	ڏُمبڙي	ڦرڙي
دمب	دمب	ڦٽل شهر
ڏُون	ڏُون	منهن (وات ۽ نڪ)
ڏيمدار	ڏيمدار	ٻارن لاءِ منهن رکڻي
ڏئيرو	ڏئيرو	دف - دهلڙي
ڏوڙو	ڏوڙو	ڏنگو- ڦلو- ڇبو
ڏوگهو	ڏوگهو	گهٽي اچ
ڏئيت	ڏئيت	ڪنجوس
ڏم	ڏم	ٽڪور- داغ نشان
ڏوجهو	ڏوجهو	پيون
ڏوچرو	ڏوچرو	لوٺي- چمچو
ڏٽل	ڏٽل	ڏڪايل ماريل- ستايل
ڏلهو	ڏلهو	انگوشو
ڏوڏ	ڏوڏ	سخت- ٺوٺ
ڏوڏا	ڏوڏا	ڏوڪا (ڪارڪون)
ڏاڪ	ڏاڪ	اوڪارا (الٽي جا)
ٻُراهه	ٻُراهه	چڱو ڀلو خوش
برنگ	برنگ	ويڪرا- پري پري
ٻاهو	ٻاهو	متاهون
ٻَهڻ	ٻَهڻ	ڪرڻ
ٻومڻ	ٻومڻ	لوس لوس ڪرڻ
ٻولو	ٻولو	پاڻي ڇڪڻ واري ڪاٺي

نوان لفظ

جڏالي	فراڪي	معياري محاوري ۾ معنيٰ
ٻريڪ	ٻريڪ	ٻاڙ لٻاڙ
ڏيڏا	ڏيڏا	اڪين جا تارا
ترنگ	ترنگ	سمجھ عقل
ڏچري	ڏچري	ٿلهي سوٽي
ذمب	ذمب	وڏا گرھ (ماني جا)
ذِڪ	ذِڪ	گھ لاءِ ڪلي (چمڙي جي)
زٺو	رٺو	ٻوڙ جي رس
روئي	روئي	منھ- چھرو
رٺونش	رٺونش	راند- تماشو
رُم	رُم	تمام ڪارو
رونبڙ	رونبڙ	ڏاڙھڻ
رنڊ	رنڊ	وڏي جونءِ
رائو	رائو	جهڙ لڙاٽ
ريش	ريش	ڦونءِ- زخم
راڦو	راڦو	چيٿڙ وارو ڪچرو
زڦ	زڦ	گھٽو ٻريل
زُپ	زُپ	تمام ڪارو
زوم (سان)	زوم(سان)	تيزي (سان)
زَمرڪ	زَمرڪ	سخت نقصان
سڪٽ	سڪٽ	سڪل ٺوٺ
سِرِيٽ	سِرِيٽ	جنبي وجڻ
سينيو	سينيو	سگھڙ
سَل	سَل	تنگ
سُوپ	سُوپ	چوٽيارو ٻريل
سَتوھ	سَتوھ	تمام ضروري- لازمي
سماھ	سماھ	وجد طاري ٿيڻ
سيھو	سيھو	سھوليت- موقعو
سِوون	سِوون	آلو- گھميل
ساراوان	ساراوان	بلوچستان جو مٿيون علائقو
سَيل	سَيل	تماشو
سوغند	سوغند	قسم- ساک
سوھي	سوھي	دوکو- منافقت

نوان لفظ

جغدالي	فراڪي	معياري محاوري ۾ معنيٰ
سَنهور	سَنهور	تختو جنهن سان زمين جا پتر پيچجن
سَرهال	سَرپال	سمجهدار
سونسو	سونسو	فڪر- خيال- شڪ
سَٽ	سَٽ	سان ئي- ڏڪ اچلڻ
شور	شور	ڪاوڙ- خار
شڪ	شڪ	اُپو
شَتون	شَتون	نوڪون- چهنبون
شَوان	شَوان	تنار
شاونگ	شاونگ	ڪانئن جو اهو پجرو جيڪو ڪوهه ۾ اوساري ڪرڻ وقت اندر وجهبو آهي.
شَغان	شَغان	طعنو- مهڻو
شِيبت	شِيبت	نشانو پئڻ
شنوخون	شنوخون	ناسون (نڪ)
شَڙد	شَڙد	نرم
شِر	شِر	بدنام - خوار
شِنگ	شِنگ	وڙهڻ لاءِ تيار
شِپڻ	شِپڻ	واهولو- واهولي
طائفو	طائفو	خاندان
ڪُرڪٽ	ڪُرڪٽ	وڏي عمر وارو ماڻهو
ڪُلو	ڪُلئو	پيغام
ڪَلتون	ڪَلتون	ٽيون ڏينهن- پرهين
ڪولابو	ڪولابو	ڪنگڻ- چوڙو
ڪَچت	ڪَچَٽ	ميرو- گدلو
ڪنٺ	ڪنٺ	نرچو- بيحيا
ڪُولو	ڪُولو	نرم- ڪونئرو
ڪالڪان	ڪالڪان	چپر- چارو
ڪوچرو	ڪوچرو	شرمندو
ڪوهر	ڪوهر	گهي
ڪوڏ	ڪونڌ	چر- غار
ڪڙو	ڪڙو	بيلو
ڪڙپاند	ڪڙپاند	جنهن کي هڪ ڏند به نه هجي
گورم	گورم	تڙ

نوان لفظ جهنالي	فراکي	معياري محاوري ۾ معنيٰ
گڙمب	گڙمب	ڏڪو۔ ڏڪا
گِدان	گِدان	تمبو
گنُر	گنُر	ٿلهيون ۽ وڏيون ٻوٽيون
گودو	گودو	ڪيسو
گلُون	گنُون	لوٽو
گڪو	گڪو	ننڍي ڳچي وارو ٿلهو ماڻهو
گنڊ	گنڊ	ڪَپڙ
گٿان	گٿان	ماکي جي مک
گنئوٺو	گنئوٺو	سوٺو
گهي گهي	گهي گهي	ڪنڌڻ ڪنڌڻ
گٽي	گٽي	مٽا روٽ
گندي	گندي	رلهي
گوربند	گوربند	ننين ٻارون کي ٻتڻ وارو ڪپڙو
گور	گور	ڪفن
گٽ	گٽ	سوگهو
گوگهو	گوگهو	گهٽو
گهٽو	گهٽو	وڏي ۽ ٿلهي جوٽۂ
ڳوهو	ڳوهو	چيٺو
ڳاهوڙڻ	ڳاهوڙڻ	چيپاٽڻ
ڳنڍ	ڳنڍ	چوٽي ڳَتڻ
ڳِتو	ڳِتو	ورتو
لِبي	لِبي	لالچي
لَمُن	لَمُن	دامن
لاهہ	لاهہ	پاڻي چڪڻ واري ٻوڪي جو رسو.
لوگهڙو	لوگهڙو	جارو، ٽنگڙو
لقڙو	لقڙو	ڍلو، ڍَرو
لوهڻ	لوهڻ	لک، گرم هوا
لوَڙ ڪرڻ	لوَڙ ڪرڻ	گهمائي اڇلائڻ
لَب	لَب	نياڻي جي وڪري وارو پيسو
لـمبو	لـمبو	باهہ جو آلو
لـمبُ	لـمبُ	لوفر
لڙو	لڙو	لڙانو پاڻي
لاغ	لاغ	وڻو

نوان لفظ

جهدالي	فراڪي	معياري محاوري ۾ معنيٰ
لاٽي	لاٽي	ناڪيلي
لوٺ	لوٺ	ڳوٺري
لوهُو	لوهُو	گهٽي رت وهڻ
لانچَڻ	لانچَڻ	ڪُنجڻ
مَتل	مَتل	پهاڪو
مَنگهي	مَنگهي	پاڻي پيئڻ لاءِ ٺڪر جي ڪُپي
مَچل	مَچل	پچُ- ٻُڪ
مُنڊ	مُنڊ	پاڻي جي ٻوڪي وارو ريڙ جو ڪڙو
مُج، مَڙ	مُج، مَڙ	جهڙ- ڪوهيڙو- لڙاٽُ
موشو	موشو	بهانو- عذر
ميمڻون	ميمڻون	مصومڙو (هٿراتو)
ماهو	ماهو	ڪوٺ- مارو
مَچو	مَچو	زن مريد
مَلول	مَلول	ڪوپري
موريز	موريز	گندي پاڻي جي نالي
ماهو	ماهو	مانڌاڻ
مِينجهه	مِينجهه	چربي
ماشا	ماشان	دماغ
نَڱود	نَڱود	بيعزتو
نِدان	نِدان	نيث
نافَت	نافَت	ڪوٺ
نيڪُون	نيڪُون	نٺين يا ننڍين جون شاخون
نالَ	نالَ	اها ڪاٺي جيڪا ٻن ننڍين شهتيرن ڪي ٽيڪ ڏيڻ لاءِ تيار ڪجي
ناگاهه	ناگاهه	اوچتو
نال	نال	جوٺا ڪرڻ جو محصول
نڪ	نڪ	مٺي پاڻي جي حودي
نِپَٽ	نِپَٽ	مڪمل طرح
وِڏ	وِڏ	نقص
وَڙ	وَڙ	نمونو- قسم
وَنَپ	وَنَپ	پنيرائي

نوان لفظ

جفدالي	فراڪي	معياري محاوري ۾ معنيٰ
وينڻ	وينڻ	هارڻ
ونجهڻ	ونجهڻ	وڃهڻ
ويچڻ	ويچڻ	وڪڻڻ
ويڙهه	ويڙهه	ڪَندورو
وَهه	وَهه	ڳهڻي جو سڪل گوشت
وَت	وَت	وري- پيهر
وختي	وختي (وقتي)	قديم- پراڻو
ونوهڙ	ونوهڙ	ڏمڪ، پٽر ڪٽڻ جو اوزار
هُر	هُر	اڳهاڙو
هيتي	هيتي	پاڪوڙو (اٽ جو)
هيزَڪ	هيزَڪ	ڏڏ ولوڙڻ واري ڪلي
همڀي ٿميي	همڀي ٿميي	ٿڏي تي
هامدي	هامدي	هاسڪاري- مزاحن
هيبڙ	هيبڙ	پاڻيءَ ۾ ٻغليون هڻڻ
هَبي تبي	هَبي تبي	جَهل پَل
هيند	هيند	هيل، هن سال
يَل	يَل	آزاد
يا	يان	آئي (عجب ۾ پوڻ جو اظهار)

ٻين محاورن جي لفظن سان ڀيٽ

لاڙي محاوري جي مقامي لفظن سان ڀيٽ

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجي "لاڙ جي لغت" (١)۾ ڪيترائي مقامي لفظ ڏنا آهن. هيٺ انهن سان ڪن لفظن جي جهڏالي ۽ فراڪي محاورن جي لفظن سان ڀيٽ ڪجي ٿي.

معياري	لاڙي	جهڏالي	فراڪي
تيش	ٻڻ	تاء	تئو
شگاف	ٻرگهل	ٻرڙ	ٻرڙ
ٻدلو	پاڙ جهاڙ	پلٽو	پلٽو
رلنڊڙ	لورو	رول	رول- رولو
ڪڏ	ڀاڏ	ڪامو- ڪوڏ	ڪامو- ڪوڏ
لڪڻ	تلهڙ	لهڪڻ	لهَڪڻ- لهُڪڙ
مڪر	تار	تال	تال
يڪساهي (پيٺڻ)	تڪ	تِنگ	تنگ
ٻڪواس	ڳَڦ	جَخ	جَخ
ڪيسو	ڳوچاٽي	ڦدو	ڳوڙو- ڪِيڙو- ڳيڙو
ٽنو	ڳِڳ	ٿيو	ٿبو- يخ
ڪٽي ڪارائيندڙ	ڪاٺاٺو	ڪاٺو	ڪاٺو
ڪاٺي ڪرڻ وارو	ڪامڙيو	ڪاٽر	ڪاٽر
مسخري	چٽر	ڪجاٺڻ	ڪجاٺڻ
ماپ ڪان وڌيڪ ڪجهه ڏيڻ	رُنگ	رُونگو	رونگو
نيڻ	نڌان	نِڌان	ندان
يادگيري	سانبر	سانير	سانبر

مٿين لفظن مان ڪيترائي لفظ تقريباً هڪجهڙا آهن. مثلاً تڪ" لاڙي، "تِنگ" جهڏالي ۽ فراڪي يا "نڌان" لاڙي، جهڏالي ۽ فراڪي ۾ "ندان" وغيره اِنهن ۾ تمام ٿورو فرق آهي جڏهن ته ٻيا لفظ ڪٿي ٿوري ته ڪٿي گهڻي فرق سان اُستعمال ٿين ٿا. پر ڪي ته بلڪل الڳ الڳ نموني ڪم آندا وڃن ٿا. مثلاً، "ڀاڏ" بدران "ڪامو" "تلهڙ" بدران "لهڪڻ" يا "لهڪڙ"، "ڳوچاٽي" بدران "ڦدو" ۽

---

(١) جوڻيجو عبدالجبار ڊاڪٽر، "لاڙ جي لغات" زيب ادبي مرڪز حيدرآباد ١٩٨٥ع ص ٢٨. ٥٢.

”گوڏو“، ”چٽر“ بدران ”ڪڄائڻ“، ”ٻٽ“ بدران ”ٽاءِ“ يا ٽئو وغيره.

ٻنهي محاورن جي لاڙي محاوري سان ڀيٽ

ڊاڪٽر غلام علي الانا پنهنجي ڪتاب ”لاڙ جي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ“ جي صوتياتي نظام ۾ معياري ۽ لاڙي لفظن جي ڀيٽ ۾ هڪ لڙهي ڏني آهي، جنهن ۾ ٻنهي محاورن جي صوتياتي فرقن کي واضح ڪيو آهي. ان لڙهي سان جهڏالي ۽ فراڪي محاوري جي هيٺ ڀيٽ ڪجي ٿي.

معياري	لاڙي	جهڏالي	فراڪي
پنڌ	پند	پنڌ	پند
ڊِگهو	ٻِگهو	ڊِگهو	ٻگهو
ننڍو	ننڊو	ننڍو	ننڊو
جهڙ	جڙ	جهڙ	جڙ
ڀاءُ	باءُ	ڀاءُ	ڀا - با
ڀيڻ	بيڻ	ڀيڻ	بيڻ
هڪڙو	هيڪڙو	هڪڙو	هڪڙو
ڀِٽ	ٻِٽ	ڀِٽ	ٻِٽ
ڇوڪري	ڇوڪري	ڇوڪري	ڇوڪري
ڀولڙو	ڀولڙو	ڀولڙو	بولڙو
شال	چال	شال	شل
ٻڪري	ٻڪري	ٻڪري	بڪري
ياد	جاد	ياد	يات
يتيم	جتيم	جتيم	جتيم
يوسف	جوسب	يوسف	جوسب
ڀيءُ	ڀي	ڀي	ڀئو
چوڻ	چوَڻ	چووڻ	چوئَڻ
چوان	چوئان	چووان	چوئان
اوهان	آن	ڪونہ استعمال ٿئي	ڪونہ استعمال ٿئي
توهين (١)	توين	تهين	توين - تئان

ٻنهي محاورن جي لاسي محاوري سان ڀيٽ

ڊاڪٽر غلام علي الانا جي ڪتاب ”سنڌي ٻولي جي لساني جاگرافيءَ“ جي صوتياتي نظام ۾ ڏنل لاسي ۽ معياري محاورن جي ڀيٽ واري لڙهي جي جهڏالي ۽ فراڪي محاورن سان ڀيٽ پيش ڪجي ٿي.

---

(١) الانا غلام علي ڊاڪٽر، ”لاڙ جي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ“ انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي ڄامشورو ١٩٧٧ع، ص، ٥٢، ٥٣

معياري	لاسي	جڏالي	فراڪي
نہ تہ	ناتي	نھہ تہ	نا تہ
پنھنجن مٽن مائٽن ۾	پانجي مٽين مائيٽن	پنھنجي مٽن مائٽرن ۾	پانجي مٽرن مائٽرن ۾
تنھنجي	توجي	تنھجي	تنجي

وسرگ ڪان اوسرگ اچار ٿيڻ

معياري	لاسي	جڏالي	فراڪي
ساجھر	سانجر	ساجھر	ساجر
ٻاجھہ	ٻاج	ٻاجھہ	ٻاج
ويھي رھہ	ٻيھي ر	ويھي رھہ	ويٺي رھُ
ٿي	تي	ٿي	تي
ذات	جات	ذات	ذات
ياد	جاد	ياد	يات
بادشاھہ	باچا	باچا	باچا
چشم	چم	چشم	چشم
گم ٿي ويو	گم چي ويو	گم ٿي ويو	گم تي وَئو
جيڏرو ٿيو آھي	جيڏرو چو آھي	جيڏرو ٿيو آ	جيرو تيو آ
ھن ڪي گھڻو چمبڙيو	وکي گھاٽو چيڙيو	ھن ڪي گھڻو چمبڙيو	ھن ڪي گڻو چيڙيو
اھو	يھو	ايھو	ايِٺو
اھو منھنجو پٽ آٿيٺي	يھو مانجو پٽ چي	ايھو منجو پٽر ھي	آايٺو مينجو پٽرھي
چا	چو- چي	چا	چا
چا لاءِ	چي لا	چاڪاڻ	چاڪان
انھيءَ جو مطلب چا	يہ جو مطلب چو	انھي جو مطلب چا	آٿي جو مطبل چا

ڪجهي محاوري سان پيت: (ا)

معياري	لاسي	جڏالي	فراڪي
سجاڻ	اوڙڪڙ	سجاڻ	سناڻ
اوطاق	ڏيلو	اوطاخ	وطاخ
زال	ٻايڙي	زال	زال
پٽڪو	ڦاريو	ٻگڙ	پگڙ
سٿڻ	چيٽي	شلوار	شروال
بصر	ٽونگري	بصل	وصل.
ڪمند	سليري	ڪمند	ڪماند

(١) آڏواڻي ڀيرو مل: "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، ص ١٥۴

معياري	ڪڇي	جڦدالي	فراڪي
ڳيرو	ھولو	ڳيرو	گوگوُ
ڪھڻ	روسڻ	ڪھڻ	گُٽڻ
طوطو	سوڙو	مٺو	مٺو
ڪاٺڻ	جھمڻ	ڪانوڻ	ڪانوڻ
ڪاتي	ڪاتو	ڪاتو	ڪاتو
گراھ	ڳٽا	گراھ	ذمب
سِرڻ	سيڻ	ھِل	ھِل
ڇا لاءِ	ڪلاءِ	ڇاڪاڻ	ڇاڪان
آڪاڙ	آساڏ	آڪاڙو	اڪاڙو
اڇلڻ	ڦڳائڻ	اڇلانوڻ	اڇلانوڻ
سانوڻ	سيراڻ	سانوڻ	ساوڻ
واڱڻ	ريگڻ	وانگڻ	وانگڻ
نر	ڪماڙ	نر	نر
نيرن	سيراڻ	نيرن	نيرن
اڍائي	اَڍي	اڍائي	اڍائي

ٿري محاورن سان ڀيٽ:

ھيٺ سرڳواسي رائيچند جي ڏنل ٿري محاورن سان ڀيٽ ڪجي ٿي:

معياري	ڍاٽڪي	مهراڻو	پارڪر	سامروٽي	جڦدالي	فراڪي
ھُتي	اُٿ- اُتڪڻ	ھتي	اونڻان	ھوئي ھنڌ	ھُتي	ھتي
ھوس	ھَتو	ھنس	ھَتو	ھتو	ھُس	ھم- ھس
ھيڏانھن	ايڻ	ھيڻ	آئين	ھيئا	ھيڏي	ھيڏي
ڪيڏانھن	ڪيڻ ،	ڪيڻ	ڪيئان	ڪيڻ	ڪاڏي	ڪيڏي
پوئتي	پڇو	پاھون	پاڇو	پاھون	پوٺا	پوٺنا

ٿري ڍاٽڪي محاورن سان ڀيٽ

معياري	ٿري	جڦدالي	فراڪي
پرتي	پرھو	پرتي	پرتي
ويجھو	نيڙو	ويجھي	ويجي
تڪڙو	ڇيڪو	تڪڙو	تڪڙو

(١) آڏواڻي ڀيرومل، "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ" س- ا-ب حيدرآباد ڇاپو ٽيون ١٩٧٢ع ص١٥٤

معياري	ٿري	جڏالي	فراکي
اجان پرتي	پرھيڪو	اجا پرتي	انان پرتي
اجان ويجھو	نيڙڪو	اجان ويجھو	انان ويجو
اجان تڪڙو	ڇيڪڙو	اجان ٽڪڙو	انان تڪڙو
وڏو	موڏو	وڏو	وڏو
اجان وڏو	موڏيرو	اجان وڏو	انان وڏو
اورتي	اُرھو	اورتي	اوري
ھمٿاڻ	آيارڻ	ھمٿاڻ	ھمٿاڻ
ڪاٺو	آھار	ڪاٺو	ڪاٺو
گھٽو	اَنچر- اتيسار	گھٽو	گٽو
گنران	اَجڪو	غنران	غنران
ڏوراپو	او ڀالو	مھٽو	مھٽو
ڏاريو	اوپرو	اوپرو	اوپرو
رستي ڪانسواءِ	اوجھڙ	ٽڙيل	ٽڙيل
اجائي ڳالھہ	ڦدولي	ڦضول ڳالھہ	ڦضول ڳالھہ
آچار	آٿاٿو	ڪٽو	ڪٽو
اڙينگ	اَڙيڪاپ	ڀڙ	ڀڙ
ڪٽڇي	ڪڙڇي	ڪٽڇي	ڪڙڇي
روڪيو	جاڪيو	روڪو	روڪو
ٽورو	ٽوڙھو	ٽورو	ٽورو
سڄاتو	اورڪيو	سڄاتو	سناتو
اڇلايو	ڦڳايو	اڇلايو	اڇلائو
عورت	ٻايڙي	صعيفان	ضعيفان
زال	لڳائي	زال	زال
بصر	ڏونگھري	بصل	وصل
يڪدم	اَب گھڙي	ھڪدم	ھڪدم
ڪم ۾ رڌل	آپوٺاريو	ڪم ۾ سُڪ	ڪم ۾ سُڪ
ڪانءُ	ھاڏو	ڪان	ڪان
اٽڪل	آپوھو	ڪچو پڪو	ڪچو پڪو
سستي	آرساٺو	يرائي	يرائي
سِرڻ	سوري	ھِل	ھِل
مَزو	چَس	چَس	چَس
اڳُو پوءِ	ھاسيڪار	ھڪومنہ	ھڪومنہ
خواھہ مخواھہ	خالي ٻيلي	خاھہ مخا	خامخا
جھرڪي	چڙڪلي	چيڙي	چيٽي

معياري	ٿري	جغدالي	فراڪي
نِرڙ	للاڙ	نِراڙ	نِراڙ
دل سان	هينئيون	دلئون	دِلئون

شاهه لطيف جي بيتن ۾ ڪم آيل لفظن سان ڀيٽ

معياري	شاهه لطيف	جغدالي	فراڪي
گهڻو	اپر	گهڻو	گڻو
تمام	ات	تمام	تمام
شايد	جيڪس	شائيد	شائيت
بلڪل	نڪي	صفا - اصل	بيخئي
پنيان	"؟"	پنيئون	پنيئون
اڳيان	مهدا	اڳيئون	اڳيئون
تائين	سين	توئين	توٽي
ڪان	ڪنا	ڪئون	ڪئون
لاءِ خاطر	ڪَر	واسطي - ڪاڻ	ڪان- واسطي
ڏانهن	مٿي	ڏي	ڏي
تنهن هوندي به	توءِ	تڏين ڀي	تڏي بي
تنهن ڪري	تيلاهه	تڏين	تڏي

اڻ لکيل ٻئن لفظن سان ڀيٽ

هاڻ مرحوم حافظ محمد احسن چنه طرفان ڏنل لکت ۾ نه ايندڙ ٻئن لفظن سان ڀيٽ پيش ڪجي ٿي. (١)

(الف)

معياري	جغدالي	فراڪي
آزي نيازي	آزي نيازي	آزي نيازي
آڪڙ شاڪڙ	آڪڙ شاڪڙ	آڪڙ شاڪڙ
آنڌي مانڌي	آنڌي منڌي	آندي مندي
آيو ويو	آيو ويو	آئو وئو
ابتو سبتو	ابتو سبتو	ابتو سبتو

(١) چنه حافظ محمد احسن "سنڌي ٻولي جي وسعت"، ماهوار پيغام، ڪراچي، اپريل ١٩٨١ع

اُنهن مان گهڻا لفظ لکيت ۾ استعمال ٿين ٿا– ايڊيٽر

معياري	جغدالي	فراڪي
اٿو سٺو	اٿو سٺو	اٿو سٺو
اٺ ڏاگهو	اٺ ٻٽ	اٺ ٻٺ
اٺو ٻاٺ	اٺو ٻٺو	اٺو ٻٺو
اٺڪل سٺڪل	اٺڪل شٺڪل	اٺڪل شٺڪل
اٽڻ ويهڻ	اٿڻ ويهڻ	اٿڻ ويٺڻ
اٺومٺو	اٺومٺو	اٺومٺو
اڇٽو وڇٽو	اڇٽو وڇٽو	اڇٽو ونٽو
اڇوا جرو	اڇوا جرو	اڇوا جرو
اٽوڳابرو	اٽوڳابرو	اٽ ڳابرو
اترات، منجهه رات	اتراتي، منڌرات	اترات، منڌرات
الو پلو	الو پلو	الو ٻلو
الهو ٻلهو	الو ٻلو	الو ٻلو
انٽوڪاٺو	انٽومنٻو	انٽومنٻو
اندرٻاهر	اندرٻهر	اندرٻهر
اڻ تڻ	اڻ تڻ	اڻ تڻ
اوپاريون لهواريون	اوپاريون لهواريون	اوپاريون لهواريون
اوترپاتر	اوترسوتر	اوترسوتر
اويرسوير	اويل سويل	اويل سويل
اولاد اوتار	اولاد ٻولاد	اولاد ٻولاد
ايروخيرو	ايروخيرو	ايروخيرو
ايڙهيون پيڙهيون	ايڙهيون پيڙهيون	ايڙيون پيڙيون
(ٻ)		
بصرٻانڊ	بصل ٻانڊ	وصل وانڊ
بلوپيٽي	بلوپيٽي	بلوپيٽي
ٻلوسِلو	ٻلوسِلو	ٻلوسِلو
ٻهه ٻانڊ	ٻهه ٻانڊ	ٻڻ ٻانڊ
بيماري ٻڙي	بيماري شيماري	بيماري شيماري
"(ڀ)		
ڀار ٻچا	ڀار ٻچا	ڀال ٻچا
ڀاڪرڪٽو	ڀاڪرڪٽو	ڀاڪرڪٽو
ڀڄ ڀٽ	ڀڄ سڄ	ڀڄ سڄ
ڀوڙ ٻاڙي	ڀوڙ ٻاڙي	ڀوڙ ٻاڙي

معياري	جفدالي	فراڪي
ٻڌ سڌ	ٻنڌ سنڌ	ٻنڊ سنڊ
ٻٽڙ سٽڙ	ٻتڙ ستڙ	ٻنڊڙ سنڊڙ
ٻڪري ٺڪري	ٻڪري شڪري	ٻڪري شڪري
ٻڪر ٻوسات	ٻڪر ٻوسٽ	ٻڪر ٻوسٽ
ٻني ٻارو	ٻني ٻارو	ٻني ٻارو
(ڀ)		
ڀاڄي ڀتي	ڀاڄي ڀتي	ڀاڄي ڀتي
ڀت ڀاٽ	ڀت شٽ	ڀت شٽ
ڀري ڀاڪر	ڀري ڀاڪر	ٻري ٻاڪر
ڀلو ڀلو	ڀلو ڀلو	ٻلو ٻلو
ڀنگ ڀڳڙو	ڀنگ ڀڳڙو	ٻنگ ٻڳڙو
(ت)		
تارتانگهو	تارتنگهو	تار تنگو
تال ڀخال	تال ڀخال	تال متال
تتي ٿڌي	تتي ٿڌي	تتي ٿڌي
تٿ تاريخ	تٿ تاريڪ	تٿ تاريڪ
تلوتوئنري	تلوتوئنري	تلو توئنري
تعويذڦل	تعويذ ٻاويز	تعويذ ٻاويز
تِل ڦل	تِل ڦل	تِل ڦل
تماشوتڙو	تماشوتڙو	تماشوتڙو
(ٿ)		
ٿانءُ ٿپو	ٿان ٿپو	ٿان ٿپو
ٿئوٿانهريو	ٿئوٿانهريو	ٿئو ٿانرو
ٿلهوٿنيرو	ٿلهوٿنيرو	ٿلهو ٿنبرو
ٿوٽي ٿنيو	ٿوٽي ٿنيو	ٿوٽي ٿمبو
(ٽ)		
ٽانبو ٽوپي	ٽند ٽوپي	ٽند ٽوپي
ٽپڙ ٽاڙي	ٽريڙ ٽراڙي	ٽريڙٽراڙي
ٽڪوپنجو	ٽرڪوپنجو	ٽرڪوپنجو
ٽِڪي ڦڪي	ٽِڪي ڦڪي	ٽِڪي ڦڪي

معياري	جنڊالي	فراڪي
ٽنڊ ٽيگر	ٽنڊ ٽيگر	ٽنڊ ٽيگر
ٽهل ٽڪور	ٽهل ٽڪور	ٽهل ٽڪور
(ٺ)		
ٺاڪ ٺوڪ	ٺاڪ ٺوڪ	ٺاڪ ٺوڪ
ٺاهه ٺوهه	ٺاهه ٺوهه	ٺاء ٺوء
ٺٺ ٺانگر	ٺٺ ٺانگر	ٺٺ ٺانگر
ٺڪر ٺوپر	ٺڪر ٺپر	ٺڪر ٺپر
ٺڪاٺوڪي	ٺڪاٺڪي	ٺڪاٺڪي
ٺڳي ٺوڙي	ٺڳي ٺوڙي	ٺڳي ٺوڙي
ٺڳي جا ٺاهه	ٺڳي جا ٺاهه	ٺڳي جا ٺاء
ٺهي ٺڪي	ٺهي ٺڪي	ٺئي ٺڪي
(پ)		
پاٿي ڪانجهي	پاٿي ڪانجهي	پاٿي ڪانجي
پاٿي ٻاٿي	پاٿي ٻاٿي	پاٿي ٻاٿي
پٽ پاراتو	پٽ پاراتو	پٽ پاراتو
پَروڪرو	پَروڪڙو	پَروڪڙو
پڙهيل ڳڙهيل	پڙهيل ڪڙهيل	پڙهيل ڪڙيل
پڙو ڏاجو	پڙو ڏاجو	پڙو ڏاجو
پڪي پڪڻ	پڪي پڪڻ	پڪي پڪڻ
پوڪ راهه	پوڪي راڪي	پوڪي راڪي
پيسوپنجڙ	پيسوپنجڙ - پائي	پيسو پائي
پيري مريدي	پيري مريدي	پيري مريدي
پيري ظهيري	پيري ظهيري	پيري ظئيري
(ڄ)		
ڄٽ ڄاموٽ	ڄٽ ڄاموڻ	ڄٽ ڄاموڻ
ڄٽ ملوڪ	ڄٽ ملوڪ	ڄٽ ملوڪ
ڄگر ۽ ڄار	ڄگر ۽ ڄار	ڄگرائون ڄال
ڄم ڄرم	ڄم ڄرم	ڄم ڄرم
(ج)		
جائي جوٺاري	جائي جوٺاري	جائي جوٺاري

معياري	جغدالي	فراکي
جلسوجلوس	جلسوجلوس	جلسوجلوس
جمع چانڊاڻي	جمع جاڙي	جمع جاڙي
جواني ديواني	جواني ديواني	جواني ديواني

(جھ)

جھارجھرکي	جھارجھرکي	جارجرکي
جھل پل	جھل پل	جل پل
جھنگ جر	جھنگ جر	جنگ جر
جھيڙو جھٽو	جھيڙو جھٽو	جيڙو جٽو

(چ)

چانورچيڙ	چانورچيڙ	چانورچبڙ
چانھ پاڻي	چانھ پاڻي	چان پاڻي
چھوچررو	چھو ڏنگو	چھو ڏنگو
چرچوگھپو	چرچو چاڙي	چرچو چاڙي
چريوکريو	چريوکريو	چريوکريو
چگومٺو	چگومنلو	چگومنلو
چولو پوتي	چولو پوتي	چولو پوتي
چٺوچاو	چٺوچوا	چٺوچوا
چيٽ کتي	چيٽر کتي	چيٽر کتي

(ڇ)

ڇپرڇنو	ڇپرڇان	ڇپرڇان
ڇٺي ڇماهي	ڇٺي ڇماهي	ڇٺي ڇمائي
ڇڪ ڇڪان	ڇڪ ڇڪان	ڇڪ ڇڪان
ڇڪرپتو	ڇڪرپتو	ڇڪرپتو
ڇوڪرباڪر	ڇوڪرباڪر	ڇوڪرباڪر
ڇنڊي ڇاڻي	ڇنڊي ڇاڻي	ڇنڊي ڇاڻي
ڇيڙ ڇپيڙ	ڇيڙ ڇاڙ	ڇيڙ ڇاڙ

(ح)

حاضرناظر	حاضرناظر	حاضرناظر
حال حوال	حال حوال	حال حوال
حجتي لعنتي	حجتي لعنتي	حجتي نعلتي

معياري	جغدالي	فراکي
حرف حساب	حرف حساب	حرف حساب
حساب کتاب	حساب کتاب	حساب کتاب
حقي ناحقي	حقي ناحقي	حقي ناحقي
(خ)		
خبرچار	خبرچار	خبرچار
خريد فروخت	خريد فروخت	خريد فروغت
خيرصلح	خيرشير	خيرشير
(د)		
داټوکټو	داټوکټو	داټوکټو
ډر ډري	ډر ډري	ډر ډري
دړکو دهمان	دړکو داپ	دړکو داپ
دشمن دړو	دشمن دړو	ډزمن دړو
دلوکپو	دلوکپو	دلوکپو
دم دلاسو	دم دلاسو	دم دلاسو
دلاسو دړو	دلاسو دړو	دلاسو دړو
دوادرمل	دارو درمل	دارون درمل
دنگ دړي	دنگ دړي	دنگ دړي
دهل دماما	دهل دماما	دهل دمامان
(ډ)		
ډکړډمچر	ډکړډمچر	ډکړډمچر
ډنډوډاړي	ډنډوډاړي	ډنډو داړي
ډوړچائي	ډوړچائي	ډوړچائي
(ذ)		
ذاندذنگر	ذاندذنگر	ذاندذنگر
ذنوواڅو	ذنوواڅو	ذنوواڅو
ذس پنډ	ذس پنډ	ذس پند
ذس پتو	ذس پتو	ذس پتو
ذسڅ واڅسڅ	ذسڅ واڅسڅ	ذسڅ واسڅ
ذکيو سکيو	ذکيو سکيو	ذکو سکو
ذک ذولاوا	ذک ذولاوا	ذک ذولاوا

معياري	جهدالي	فراکي
ڏندي ڏاند	ڏندي ڏاند	ڏندي ڏاند
ڏنو ورتو	ڏنو ورتو	ڏنو وتو
ڏنب ڏاڙي	ڏنب ڏاڙي	ڏنب ڏاڙي
ڏنگو ڏاٿو	ڏنگو ڏاٿو	ڏنگو ڏاٿو
ڏوهہ گناهہ	ڏوهہ گناهہ	ڏوء گناء
ڏينهن شينهن	ڏينهن شينهن	ڏينڻ شينڻ
(ڊ)		
ڊوبوڊاگر	ڊوبو ڊانگر	ڊوبو ڊانگر
(ڍ)		
ڍڳو ڍور	ڍور ڍڳو	ڍور ڍڳو
ڍڳي ڍانڍي	ڍڳي ڍانڍي	ڍڳي ڍانڍي
(ذ)		
ذرو پرزو	ذرو پرزو	ذرو پرزو
(ر)		
راتورات	راتون رات	راتون رات
راڄا پرڄا	راڄا پاڄا	راڄا پاڄا
راڳ روپ	راڳ روپ	راڳ روپ
راند روند	راند روند	راند روند
رت ست	رت ست	رت ست
رس رساء	رس رسائي	رس رسائي
رس رهاڻ	رس رهاڻ	رس رهاڻ
رسم رواج	رسم رواز	رشم رواز
رلڻ پنڻ	رلڻ پنڻ	رلڻ پنڻ
رلي گودڙي	رلي گودڙي	رلي گودڙي
رلڻو ملڻو	رلڻو ملڻو	رلڻو ملڻو
روڪ ٽوڪ	روڪ ٽوڪ	روڪ ٽوڪ
رن روڳڙي	رن روڳڙي	رن روڳڙي
(ز)		
زال زمب	زال زمب	زال زمب

معياري	جغدالي	فراکي
زرزمين	زرزمين	زرزمين
زمين نرڙي	زمين نرڙي	زمين نرڙي
زيور نرڙو	زيور ڏاڙو	زيور ڏاڙو

(س)

سائوستابو	سائوستابو	سائوستابو
سنجهه صبح	سنج صبوح	سنجهه صبُو
ستي ڦکي	ستي ڦکي	ستي ڦکي
سچو پچو	سچو پچو	سچو پچو
ست صلح	ست صلح	ست صلح
سڌ پنڌ	سڌ پنڌ	سڌ پند
سڪل سانبو	سڪل سانبو	سڪل سانبو
سنگتي ساٿي	سنگتي ساٿي	سنگتي ساٿي
سڳَ بند	سڳَ بند	سڳَ بند
سنهي ٿلهي	سنهي ٿلهي	سني ٿلي
سنهين ساک	سنهين ساک	سنين ساک
سينڌ ساڃاهه	سينڌ ساڃاهه	سينڌ ساناه

(ش)

شادي مرادي	شادي مرادي	شادي مرادي
شادي غمي	شادي غمي	شادي غمي
شرط شروط	شرط شروط	شرط شروط
شڪ شبهو	شڪ شبهو	شڪ شبو
شهربحر	شهربحر	شهربحر
شئي شڪل	شئي شڪل	شئي شڪل

(ط)

طعنوتنڪو	طعنوتنڪو	طانوتنڪو
طول وهاٿا	طول وهاٿا	طول تمبيلا

(ع)

عرض معروض	عرض معروض	عرض ماروض
علاج معالج	علاج ملاج	علاج ملاج
عليڪ سليڪ	عليڪ سليڪ	عليڪ سليڪ

معياري	جفدالي	فراکي
عيد برات	عيد برات	عيد برات
عيب ثواب	عيب ثواب	عئيب ثواب
(غ)		
غريب غربو	غريب غربو	گريب گربو
غلط سلط	غلط سلط	گلت سلت
(ف)		
فقرفاقو	ڦقرڦاقو	ڦقرڦاڪو
فقيرفقرو	ڦقيرڦقرا	ڦقيرڦقرا
فهم فراست	ڦهم ڦراست	ڦهم ڦراست
(ڦ)		
ڦر نڪر	ڦرڦڪر	ڦرڦڪر
ڦٽي ڦوهارو	ڦٽي ڦهارو	ڦٽي ڦٿارو
ڦيٿوچنبو	ڦيٿوچنبو	ڦيٿوچنبو
(ق)		
قرب قرينو	قرب قرينو	قرب قرينو
قسمين ڪوڙو	قسمئون ڪوڙو	قسمئون ڪوڙو
قلعو ڪوٽ	ڪوٽ قلعو	ڪوٽ قلعو
(ڪ)		
ڪامورو ڪڙو	ڪامورو ڪڙو	ڪامورو ڪڙو
ڪاٺي ڪلو	ڪاٺي ڪلي	ڪاٺي ڪلي
ڪاٺي لڪڙي	ڪاٺي ڪنجي	ڪاٺي ڪنجي
ڪپڙو لٽو	ڪپڙو لٽو	ڪپڙو لٽو
ڪتو ٻلو	ڪتوٻلو	ڪتو ٻلو
ڪتڙ ڪنبڙ	ڪتڙ ڪنبڙ	ڪتڙ ڪنبڙ
ڪسو ڪانبو	ڪسو ڪانبو	ڪسو ڪانڊي
ڪس ڪسر	ڪس ڪسر	ڪس ڪسر
ڪم ڪار	ڪم ڪار	ڪم ڪار
(ک)		
کاٽي کرڙي	کاٽي کرڙي	کاٽي کرڙي

معياري	جغدالي	فراڪي
ڪاتو پيتو	ڪاتو پيتو	ڪاتو پيتو
ڪارو ڪنڊ	ڪارو ڪنڊ	ڪارو ڪنڊ
ڪٽو مٺو	ڪٽو مٺو	ڪٽو مٺو
ڪٽولو ڪرسو	ڪٽولو ڪرسو	ڪٽولو ڪرسو
ڪٽو ڪرو	ڪٽو ڪرو	ڪٽو ڪرو
ڪل پوڳ	ڪل پوڳ	ڪل بوڳ
ڪل ڪلاٺي	ڪل ڪلاٺي	ڪل ڪلاٺي
(گ)		
گابو وڇو	گابو وڇو	گابو وڇو
گار گند	گار گند	گار گند
گاهه پٽو	گاهه پٽو	گاءِ پٽو
گپ چڪ	گپ چڪ	گپ چڪ
گرو گنجو	گرو گنجو	گرو گنجو
گل قل	گل قل	گل قل
(ڳ)		
ڳالهه ڳت	ڳالهه ڳت	ڳال ڳت
ڳاهه پراهه	ڳاهه پراهه	ڳاء پراء
ڳن ڪهاڙي	ڳن ڪهاڙي	ڳن ڪهاڙي
ڳنيڻ پنٽڻ	ڳنيڻ پنٽڻ	ڳندڻ پندڻ
ڳڻ ڳوت	ڳڻ ڳوت	ڳڻ ڳوت
ڳهه ڳٺو	ڳهه ڳٺو	ڳهٺ ڳٺو
ڳجهه ڳوهه	ڳجهه ڳوهه	ڳج ڳوهه
(گهه)		
گهٽ وڌ	گهٽ وڌ	گهٽ ود
گهر گهاٽ	گهر گهاٽ	گهر گاٽ
گهرڙ گهوٽ	گهرڙ گهوٽ	گهرڙ گوٽ
گهل گهوڙا	گهل گهوڙا	گهل گوڙا
گهوڙا ٻهوڙا	گهوڙا ٻوڙا	گهوڙا ٻوڙا
(ل)		
لاٿون لنجهو	لاٿون لنجهو	لاٿون لنجو

معياري	جفدالي	فراکي
لاباروَلائي	لاباروَلائي	لاباروَلائي
لڙبکيڙو	لڙشڙ	لڙشڙ
لک پڙهہ	لک پڙهہ	لک پڙء
لڳ لاڳاپو	لڳ لاڳاپو	لڳ لاڳاپو
للو پنجو	للو پنجو	للو پنجو
لوک لباس	لوک لباس	لوک لباس
لنب لائي	لنب لائي	لنب لائي
لئي لائو	لئي لائو	لئي لائو
ليکو چوکو	ليکو چوکو	ليکو چوکو
(م)		
مال رزق	مال رزق	مال رزق
مال متاع	مال متاع	مال متا
ماني ٽکي	ماني ٽکي	ماني ٽکي
مانهو چيٽو	مانهو چيٽو	مائو چيٽو
مائي نياڻي	مائي جياڻي	مائي جياڻي
مٽ مائٽ	مٽر مائٽر	مٽر مائٽر
مٽي مائٽي	مٽري مائٽري	مٽري مائٽري
مٽو سٽ	مٽ سٽ	مٽ سٽ
مچي ٻچي	مچي ٻچي	مچي ٻچي
مدعي مدعا	مدعي مدعا	مدعي مدا
مرچ مصالح	مرچ مصالا	مرچ مصالا
مريدي خادمي	مريدي خادمي	مريدي خادمي
مل موراڻو	مل موراڻو	مل موراڻو
موڳو مٽر	موڳو مٽ	موڳو مٽ
منهن مٿو	منهن مٿو	مونئن مٿو
مهمان طائي	مزمان طائي	مزمان طائي
مهمان مڙو	مزمان پزمان	مزمان پزمان
مهيني ماسي	مهيني ماسي	مئيني ماسي
ميلوملاکڙو	ميلوملاخڙو	ميلوملاخڙو
مينهن ٽک	مينهن وينهن	مينئن وينئن
(ن)		
ناريراڻي	ناريراڻي	ناربراڻي

معياري	جڳدالي	فراڪي
ناس پتو	ناس پتو	ناس پتو
نرڳ سرڳ	نرڳ سرڳ	نرڳ سرڳ
نڪ نرجائي	نڪ نرجائي	نڪ نرجائي
ننيو وڏو	ننيو وڏو	ننبو وڏو
نوڪر چاڪر	نوڪر چاڪر	نوڪر چاڪر
نيرڻ پاڻي	نيرڻ پاڻي	نيرڻ پاڻي
نيڪ نمازي	نيڪ نمازي	نيڪ نمازي
نينهن نياپو	نينهن نياپو	نينڻن نياپو

(و)

واپار وڙو	واپار ورڙو	واپار ورڙو
واٽ پنڌ	واٽ پنڌ	واٽ پند
واٽ لڳي	واٽ لڳي	واٽ لڳي
واقف چاڪف	واقف ٻاڪف	واقف ٻاڪف
واڻيو وڪال	واڻيو بڪال	واڻيو بخال
واهڻ وسندي	واهڻ وسدي	واڻڻ وسدي
وڻوٽالهي	وڻوٽالهي	وڻوٽالي
وٽ پڪڙ	وٽ ٻڪڙ	وٽ پڪڙ
ور وڪڙ	ور وڪڙ	ور وڪڙ
وڪيل وڙو	وڪيل ٻڪيل	وڪيل ٻڪيل
وڪر واتو	وڪر واتو	وڪر واتو
ونڊ وريچ	ونڊ سنڊ	ونڊ سنڊ
وهنجي سنهجي	وهنجي سنهجي	وينجي سينجي
وهاڻ وڏاڻ	وهاڻ وڏاڻ	وٿاڻ وداڻ

(هـ)

هار سينگار	هار سينگار	هار سينگار
هاري ناري	هاري ناري	هاري ناري
هٽ پٽڙ	هٽ پٽڙ	هٽ پٽڙ
هر ڦار	هر ٻر	هر ٻر
هڪيو تڪيو	هڪو ٻڪو	هڪو ٻڪو
هڪ ٽڪ	هڪ ٽڪ	هڪ ٽڪ
هل هلان	هل هلان	هل هلان
هلر هلو	هلر هلو	هلر هلو

معياري	جفدالي	فراڪي
هٽي ٽٽي	هٽي ٽٽي	هٽي ٽٽي
(ي)		
ياري دوستي	ياري باشي	ياري باشي
يڪ نہ دو شد	يڪ نہ دشد	يڪ نہ دشد

پڇاڙين جي پڊن تي زور ڏيڻ واريون تبديليون

معياري محاوري جي مؤنث لفظن جي پڇاڙي اڪثر "اِ" جي اچار سان ٿئي ٿي. مثال طور "چوڪرِ" هن لفظ جي پڇاڙي "اِ" اچار واري آهي، يعني حرف "ر" جي هيٺيان "زير" آهي. پر جڏهن اها پڇاڙي جفدالي ۽ فراڪي محاوري جي ان لفظ ۾ ڏسبي تہ ٻنهي محاورن ۾ اها ساڪن نظر ايندي ۽ لفظ "چوڪرِ" بدران "چوڪر" استعمال ٿيندو. اهڙي طرح "باهہ" بدران "ياهہ" جفدالي ۾ ۽ "ياہ" فراڪي ۾ اچاريو وڃي ٿو. ان طرح جا سڀ لفظ تقريباً حذف ٿيل پڇاڙين سان استعمال ٿين ٿا.

اهڙي طرح مذڪر لفظن ۾ "اُ" پڇاڙي يا "اَ" پڇاڙي بہ ٻنهي محاورن ۾ حذف ڪئي وڃي ٿي. مثلاً "ڪتابُ"، "خچرُ"، "زخمُ" وغيره. اهي لفظ ٻنهي محاورن ۾ "اُ" جي حذف ٿيل اچار سان ملن ٿا. اهڙي طرح "اَ" جا لفظ بہ حذف ٿيل پڇاڙين سان استعمال ٿين ٿا.

اهو ئي سبب آهي جو هن خطي جي ٻنهي محاورن جا اڪثر لفظ فقرا ۽ جملا، زمانن، حالتن، فعلن، ضميرن، اسمن، صفتن، عددن ۽ جنسن جوڙڻ وقت مختلف قسم جا گردان ڪن ٿا.

اڳاڙيون ۽ پڇاڙيون

معياري سنڌي ۾ اڳياڙين ۽ پڇاڙين کي خودمختيار صوررتن جي اڳيان يا پويان ملائي نوان لفظ ٺاهبا آهن. اڳياڙين پڇاڙين ۽ وچاڙين کي لسانيات ۾ "جوڙ" چئبو آهي، جن کي سنڌن ڪارج جي لحاظ کان انهن واسطيدار ذاتن جي منڍ ۾ ملايو ويندو آهي، جن سان اهي ٺهڪي اچن. وچاڙيون سنڌي ۾ اَيل اڏارن لفظن ۾ ملن ٿيون.

ٻنهي محاورن جي اڳياڙين توڙي پڇاڙين ملائڻ جو جائزو ورتو تہ اسان کي اهو معلوم ٿيندو تہ اهي ساڳي طريقي سان ملايون وڃن ٿيون، پر انهن ۾ فرق صرف محاوراتي آهي. اڳياڙين ۾ تمام ٿورو فرق آهي، جڏهن تہ پڇاڙين ۾ تمام گهڻو فرق آهي. هيٺ اهڙن لفظن جي مثالن سان وضاحت ڪجي ٿي.

فراڪي	جڳدالي	معياري	اڳياڙيون
انچاڻ	انچاڻ	اڻ چاڻ	اڻ+چاڻ
اوگڻ	اوگڻ	اوگڻ	او+گڻ
پرديس	پرديس	پرديس	پر+ديس
الوٽو	الوٽو	ري لوڻ	ري+لوڻ
لاچار	لاچار	لاچار	لا+چار
نان پسند	نان پسند	ناپسند	نا+پسند
ڪم عقل	ڪم عقل	ڪم عقل	ڪم+عقل
بيدڙد	بيدرد	بي درد	بي+درد

مٿين لفظن مان پهرين لفظ جي اڳياڙي "اڻ" جڳدالي ۽ فراڪي ٻنهي ۾ "ان" جي صورت ۾ استعمال ٿيل آهي. اڳياڙي نمبر چوٿين "ري" جڳدالي ۽ فراڪي ۾ "اَ" جي اچار سان استعمال ڪري "الوٽو" لفظ جوڙيو ويو آهي. باقي سڀ اڳياڙيون تقريباً هڪ ئي قسم سان جوڙي لفظ استعمال ڪيا ويا آهن البت ڇهين اڳياڙي "نا" پويان "ن" غني جو اچار شامل ڪيل آهي.

اڳياڙين جو فيرو

معياري محاوري ۾ امر واحد پنيان "ج" ۽ "جان" ۽ امر جمع پنيان "جو" پڇاڙي لڳائي خواهش جو اظهار ڪبو آهي. مثلاً "چئو" بدران "چئج" يا "چئجان." واحد لاءِ ۽ "چئجو" جمع لاءِ ٿئي ٿو. اهي صيغا ان قسم جي ٻين لفظن لاءِ بہ استعمال ڪيا وڃن ٿا. پر جڳدالي ۽ فراڪي محاورن جي اهڙي قسم جي لفظن جي پڇاڙين ڳنيڻ سان اڳياڙين ۾ ڪجهہ فرق پئجي وڃي ٿو. مثلاً

فراڪي	جڳدالي	معياري
چِينجان	چِينجان	چئو= چئج يا چئجان۽
اِينجان	اِينجان	اچ = اچج يا اَچجان۽
وِينجان	وِينجان	وڃ = وڃج يا وڃجان۽
ڏِينجان	ڏِينجان	ڏي = ڏج يا ڏجان۽

مٿين لفظن مان جڳدالي توڙي فراڪي ٻنهي محاورن ۾ "۽" پڇاڙي ختم ڪري "اِين" جي اڳياڙي جوڙي استعمال ڪيا ويا آهن. مٿين لفظن مان ٻئي لفظ جي "چ" ٽئين لفظ جي "ڄ" ۽ چوٿين جي "ج" حذف ڪيل آهي.
پيرومل آڏواڻي ان سلسلي ۾ لکي ٿو تہ "پئج" مان "پئيج" بہ اچاريو وڃي ٿو. يعني "اچ" بدران "ايچ" جو اچار وڌائي "ايچا" ڪبو آهي اهو نياز جي معنيٰ ڏيکاري ٿو. هاڻ جڏهن اسان انهن کي فراڪي ۽ جڳدالي محاورن سان ڀيٽي ڏسون ٿا تہ

فرق صرف "ن" جو رهي ٿو. جيڪو اڳيان توڙي پٺيان شامل ڪري "اينجان" ڪيو وڃي ٿو.

"ڳ" جو "گ" ۾ تبديل ٿيڻ

سنڌي ٻولي جي ڪن محاورن ۾ اڳياڙي وينجن "ڳ" بدلجي "گ" جي اچار ۾ استعمال ڪيو وڃي ٿو. هي طريقو فراڪي محاوري کان علاوه ميمڻي يا ڪاٺياواڙي (١) محاوري ۾ به مروج آهي. مثلاً

معياري	جڏالي	فراڪي	ڪاٺياواڙي
ڳوٺ	ڳوٺ	گوٺ	گوٺ
ڳئون	ڳئون	گئون	گئون
ڳيرو	ڳيرو	گيرو، گوگو	گيرو
ڳوٺي	ڳوٺي	گوٺي	گوٺي
ڳوڙهو	ڳوڙهو	گوڙو	گوڙو

فارسي اڳياڙيون

سنڌي ٻولي جي علم صرف جي اصولن موجب هزارن جي تعداد ۾ نوان لفظ مفرد يا مرتب ڌاتن جي اڳيان يا پويان ملائي ٺاهيا ويندا آهن. ان سلسلي ۾ ڪيترائي اهڙا مرتب ۽ مرڪب ملن ٿا جن جو بنياد يا ته عربي لفظ آهي جنهن جي اڳيان يا پويان، اڳياڙيون يا پڇاڙيون ملائي، نوان لفظ جوڙي سنڌي علم صرف جي باب ۾ نوان موضوع شامل ڪيا ويا آهن (٢). هيٺ جيڪي به مثال ڏجن ٿا انهن مان اڳياڙيون فارسي زبان جون آهن ۽ ڌاتو عربي زبان جا آهن. جيئن

اڳياڙي	+	ڌاتو	=	نئون لفظ
در	+	اصل	=	دراصل
بي	+	وقوف، وقت	=	بيوقوف، بي وقت
با	+	وفا، عزت	=	باوفا، باعزت
نا	+	لائق	=	نالائق
بد	+	بخت،نصيب، صورت	=	بدبخت،بد نصيب،بدصورت
بر	+	وقت،طرف	=	بروقت،برطرف
ڪم	+	بخت، فهم	=	ڪم بخت، ڪم فهم

---

(١). ميمڻ عبدالمجيد سنڌي ڊاڪٽر: "ميمڻي / ڪاٺياواڙي محاوري جو لساني جائزو" مقالا بين القوامي سنڌي شعبو سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو. ١٩٨٨، ص ١٢

(٢). الانا غلام علي ڊاڪٽر: "سنڌي ٻولي جو اڀياس. " ص ٣٣٧

مٿين فارسي اڳياڙين وارن لفظن کي جڏهن جفدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ استعمال ڪجي ٿو تہ انهن مان "بيوقوف" فراڪي ۾ "بيوخوف،" "بي وقت" "بي وخت" ۽ "نالائق"، "نالائخ" طور استعمال ٿين ٿا يعني انهن جي "ق"، "ح" ۾ تبديل ٿئي ٿي . جڏهن تہ اڳياڙين ڳنڍڻ ۽ استعمال ڪرڻ جو طريقو ٻنهي محاورن ۾ ساڳيو آهي.

ضميري لفظن جي اڳياڙين ۾ ڦيرو

ٻنهي محاورن جي ضميري لفظن جي اڳياڙين جو جائزو وٺبو تہ اسان کي انهن ۾ ٿورو فرق محسوس ٿئي ٿو. هيٺ اهڙين پڇاڙين جا مثال پيش ڪجن ٿا.

معياري	اڳياڙي	جفدالي	اڳياڙي	حذف	اضافو	فراڪي	اڳياڙي	حذف	اضافو
پيو	اِ	پيّو	ا	ـَ	-	پڪو	آ	ي	٥
وِيو	اِ	وَيو	ا	-	-	وڪو	ا	ي	٥
اِهو	اِ	اِيهو	اِي	-	ي	اِيٺو	اِي	هـ	٥ي
اَهو	اَ	اَوهو	اَو	-	و	اَوٺو	لَو	هـ	٥و
آهي	آ	هڪي	اي	أ	٥	هڪي	اي	آ	٥
هُيو	ا	هو	او	ي	-	آهو	ا	ي	ا
اَهي	ا	اُوهي	او	-	و	اوٺي	لو	هـ	و٥
اِهي	اِ	اِيهي	اِي	-	ي	اِيٺي	اي	هـ	٥ي
اَها	اَ	اوها	اَو	-	و	اَوٺا	لو	هـ	٥و
اِها	اُ	اِيها	اِي	-	ي	اِيٺا	اِي	هـ	٥
هُوءِ	لَو	هو	او	ء	-	هو	او	ء	-
هِيءَ	اي	هي	ايِ	ء	-	هي	اي	ءَ	-
هِي	اِي	هي	ايِ	-	-	هي	اي	-	-
هَو	لَو	هو	او	-	-	هو	لو	-	-

مٿين لفظن جي جفدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ استعمال ٿيڻ وقت انهن جي اڳياڙين ۾ نہ صرف حرف علت جو فرق پوي ٿو، بلڪ انهن جا ڪي حرف بہ حذف ٿي وڃن ٿا يا ڪن ۾ حرف علت جو اضافو ٿئي ٿو.

آءٌ ، تون ، توهان ، اسان ، اسين لفظن جو جائزو وٺبو تہ انهن مان ڪن لفظن ۾ فرق ٿئي ٿو. مثلاً "آءٌ" بدران "مان،" "توهان" بدران "تهان" يا "تئان،" "اسين"بدران "اسان" استعمال ٿين . اهي ڦيرا معياري جي اُسراس بہ ٿين ٿا. باقي "توهين ، اوهين" هن خطي ۾ بلڪل استعمال ڪونہ ٿا ٿين. اَڏواٽي پيرومل بہ "آءٌ" بدران "مان،" "اسين" بدران "اسان" جو ذڪر ڪيو آهي .

رچياڙيون

جئين اڳياڙين ۽ پڇاڙين کي سنڌي ۾ جوڙ ڄڻبو آهي تيئن وچياڙيون بہ

حقيقت ۾ لفظن جي جوڙ جي حيثيت رکن ٿيون. وچياڙيون ٻن لفظن کي جوڙڻ لاءِ وچ ۾ ملايون وڃن ٿيون. ڊاڪٽر غلام علي الانا لکي ٿو تہ وچياڙيون سنڌي ۾ آيل آڌارن لفظن ۾ ملن ٿيون، مثلاً

آمدو رفت، گفت و شنيد وغيره ۾ "و" وچياڙي فارسي جي اثر هيٺ سنڌي جي مرڪب لفظن ۾ استعمال ٿئي ٿو، ساڳي ريت حرف "ب" پڻ وچياڙي طور ڪم اچي ٿو، جيڪو "و" وانگر فارسي زبان مان سنڌي زبان ۾ داخل ٿيندڙ لفظن ۾ استعمال ٿئي ٿو، مثلاً

درجہ بدرجہ، سال بسال، وقت بوقت، دربدر ۽ روزبروز.

هاڻ جڏهن اسان "و" ۽ "ب" وچياڙين جي استعمال کي سبني خطي جي محاورن ۾ ڏسڻ جي ڪوشش ڪيون ٿا تہ اسان کي انهن ۾ ڪجهہ فرق محسوس ٿئي ٿو، مثلاً

"و" وچياڙي

معياري	جهدالي	فراڪي
صبح و شام	صبوح شام	صُبوشام
گفت و شنيد	گفت شنيد	گفت شنيد
آمدورفت	آمدرفت	آمدرفت

مٿين وچياڙي ٻنهي محاورن ۾ حذف ڪئي وڃي ٿي.

"ب" وچياڙي

سال بہ سال	سال پہ سال	سال پہ سال
در بدر	درپدر	درپدر

هتي "ب" وچياڙي "پ" جي اچار ۾ بدلجي وڃي ٿي. جيئن مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي تہ ٻنهي محاورن جي اڪثر لفظن جي جوڙڻ وقت اچارن ۾ ڪافي فرق ٿئي ٿو. اهو فرق سيني قسم جي پڇاڙين ۾ ڪو نہ آهي. ڪي مخصوص پڇاڙيون فرق سان جوڙي استعمال ڪيون وڃن ٿيون. هيٺ ان جي مختصر وضاحت ڪجي ٿي.

آزاد صورتن جو

ممڪن گروهہ		ٺهندڙ لفظ	جهدالي	فراڪي
ائي	پلو،چڱو.	پلائي	پلائي، چڱائي	پلائي، چڱائي
اِي	ڏڏ ڪڪڙ	ڏوڏي، ڪوڪڙي	ٽوڏي، ڪوڪڙي	ڏوڏي، ڪوڪڙي
اڻ	ڪارو،اچو	ڪاراڻ،اڇاڻ	ڪاراڻ،اڇاڻ	ڪاراڻ،اڇاڻ
آت	ماسي،ڏيڻ	ماسات،ڏيٺيات	ماسات،ڏيٺيات	ماسات،ڏيٺيات
پڻ	وڏو،ٻيو	وڏپڻ،ٻيپڻ	وتپڻ،ٻيپڻ	وڏپڻ،ٻيپڻ
وند	مال	مالوند	مالوند	مالوند

اهڙي قسم جون بيون پچاڙيون بہ ساڳيءَ طرح استعمال ڪيون وڃن ٿيون پر ڪي اهڙيون پچاڙيون بہ آهن جيڪي ملائڻ سان فرق پئجي وڃي ٿو، مثلاً

پچاڙي	لفظ	معياري	جغدالي	حذف	فراکي	حذف
اُ	پڙهُ	پڙهُ	پڙهہ	/ʌ/	پڙ	هہ./ʌ/
اُ	لِکُ	لِکُ	لِک	/ʌ/	لِک	/ʌ/
ءُ	لکندين	لکندينءُ	لکندين	/ن/./ءُ/	لکني	/ε/-/>/
اِ	چِتِ	چِتِ	چِت	/اِ/	چِت	/اِ/
اَ	ڪَتَ	ڪَتَ	ڪَت	/ʌ/	ڪَت	/ʌ/
ءُ	ڪاءُ	ڪاءُ	ڪاء	/ʌ/	ڪا	/ءُ/
ءِ	ڏيڪاءِ	ڏيڪاءِ	ڏيڪاء	/اِ/	ڏيڪا	/ءِ/

اسم مذڪر پچاڙيون

"اُ"

بازارُ	بازار	/ʌ/	بزار	/ʌ/
ثوابُ	ثواب	/ʌ/	ثواب	/ʌ/
ڪتابُ	ڪتاب	/ʌ/	ڪتاب	/ʌ/
پُٽُ	پٽر	/ʌ/	پٽر	/ʌ/
حسابُ	حساب	/ʌ/	حساب	/ʌ/
گلاسُ	گلاس	/ʌ/	گلاس	/ʌ/
سڄُ	سڄ	/ʌ/	سڄ	/ʌ/

ضميري پچاڙيون

ٻنهي محاورن جي ڪن ضميري پچاڙين جو جائزو وٺبو تہ انهن جي استعمال ۾ ٿورو فرق محسوس ٿيندو، مثلاً

معياري-	جهڳالي-	حذف-	اضافو-	فراڪي-	حذف -	اضافو
"س" پچاڙي						
لڪندس	لڪدَم	س	م	لڪدَم	س	م
پچندس	پچنَم	س.ن	م	پچنَم	س ن	۾
وڙهندس	وڙهنَم	س.ن	م	وڙنَم	س ن هہ	م
پڙهندس	پڙهنَم	س.ن	م	پڙنَم	س هہ ف	م
اِين پچاڙي:						
پڙهنداسين	پڙهداسي	ن.اِ	-	پڙناسي	هہ د اِ	-
لڪنداسين	لڪداسي	ن.اِ	-	لڪناسي	د اِ	-

حرف جر جون پچاڙيون

بنهي محاورن ۾ حرف جر لفظن واريون پچاڙيون جوڙڻ وقت فرق محسوس ٿئي ٿو جيو تہ معياري ۾ "آن" پچاڙي "ڪان" بدران استعمال ڪجي ٿي (١) مثلاً

آن پچاڙِي	جهڳالي		فراڪي	
توتان	توتئون	آئون پچاڙي	توتئون	ئون پچاڙي
هتان	هتئونِ	آئون پچاڙي	هتئون	ئون پچاڙي
مون تان	ماتئون	آئون پچاڙي	ماتئون	ئون پچاڙي
ڪتان	ڪاٿئون	آئون پچاڙي	ڪاٿئون	ئون پچاڙي
جتان	جاٿئون	آئون پچاڙي	جاٿئون	ئون پچاڙي
اوريان	اوريَئون	آئهن پچاڙي	اوريئون	ئون پچاڙي
پريان	پريئون	آئون پچاڙي	پرئيون	ئون پچاڙي
اڳيان	اڳيئون	آئون پچاڙي	اڳيئون	ئون پچاڙي
وچان	وچئون	آئون پچاڙي	وچئون	ئون پچاڙي
هٿان	هٿئون	آئون پچاڙي	هٿئون	ئون پچاڙي
مٿان	مٿئون	آئون پچاڙي	مٿئون	ئون پچاڙي
منجهان	منجهئون	آئون پچاڙي	منجئون	ئون پچاڙي
وٽان	وٽئون	آئون پچاڙي	وٽئون	ئون پچاڙي
گهرمان گهران	گهرئون	آئون پچاڙي	گهرئون	ئون پچاڙي
تومان	تومئون	آئون پچاڙي	تومئون	ئون پچاڙي
واٽان	واٽئون	آئون پچاڙي	واٽئون	ئون پچاڙي
اندران	اندرئون	آئون پچاڙي	اندرئون	ئون پچاڙي

---

(1). آڏواڻي پيرومل مهر چند، " وڏو سنڌي ويا ڪرڻ" انسٽيٽيوٽ آف سنڌ الاجي ڄامشورو ١٩٨٥ ص ۴٩.

ظرف پچاڙيون

منجهائون، اڳاهون، مٿاهون، اتاهون، ايسين، جيسين، اوسين، هوسين، هيسين، تيسين، ڪيسين وغيره ظرف آهن. انهن جي استعمال جو جائزو وٺبو ته وڏو فرق نظر ايندو. مثلاً "منجهائون" بدران ٻنهي محاورن ۾ "منجهئون"، مٿاهون، بدران "مٿئون" "اڳاهون" بدران "اڳون"، "اتاهون" بدران "اتئون"، "جيسين" بدران "جيستوڻي" يا "جيستوڻين"، "اوسين" بدران "ايستوڻي" يا "ايستوڻين"، "اوسين" بدران "اوستوڻي"، يا "اوستوڻين"، "هوسين" بدران "هوستوڻي" يا "هوستوڻين"، "هيسين" بدران "هيستوڻي" يا "هيستوڻين"، "تيسين" بدران "تيستوڻي" يا "تيستوڻين"، "ڪيسين" بدران "ڪيستوڻي" يا "ڪيستوڻين" وغيره. معياري ۾ جيستائين، ڪيستائين، هيستائين وغيره ڪم اچن ٿا، پر ٻنهي محاورن ۾ انهن جو "الف" حذف ڪيو ٿو وڃي، پر جيستوڻي، هيستوڻي يا ڪيستوڻي (١) نموني جون پچاڙيون اڪثر شامل ڪيون ٿيو وڃن. ان ڪان علاوه "هيڏانهون"، "ڪيڏانهون"، "تيڏاهون"، "جيڏاهون"، "اوڏاهون"، "هوڏاهون" جا لفظ ٻه ڪجهه بدليل پچاڙين سان ڪم آندا وڃن ٿا مثلاً "هيڏانهون" بدران "هيڏئون" جهدالي "هيڏون" فراڪي. "ڪيڏانهون" بدران "ڪاڏئون" جهدالي ۽ "ڪيڏون" فراڪي. "تيڏاهون" بدران "تاڏئون" جهدالي ۽ "تيڏون" فراڪي. "جيڏاهون" بدران "جاڏئون" جهدالي ۽ "جيڏون" فراڪي. "اوڏاهون" بدران "اوڏئون" جهدالي ۽ "اوڏون" فراڪي ۽ "هوڏاهون" بدران "هوڏئون" جهدالي ۽ "هوڏون" فراڪي ۾ استعمال ٿين ٿا. مطلب ته جهدالي ۾ معياري جي "انهون" پچاڙي بدلجي "ئون" ٿئي ٿي. جڏهن ته فراڪي ۾ بدلجي "اون" ٿئي ٿي. ان ڪان علاوه انهن لفظن جا پهريان "ي" جا اچار جهدالي ۾ "الف" ۾ بدلجن ٿا. جڏهن ته فراڪي ۾ انهن ۾ ڪوبه فرق ڪو نه ٿو پوي.

صفت پچاڙيون

ٻنهي محاورن جي صفت لفظن جي پچاڙين جو جائزو وٺون ٿا ته انهن ۾ ٻه ڪجهه فرق محسوس ٿئي ٿو. مٿي ذڪرڻي چڪو آهي ته ٻنهي محاورن جي علائقن ۾ ٻر وارين ٻولين جي اثر هيٺ سنڌي جون ا - اِ - اُ واريون پچاڙيون حذف ٿي وڃن ٿيون. هيٺ صفت جي لفظن جي پچاڙين جي ڦيري جا ڪي مثال پيش ڪجن ٿا.

---

١. بروهي داد محمد خادم؛ " سبي جي سنڌي ۽ سندس اهميت" ٽه ماهي مهراڻ س - ا- ب حيدرآباد ٣/١٩٨١ ص. ١٩٧١.

معياري	پچاڙي	جڏالي	پچاڙي حذف	فراڪي	پچاڙي حذف
ڏارَ	آ	ڏار	- آ	ڏار	- آ
ڪڪِ	ا	ڪڪ	- ا	ڪڪ	- ا
سرسَ	اَ	سرس	- اَ	سرس	- اَ

فعل پچاڙيون

فعلن جون ضميري پچاڙيون آهن "س" "سين" "سون" "اين" "و" وغيره انهن جي استعمال کي جڏهن اسان ٻنهي محاورن ۾ ڏسون ٿا تہ اسان کي فرق محسوس ٿئي ٿو . مثلا .

معياري	پچاڙي	جڏالي	پچاڙي	فراڪي	پچاڙي
پڙهندس	س	پڙهدم	م	پڙدم	م
لکندس	س	لِکدَم	م	لکنَم	م
پڙهنداسين	سين	پڙهداسي	سي	پڙناسي	سي
پڙهندو	و	پڙهدو	و	پڙنو	و
پڙهيائين	اين	پڙهيئن	اين	پڙيئين	اين

مٿين لفظن جي پچاڙين تي غور ڪبو تہ "س" پچاڙي "م"، "سين" يا "سون" پچاڙي "سي" "او" پچاڙي ساڳيو "او" پچاڙ ي طرح استعمال ٿئي ٿي.ان ڪان علاوه لفظن ۾ محاوراتي فرق ان ڪان الڳ نمايان آهي، جنهن ۾ "پڙهندس" جڏالي ۾ "پڙهندم" يعني "ن" حذف ۽ فراڪي ۾ "پڙدم" يعني "ن" ۽ "ه" حذف ٿيل آهن . "پڙهنداسين" يا "سون" "پڙهنداسي" جڏالي ۾ ڪم آيل آهي. معنيٰ تہ هن مان "ن" حذف ٿيل آهي. جڏهن تہ فراڪي ۾ "پڙناسي" مان "ه" ۽ "د" حذف ٿيل آهي. اهڙي طرح "پڙهيائين" مان جڏالي ۾ "الف" ۽ فراڪي ۾ "الف" ۽ "ه" حذف ٿيل آهن .

ٻٽيون پچاڙيون

ڪنهن لفظ سان بہ پچاڙيون ڳنڍڻ کي ٻٽيون پچاڙيون چيو وڃي ٿو . مثلاً "ماريائين "معنيٰ "هن ماريو" پر ڪنهن کي ماريائين اهو واضح نہ آهي. "ماريائينس " معنيٰ "هن کي ماريائين ". ان طرح سان هڪئي فعلي لفظ ۾ بہ پچاڙيون ڳڏايون ويون آهن . فاعل توڙي مفعول جي معنيٰ ۾ استعمال ڪيون ويندرون آهن. سنڌي ٻولي جي هيءَ وڏي خوبي ليکبي جو هڪئي لفظ مان پوري هڪ جملي جو مطلب نڪري ٿو . هاڻ ان قسم جي ٻٽين پچاڙين وارن لفظن جو جائزو وٺبو تہ انهن جي پچاڙين ۾ بہ ٿورو فرق محسوس ٿيندو. مثلاً

معياري	جڏالي	فراڪي
چاڙهيائينس	چاڙهيئينس	چاڙيس
پڙهايائينس	پڙهائيئنس	پڙايس
لاٿائينس	لاٿئيس	لاٿس
ماريائينس	ماريئنس	ماريَس

اهڙي طرح اسان متين لفظن جو جائزو وٺون ٿا ته اسان کي معياري محاوري کان تمام گهڻو فرق محسوس ٿئي ٿو . جڳدالي ۾ "مارياڻينس " مان صرف "الف" حذف ڪري "ماريئينس " استعمال ڪجي ٿو . پر جڏهن فراکي محاوري ۾ انهن پچاڙين جو جائزو وٺون ٿا ته اسان کي تمام وڏو فرق نظر اچي ٿو . مثلاً .

حذف	فراکي	معياري
ي - ا - ء - ن	مارينَس	مارياڻينس

متئين لفظ تي غور ڪبو ته ان جي ٩ حرفن مان ۴ حرف حذف ڪري هڪ مختصر لفظ جوڙيو ويو آهي. منهنجي خيال ۾ هي خوبي معياري محاوري کان به وڌيڪ اهميت رکي ٿي جو ته ٩ حرفن جي هڪ مڪمل جملي واري لفظ ۾ صرف ۵ حرف استعمال ڪري پوري جملي جو مطلب حاصل ڪيو وڃي ٿو. مطلب ته ٻن لفظن جي هڪ مرڪب لفظ کي سمائي هڪ جملو بڻايو ويو آهي. اهڙي نموني جي سڀني قسمن جي لفظن ۾ ان طرح مختصر ڪري انهن کي استعمال ڪيو ويندو آهي .

ٻٽيون جمع پچاڙيون

جمع ۾ ٻٽين پچاڙين جو جائزو وٺبو ته ساڳيو واحد ٻٽين پچاڙين وانگر فرق محسوس ٿيندو. مثلاً

فراکي	جڳدالي	معياري
مارينَس	ماريئونس	مارياڻونس
پڙهاينَس	پڙهايئونس	پڙهاياڻونس
لڪاينَس	لڪايئونس	لڪاياڻونس
چاڙينَس	چاڙهيئونس	چاڙهياڻونس

جڳدالي محاوري ۾ صرف الف حذف ڪيووڃي ٿو. جڏهن ته فراکي محاوري ۾ "مارياڻونس " بدران "مارينس " يعني الف . ء - و حذف ڪيا وڃن ٿا . اهڙي طرح "لڪاياڻونس " مان به ساڳيا حرف حذف ڪيا وڃن ٿا پر "پڙهاياڻونس" ۽ "چاڙهياڻونس " جهڙن لفظن مان الف . ء .و سان گڏ "هه" به حذف ڪيو وڃي ٿو . ان کان علاوه "مارياڻون " بدران جڳدالي " ماريئون " فراکي ۾ "مارين" "چاڙهياڻون" بدران جڳدالي ۾ "چاڙهيئون" ۽ فراکي ۾ "چاڙين." "پڙهاياڻون "بدران جڳدالي ۾" پڙهائيون "۽ فراکي ۾" پڙاين " ۽ "لاٿاڻون " بدران جڳدالي ۾"لاٿئون " ۽ فراکي ۾ "لاٿن" استعمال ڪجن ٿا. هنن لفظن ۾ به جڳدالي ۾ صرف "الف" ۽ فراکي ۾ ساڳيو الف ء ۽ و جا اچار حذف ڪري استعمال ڪيا وڃن ٿا. باقي ٻين لفظن مان حرف "هه" فراکي ۾ بدستور حذف ٿيل نظر اچي ٿو جو ته فراکي محاوري ۾ وچيان "هه" اڪثر حذف ٿي وڃن ٿا. پر جيڪڏهن حذف ڪونه ٿا ٿين ته پوءِ انهن بدران "ء" جو اچار استعمال ڪيو وڃي ٿو .

فعل جون پچاڙيون

ضميري پچاڙيون جيڪي فعلن سان گڏ ڪم اچن ٿيون، سي هتي جدا جدا دفعن ۾ ترتيبوار بيهاري ڏيکارجن ٿيون تہ جيئن انهن جي ڪم اچڻ جي ريت چڱي طرح معلوم ٿي سگهي.

	واحد	جمع
متڪلم	س	سين . سون
حاضر	اين	وَ
غائب		

هي پچاڙيون زمان ماضي مطلق ۽ زمان مستقبل جوڙڻ لاءِ ڪم اچن ٿيون، جيڪي صرف فعلن ۾ ڏبيون آهن مثلاً:.

ماريس = آءُ ماريس ماريندس = آءُ ماريندس(١)

هاڻ ٻنهي محاورن ۾ انهن جو استعمال ائين ٿيندو

جڏالي	ماريس	اءُ مارِيَس	بدران	مارِيَم
فراڪي	ماريس	اءُ مارِيَس	بدران	مارِيَم
جڏالي	ماريندس	اءُ ماريندَس	بدران	مارِيندَم
فراڪي	ماريدس	اءُ ماريندَس	بدران	ماريندم
جڏالي	پاڙهيندس	اءُ پاڙهيندس	بدران	پاڙهيندَم
فراڪي	پاڙهيندس	اءُ پاڙهيندس	بدران	پاڙيندَم

اچارن ۾ تبديليون

حرف علت جي تبديلي :

معياري محاوري ۾ حرف علت جي تبديلي واري اصول موجب ڪن لفظن ۾ حرف علت ۾ ننڍين ۽ وڏن امرن ڪي وڌائي سگهبو آهي ۽ ان مان ساڳي معنيٰ جا ٻيا لفظ بہ ناهي سگهبا آهن مثلاً

ٻڪر = ٻاڪرو ، سهرو = ساهرو ، جبل = جابلو ، ٻرڻ = ٻارڻ ، ترڻ = تارڻ ، ڦرڻ = ڦيرڻ،مڙڻ = موڙڻ ،وغيره. اهڙِي طرح جڏالي ۽ فراڪي محاورن ۾ بہ ڪي اهڙا لفظ آهن جن ۾ حرف علت جي وڌائڻ سان انهن مان ساڳي قسم جي معنيٰ جا ٻيا لفظ جوڙي سگهجن ٿا . ان تبديلي سان لفظن جي حرفن ۾ فرق پئجي وڃي ٿو. جو تہ ٻنهي محاورن تي علائقي جي ٻين ٻولين جو اثر موجود آهي. مثلاً.

معياري-	تبديلي-	جڳدالي-	حذف-	اضافو-	فراڪي-	حذف-	اضافو
رکڻ	رکائڻ	رکاوڻ	ء	الف، و	رکانوڻ	-	ن، ا، و
ڪاڻڻ	ڪاڻٽا	ڪاوٽا	ء	ا، و	ڪانوٽا	ء	ن، ا، و
لاٿڻ	لاٽٽا	اوٽا	ء	ا، و	انوٽا	ء	ن، ا، و
ملاٿڻ	ملاٽٽا	ملاوٽا	ء	ا، و	ملانوٽا	ء	ن، ا، و
پڙهڻ	پڙهائڻ	پڙهائڻ	-	-	پڙائڻ	ه	-
لکڻ	لکائڻ	لکائڻ	-	-	لکاڻ	ء	-

نکوان آواز

سنڌيءَ ٻولي ۾ ڪي نکوان آواز بہ آهن، مثلاً ڱ، ڄ، ڻ، ن ۽ م وغيرهہ..اهي سڀئي آواز معنيٰ ڀريو پارٽ ادا ڪن ٿا ۽ ٻن سرن يعني حرف علت جي وچ ۾ ٻڻ اچاريا وڃن ٿا؛ مثلاً: مڱ، مَڄ، مڻ، مم ۽ من (١) وغيره.. انهن نکون آوازن جو استعمال جڏهن اسان سڀني خطي وارن محاورن ۾ ڏسون ٿا تہ اسان کي هيٺيون فرق نظر اچي ٿو.

معياري	جڳدالي	فراڪي
منگَ	منگَ	منگ
مَڄ	مڄ	منج، مُن
مڻ	مڻ	منڙ
من	من	من
مم	مم	مم

ضمير مشترڪ اچارن ۾ تبديلي

ٻنهي محاورن جي ضمير مشترڪ لفظن جي جڏهن اسان معياري لفظن سان ڀيٽ ڪريون ٿا تہ اسان کي انهن جي استعمال ۾ ڪافي فرق نظر اچي ٿو: بلڪ انهن جي اصلي صورت ئي بدليل نظر اچي ٿي. اها تبديلي سرائيڪي ٻولي جي اثر جو نتيجو آهي، مثلاً:

معياري	جڳدالي	فراڪي
پنهنجو	پانجو	پانجو
مُنهنجو	مُنجو، مانجو	مِينجو
تُنهنجو	تُنجو	تُنجو
ڪَنهنجو	ڪينهنجو،ڪينجو	ڪينجو

(١) مرليٽر باڪٽر: "سنڌي ٻولي جون مکيہ خاصيتون" ٹ ماهي مهراڻ حيدرآباد ١٩٨٨/٤ ص ٧٤

معياري	جفدالي	فراڪي
جنهن جو	جينهنجو، جينئجو	جينجو
اُن جو	اُن جو	اُڻ جو
هنَ جو	هن جو	هِڻ جو

مٿين لفظن جي استعمال تي نظر وجهبي ته اهي معياري محاوري کان وڏي فرق سان استعمال ٿيندي نظر ايندا. ايتري قدر جو معياري لفظن جي اصلي صورت ئي بدلجي وڃي ٿي. اچارن جي هن تبديلي کي پيرومل آڏواڻي نڪ جو اچار گڏڻ يا ڪيڻ جون عادتون لکيو آهي.

١. "پنهنجو" جفدالي ۾ "پانجو" آهي، جنهن مان "هـ"، "ن" حذف ٿيل آهي ۽ "الف" جو ان ۾ اضافو ڪيل آهي.

٢. "منهنجو" جفدالي ۾ "منجو" يا "مانجو" ۽ فراڪي ۾ "مينجو" ڪم آيل آهي. جفدالي ۾ هن لفظ جو "هـ" ۽ "ن" حذف ٿيل آهي ۽ "الف" جو اضافو ڪيو وڃي ٿو ۽ "م" مٿان "ا" جو اچار بدلجي "اِ" ٿئي ٿو جڏهن ته فراڪي ۾ "هـ" ۽ "ن" حذف ڪرڻ سان گڏ "اِ" جي اچار سان "ي" جو اضافو به ڪيو وڃي ٿو.

٣. "ڪنهنجو" لفظ جفدالي ۾ "ي" جي اضافي سان ڪم اچي ٿو پر ڪٿي ڪٿي ان جي "هـ" حذف ڪري "ه" استعمال ڪيو وڃي ٿو. جڏهن ته فراڪي ۾ "هـ" ۽ "ن" حذف ڪري "ي" جو اضافو ڪري استعمال ڪجي ٿو. "جنهنجو" به ان طرح سان استعمال ٿئي ٿو.

٤. "ان جو" هي لفظ جفدالي ۾ "ن" واري "ا" پڇاڙي حذف ڪري استعمال ڪيو وڃي ٿو. جڏهن ته فراڪي محاوري ۾ "ن" بدران "ڻ" جو اچار ساڪن ڪري استعمال ڪجي ٿو ان طرح، "هن جو" لفظ به ساڳي اصول موجب استعمال ٿئي ٿو.

ضميري لفظن جي اچار ۾ تبديلي

ٻنهي محاورن ۾ معياري محاوري جا ضميري لفظ به حذف ٿيل پڇاڙين سان استعمال ڪجن ٿا. مثلاً:

معياري	جفدالي	فراڪي
آءٌ	مان	مان
هوءَ	هو	هو، او
هُنَ	هُن	هُڻ
اُنَ	ان	اڻ
اسين	اسان	اسان
توهين	توهان،تهان	توئان، تئان

فراڪي	جھڳالي	معياري
اوٿي	اُوھي	اَھي
ايٿي	اِيھي	اِھي
ھي	ھي	ھيءَ
ھو	ھو	ھُو
اِيٿو	اِيھو	اِھو
اوٿو	اُوھو	اُھو

مٿين لفظن تي غور ڪبو تہ نہ صرف انھن جون پڇاڙيون حذف ٿيل محسوس ٿينديون بلڪ پيا بہ ڪيترا فرق نظر ايندا. مثلاً "ھُوءَ" بدران "ھو". ھن حرف ۾ نہ صرف "ءَ" پڇاڙي حذف ٿيل آھي بلڪ "ھہ" جي مٿان پيش واري اڳياڙي بہ حذف ٿيل آھي. لفظ "آءٌ" بدران "مان" ڪم آندل آھي. لفظ "اسين" بدران "اسان"، "توھين" بدران "تھان" يا "تڏان" جا لفظ ڪم آيل آھن. اھڙي طرح "ھِيءَ" جي بہ نہ صرف "ءَ" پڇاڙي حذف ٿيل آھي. بلڪ ان جي اڳياڙي واري "زير" جو اچار بہ حذف ٿيل آھي.

باقي لفظن ۾ "اَھي" بدران جھڳالي ۾ "اُوھي" ۽ فراڪي ۾ "اوٿي". لفظ "اِھي" بدران جھڳالي ۾ "اِيھي" ۽ فراڪي ۾ "اِيٿي" جا اچار ڪم آندل آھن يعني "اَ" اچار لاءِ "و" جو اضافو "اِ" لاءِ "ي" جو اضافو بہ ڪيو ويو آھي. ان ڪان علاوه فراڪي ۾ "ھہ" بہ حذف ڪري استعمال ڪيل آھي. اھڙي طرح "اُھو" ۽ اِھو" لفظن ۾ بہ ساڳي طرح "اُ" واري اچار سان "و" جو اضافو ۽ "اِ" اچار سان "ي" جو اضافو بہ شامل ڪيو ويو آھي.

ضمير اشاره جي لفظن جي استعمال ۾ تبديلي

سنڌي زبان ۾ ضمير اشاره نزديڪ مذڪر "اھو" ڪان "اُن" آھي جڏھن تہ فاعلي صورت "انھي" واحد ۽ جمع ۾ "انھن" آھي. انھن لفظن کي "تي" يا "ڪي" جي صيغيَ سان استعمال ڪرڻ وقت ٻنھي محاورن ۾ ڪجھہ فرق ٿئي ٿو. مثلاً:

فراڪي.	جھڳالي-	معياري-
اٿي ڪي	اني ڪي	انھيءَ ڪي
اٿن ڪي	انن ڪي	انھن ڪي
اڻ تي	ان تي	ان تي
ھِٿن تي	ھنن تي	ھِنن تي

مٿين لفظن جي فرقن جو جائزو وٺبو تہ پھرين لفظ جي جھڳالي محاوري ۾ "انھي ڪي" بدران "اني ڪي" استعمال ڪيو ويو آھي. جنھن مان "ھہ" حذف ٿيل آھي. اھڙي طرح فراڪي ۾ "انھيءَ" جي "ھہ" حذف ڪرڻ سان گڏ "ن" ۽ "ءَ" بہ حذف ڪيو وڃي ٿو ۽ انھن بدران "ٿ" جو حرف شامل ڪجي ٿو.

ٻين لفظن "انهن" کي جغدالي ۾ "انن" ڪري "هہ" حذف ڪجي ٿو جڏهن تہ فراڪي ۾ ساڳي "هہ" حذف ڪرڻ سان گڏ "ن" بدران "ڻ" حرف استعمال ڪجي ٿو.

ٽين لفظ ۾ جغدالي محاوري ۾ ڪوبہ فرق ناهي جڏهن تہ فراڪي ۾ ساڳيو "ن" بدران "ڻ" جو اچار استعمال ڪيل آهي.

چوٿين لفظ "هنن" ۾ جغدالي محاوري ۾ ڪوبہ فرق ڪونہ ٿو ٿئي جڏهن تہ فراڪي ۾ ساڳئي طرح "ن" بدران "ڻ" جو استعمال بدستور مروج آهي.

فعل مرڪب جي استعمال جون تبديليون

فعل معطوفيءَ جي پٺيان ڪنهن ٻئي فعل جو صيغو ملائڻ سان فعل مرڪب ٺهندو آهي، مثلاً:

ويهي رهي ٿو	اچيو نڪري
ڪري ڇڏيو آهي	بوڙندو ايندو آهي
اچي ويو هوندو	ويٺو نهاريندو هوندو
لکي وٺندو	ڪنيو ويٺو هو (١)

هاڻ جڏهن انهن مرڪب فعل جملن کي جغدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ استعمال ٿيندي ڏسنداسين تہ ٻنهي محاورن ۾ فرق محسوس ٿيندو، جيتوڻيڪ استعمال جو طريقو ساڳيو آهي پر محاورن جو فرق موجود آهي، مثلاً:

معياري	جغدالي	فراڪي
ويهي رهي ٿو	ويهي رهي ٿو	ويٺي رهنو پئو آ
بوڙندو ايندو آهي	پڇنو اينو آ	پڇنو اينو آ
اچي ويو هوندو	اچي ويو هوندو	آچي وئو هونو
ويٺو نهاريندو آهي	ويٺو نهارنو هوندو	ويٺو نٺارنو هونو
لکي وٺندو	لکي وٺنو	لکي وٺنو
ڪنيو ويٺو هو	ڪنيو ويٺو هيو	ڪنيون ويٺو آهو

پهرين جملي جي فراڪي محاوري ۾ "ويهي" جي "هہ" بدران "ٺ" ۽ "رهندو" جو "د" حذف ڪري استعمال ڪيو ويو آهي ۽ "پيو" جو "ي" حذف ڪري "ٺ" اچار شامل ڪيو ويو آهي.

ٻئي جملي ۾ جغدالي ۾ "بوڙندو" بدران "پڇندو" جو "ن" حذف ڪيو ويو

---

(١) شيخ واحد بخش: "سنڌيءَ ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو" س. ا. ب حيدرآباد ١٩٨٦ع ص ٢٩٢.

أهي جڏهن تہ فراڪي ۾ "پچنو" ۽ "ايندو" جو "اينو" يعني "د" حذف ڪيل أهي.

٣. "اچي" بدران "اچي" يعني زير جو اچار بنهي محاورن ۾ حذف ڪيو وڃي ٿو باقي فراڪي ۾ "ويو" بدران "وئو" ۽ "هوندو" بدران "هونو" يعني ساڳيو "د" حذف ڪيو ويو أهي.

٤. جهدالي ۾ "نهاريندو" بدران "نهارنو" يعني "ن" ۽ "ي" حذف ڪجن ٿا. جڏهن تہ فراڪي ۾ "نهاريندو" بدران "نثارنو" يعني "هہ" بدران "ء" ۽ "ن" ۽ "د" حذف ڪجن ٿا. اهڙي طرح هوندو مان بہ "د" حذف ڪري "هونو" استعمال ڪجي ٿو.

٥. هن جملي ۾ "وننندو" جو لفظ جهدالي ۾ "وندو" استعمال ٿيل أهي جنهن مان "ن" حذف ٿيل أهي جڏهن تہ فراڪي "وننندو" بدران "وننو" يعني "د" حذف ڪيو وڃي ٿو.

٦. هن جملي جي بنهي محاورن ۾ "ڪنيو" لفظ ڪي "ڪنيُون" استعمال ڪيو وڃي ٿو يعني "ي" مٿان "پيش" جو اچار ڏجي ٿو. ان ڪان علاوه ان جي پٺيان "ن" غني جو اچار بہ شامل ڪجي ٿو. اهڙيء طرحَ "هو" جو لفظ جهدالي ۾ "هيو" استعمال ڪيل آهي جنهن ۾ "ي" جو اضافو ڪيل أهي جڏهن تہ فراڪي محاوري ۾ "هو" بدران "آهو" استعمال ڪيل أهي. جنهن ۾ "آ" جو اضافو ڪجي ٿو.

ٻڙي تبديل

ڊاڪٽر غلام علي الانا ٻڙي جي تبديل جي وصف بيان ڪندي لکي ٿو تہ سنڌيء ٻوليء ۾ اهڙيون ڪيتريون ئي صورتون ملن ٿيون، جن جي جمع ٺاهڻ لاءِ ڏاتوء جي پويان ڪابہ پڇاڙي نٿي ملائجي ۽ نہ وري ڏاتوء جي بناوٽ ۾ ڪابہ تبديلي ٿئي ٿي، تنهن هوندي بہ انهن مان جمع صورت جي معنيٰ نڪري ٿي. اهڙي تبديل يا اصول کي "ٻڙي پڇاڙيء" يا "ٻڙي تبديل" چئبو أهي مثلاً:

واحد صورت	جمع صورت	واحد صورت	جمع صورت
هاري	هاري	ماڻهو	ماڻهو
ٺوري	ٺوري	وڇون/ پڻون	وڇون/ پڻون
راجا	راجا	ڏاتا	ڏاتا (١)

جملن ۾ مثال

هاتي وڃي ٿو	هاتي وڃن ٿا
هاري اچي ٿو	هاري اچن ٿا

هاڻ جڏهن اسان فراڪي ۽ جهدالي محاورن ۾ انهن جي استعمال تي نظر

---

(١) الانا غلام علي ڊاڪٽر: "سنڌي ٻوليء جو ابياس" انسٽيٽيوٽ آف سنڌ الاجي ڄامشورو ١٩٨٧ع ص ٥٨- ٥٩.

وجهنداسين تہ اسان کي انهن ۾ ڪو به فرق نظر ڪو نہ ٿو اچي. ٻنهي محاورن ۾ مٿين قسم جي ڪاب؛ تبديل ڪو نہ ٿي ٿئي. البت جملن جي فعلن ۾ تبديلي ضرور ٿئي ٿي. مثلاً:

معياري	هاٿي وڃن ٿا.
جهڏالي	هاٿي وڃن ٿا ، ويندا پيا هن.
فراڪي	هاٿي وينا پئائن

مٿين جملن ۾ "وڃن ٿا" بدران جهڏالي ۾ "وڃن ٿا" ۽ ويندا پيا هن" ٻئي قسم استعمال ٿين ٿا جڏهن تہ فراڪيءَ ۾ "وينا پئائن" استعمال ٿين ٿا. انهن ۾ ويندا جي "د" حذف ڪيل آهي. جڏهن تہ "ٿو" بدران پئائن ڪم آندل آهن. يعني "پيا آهن." بدران "پئائن" ڪم آندل آهي. ان مان معلوم ٿيو تہ لفظ "ٿا" "ٿو" يا "ٿيون" ۽ ٿيا. استعمال ڪو نہ ٿا ٿين ان بابت اڳتي هلي جدا تفصيل سان بحث ڪبو.

ڪاٽو تبديل

ڊاڪٽر غلام علي الانا علم صرف جي اصولن ۾ ٻين صوتي تبديلين سان گڏ ڪنهن لفظ ۾ اڳياڙين ۽ پڇاڙين ملائڻ کان اڳ ڪنهن صوتي کي حذف ڪرڻ يا ڪاٽڻ کي ڪاٽو تبديل لکيو آهي. جنهن ۾ حذف ڪرڻ ڪاٽڻ يا هٽائڻ وارو اصول شامل آهي. مثال طور:

ڌاتو	ماضي جي پڇاڙي	ڪاٽو صوتيو	ڪردنت
ڪر -	- يو	ا-ر-ا	ڪيو
مر -	- او	ا-ر-ا	مئو
سڻ -	- او	ا-ڻ-ا	سئو
وڪڻ	- يو	ا-ڻ-ا	وڪيو

هاڻ جڏهن ٻنهي محاورن جي مٿين قسم جي لفظن ۾ ڪاٽو تبديلي جو جائزو وٺنداسين تہ اسان کي ٿورو فرق محسوس ٿئي ٿو. مثلاً:

معياري -	ڪر-	- يو	ا-ر-ا	ڪيو
جهڏالي -	ڪر-	- يو	ا-ي-ا	ڪرو
فراڪي -	ڪر-	- يو	ا-ي-ا	ڪرو
معياري -	ڀَر-	- يو	--	ڀريو
جهڏالي -	ڀر-	- يو	ا-ي-ا	ڀَرو
فراڪي -	ڀر-	- يو	ا-ي-ا	ڀَرو
معياري -	تر-	- يو	ا--ا	تريو
جهڏالي-	تر-	- يو	ا-ي-ا	ترو

فراڪي -	ٽر-	- يو	ا-ي-ا	ٽرو
معياري -	وڪڻ-	- يو	ا-ڻ-ا	وڪيو
جفدالي -	وڪڻ-	- يو	ا-ڻ-ا	وڪٽيو
فراڪي -	وڪڻ-	- يو	ا--ا	وڪٽيو

مٿين لفظن مان "ڪريو" لفظ جو جفدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ بجاءِ "ر" ڪاڻ جي "ي" جو اچار ڪاٽيو وڃي ٿو . اهڙي طرح "ٽريو" ۽ "ڀريو" ۾ به ساڳيو اصول شامل آهي . اهڙي طرح لفظ "وڪٽيو" مان معياري ۾ "ڻ" ڪاٽيو ٿو وڃي پر جفدالي ۽ فراڪي ۾ ڪو به اچار ڪاٽيو ڪونه ٿو وڃي.

صورت جي تبديلي

صورت جي تبديليءَ جو هي هڪ اهڙو قسم آهي ، جنهن ۾ ڪنهن صورت جو نه ڪو جزو بدلجي ٿو ۽ منجي پيو ٿئي ٿو ۽ نه وري ڪو جزو گم ٿئي ٿو . پر هن حالت ۾ صورت سڄي جي سڄي بدلائجي ٿي . جڏهن ڪا صورت جي جاءِ تي سڄي جي سڄي ڪا ٻي صورت ماضي طور ڪم اچي ٿي ته اهڙي تبديلي کي "بدلجڻ" يا "بدلائڻ" چئبو آهي ، مثال طور :

آهي= هو.

"آهي" ۽ "هو" ٻه اهڙيون صورتون آهن. جن جا ڏاتو به ڌارڌار آهن. "آهي" جو ماضي ٺاهڻ لاءِ ان سڄيءَ صورت جي بدران "هو" صورت ڪم آندي ويئي آهي. هاڻ جڏهن جفدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ لفظ "آهي" جي تبديليءَ کي ڏسندا سين ته معياري کان اهو طريقو الڳ ملندو مثلاً:

معياري	واحد	"آهي"	تبديلي	"هو"
جفدالي	واحد	"آهي"	تبديلي	"هئو"
فراڪي	واحد	"آهي"	تبديلي	"آهو"
معياري	جمع	"آهن"	تبديلي	"هئا"
جفدالي	جمع	"آهن"	تبديلي	"هيا"
فراڪي	جمع	"آهن"	تبديلي	"آها"

مٿين لفظن جي تبديلي تي غور ڪبو ته اسان کي انهن جي اچارن ۾ گهڻو فرق نظر ايندو ، جيڪو ٻنهي محاورن ۾ مختلف نمونن سان ٿئي ٿو ۽ جنهن سان لفظن جي اصلي صورت بدلجي وڃي ٿي. جفدالي ۾ "ءِ" جو اضافو ٿئي ٿو جڏهن ته فراڪي ۾ "ا" اڳيان استعمال ڪري لفظ اچار يا وڃن ٿا.

تڪرار

علم صرف ۾ تڪرار واري عمل کي وڏي اهميت ڏني ويئي آهي جو ته سنڌ جي سيني وياڪرڻين تڪرار وارن لفظن کي مرڪب لفظ سڏيو آهي

تڪرار جا ٻہ قسم ٻڌايا ويا آهن ١. پورڻ يعني مڪمل تڪرار. ٢. اپورن يعني جزوي تڪرار.

پورڻ تڪرار

ڊاڪٽر غلام علي الانا لکي ٿو تہ جڏهن ڪو ٻہ لفظ جملي ۾ يا فقري ۾ ٻہ يا ٻن کان وڌيڪ پيرا ساڳيءَ حالت ۾ سواءِ ڪنهن ڦير ڦار جي لڳاتار دهرائجي تہ لفظ جي اهڙي وري وري دهرائڻ واري عمل کي صرف موجب تڪرار چئبو آهي. مثلاً:

لفظ	تڪرار	لفظ	تڪرار
پل	پل پل	وک	وک وک
دم	دم دم	گهڙي	گهڙي گهڙي(١)

هاڻ جڏهن اسين تڪرار جي جوڙجڪ، سٽاءَ ۽ استعمال کي ٻنهي محاورن ۾ جاچڻ جي ڪوشش ڪنداسين تہ اسان کي معياري ۽ هن محاوري ۾ ڪو خاص فرق محسوس ڪونہ ٿو ٿئي. البت انهن مان ڪي حرف گهٽ وڌ ٿيڻ جا مثال ضرور ملن ٿا، مثلاً:

معياري		جهڏالي		فراڪي	
لفظ	تڪرار	لفظ	تڪرار	لفظ	تڪرار
هر	هرهر	هر	هر بي هربي	هر	هربي هربي
گهڙي	گهڙي گهڙي	گهڙي	گهڙي گهڙي	گڙي	گڙي گڙي
ڪارا	ڪاراڪارا	ڪارا	ڪارا ڪارا	ڪارا	ڪارا ڪارا
پئسو	پئسو پئسو	پئيسو	پئيسو پئيسو	پئيسو	پئيسو پئيسو

اپورڻ تڪرار

جنهن فقري يا جملي ۾ ڪنهن صورت جي تڪرار سبب صورت جو پهريون جزو يا پويون جزو بدلجي ۽ باقي جزو ساڳيو رهي، تہ اهڙي تڪرار کي جزوي يا اپورڻ تڪرار چئبو آهي. جيئن:

صورت	اپورڻ تڪرار	
جُٺِ -	جُٺ	ڦٺ
مَٺ -	مَٺ	سٺ
پاڇي -	پاڇي	پٽو
جُهڙي (٣)	جهڙي	ڦڙي.

---

(١) الانا غلام علي ڊاڪٽر "سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس" ... سوٽ آف سنڌ الاجي ڄامشورو ١٩٨٧ ص ٥٩-٦٠.
(٢) ايضاً ص. ص ٦٢
(٣) ايضاً، ص ٦٣

هاڻ ٻنهي محاورن ۾ ڏسبو تہ ڪٿي ڪٿي فرق محسوس ٿئي ٿو . مثلاً "جٺ ڦٺ" جهڏالي ۽ فراڪي محاورن ۾ "جٺ ڦٺ" ۽ "مٺ سٺ" ساڳيءَ طرح استعمال ٿين ٿا. جڏهن تہ "ياجي پتو" بدران ٻنهي محاورن ۾ "ياجي پُتي" ۽ "جهڙي ڦڙي" بدران ٻنهي محاورن ۾ "جهڙي پڙي" استعمال ٿئي ٿو .

گردان

سنڌي وياڪرڻ جي جائزي وٺڻ سان معلوم ٿيندو تہ فعلن جا ضمير ٿين ٿا ۽ جيئن ضمير ڪي جنس ۽ عدد ٿئي ٿو تيئن فعلن ڪي بہ ٿئي ٿو ۽ انهن جو ڦيرو بہ ٿئي ٿو . فعلن جي ڪنهن بہ زمان ڪي ٻنهي ضميرن (ضمير متصل) واريون نشانيو يا پڇاڙيون لڳائي واحد ۽ جمع توڙي مذڪر ۽ مؤنث ۾ آڻڻ ڪي فعل گردان (ڦيرو) چئبو آهي . جيئن اسم ڪي سيني حالتن ۾ آڻڻ ڪي اسم جو ڦيرو چئبو آهي . سنڌي ۾ گردانن جو گهڻو ڪري هڪڙوئي نمونو آهي . زمانن ۾ گهڻي ڦير ڦار ٿيڻ سبب سنڌيءَ ۾ ڪي زمان ڪٿل بہ آهن.

گردان حقيقت ۾ لفظن سان ڪنهن بہ قسم جي اڳياڙي پڇاڙي ڳنڍڻ ڪانپوءِ انهن جي معنيٰ ، زمان يا حالت ۾ ڦيرو اچڻ ڪي چيو وڃي ٿو . ان ڪان علاوه گردانن جي جوڙجڪ مان واحد توڙي جمع مذڪر ۽ مؤنث جو پتو بہ پوي ٿو.

سنڌي ٻوليءَ جي فعلن ۾ بہ گردان ٿين ٿا. جن جا ٻہ درجا آهن پهريون "ا" ۽ ٻيو "اِ" گردان.

مرزا قليچ بيگ بہ گردان لفظن جي ڦيري ڪي چيو آهي (١) لفظن جي گردانن سان معنيٰ ۾ فرق پوي ٿو ۽ نوان نوان لفظ جڙي تيار ٿين ٿا . هر هڪ ٻوليءَ جو گردان پنهنجي نموني جو آهي. هيٺ اسين ٻوليءَ جي مختلف گردانن جو جائزو سبي خطي جي محاورن جي پيٽ جي روشنيءَ ۾ وٺنداسين :

اسم حاليہ جي فعلن وارا گردان

معياري محاوري جي اصل ۽ مکيہ فعلن جي پوئين حرف تي "پيش" هئڻ جي حالت ۾ سنڌس پٺيان "ندو" پڇاڙي مذڪر لاءِ "ندي" مؤنث لاءِ ۽ زير هئڻ جي حالت ۾ مذڪر لاءِ "يندو" ۽ مؤنث لاءِ "يندي" پڇاڙي ڳنڍڻ سان اسم حاليہ ٺهندو آهي. مثلاً. "رَهُ" فعل مان اسم حاليہ جو صيغو ٺهندو "رهندو" يا "رهندي" "لڏِ" فعل مان اسم حاليہ ٺيندو "لڏيندو" ۽ "لڏيندي" يا "اٿندو" "ٻڌندو" "چڙهندو" ۽ مؤنث لاءِ "اٿندي"، "چوندي" وغيره (٢) ڊاڪٽر غلام علي الانا اسم حاليہ بنائڻ لاءِ "اندو" ۽ "اندي" (٣) پڇاڙيون ڳنڍڻ جو ذڪر ڪيو آهي . مثلاً :

---

(١) مرزا قليچ بيگ : "سنڌي وياڪرڻ" ڀاڱو پهرين س-ا-ب حيدرآباد ١٩٦٥ ص ٧٨.

(٢) شيخ واحد بخش : " سنڌي ٻوليءَ جو صرف ۽ نحو" س-ا-ب حيدرآباد ١٩٨٦ ص ١٣٥

(٣) الانا غلام علي ڊاڪٽر: "سنڌي معلم" س-ا-ب حيدرآباد ١٩٨۴ ص ٨٥ .

پڙهه+اندو="پڙهندو"، لک+اندو="لکندو"، پڙهه+اندي="پڙهندي" وغيره . هاڻ جڏهن انهن گردانن کي جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ ڏسبو ته انهن ۾ فرق نظر ايندو. مثلاً: جهدالي ۾ "اندو" يا "اندي" بدران "دو" يا "دي" جڏهن ته فراڪي محاوري ۾ "نو" ۽ "ني" پڇاڙيون ملايون ٿيون وڃن . مٿين پڇاڙين تي غور ڪبو ته جهدالي ۾ ان مان "ن" حذف ٿيل آهي، جڏهن ته فراڪي محاوري ۾ "د" حذف ڪيو ويو آهي، مثلاً:

معياري	پڙهه + آندو = پڙهندو
جهدالي	پڙهه + دو = پڙهدو
فراڪي	پڙه + نو = پڙنو
معياري	لک + آندو = لکندو
جهدالي	لک + دو = لکدو
فراڪي	لک + نو = لکنو
معياري	هل + آندو = هلندو
جهدالي	هل + دو = هلدو
فراڪي	هل + نو = هلنو
معياري	چڙهه + آندو = چڙهَندو
جهدالي	چڙهه + دو = چڙهدو
فراڪي	چڙه + نو = چڙنو
معياري	سمهه + آندو = سمهندو
جهدالي	سمهه + دو = سمهدو
فراڪي	سمهه + نو = سمنو
معياري	رک + آندو = رکندو
جهدالي	رک + دو = رکدو
فراڪي	رک + نو = رکنو

مؤنث پڇاڙين جا گردان

معياري	پڙهه + آندي = پڙهندي
جهدالي	پڙهه + دي = پڙهدي
فراڪي	پڙه + نِي = پڙني
معياري	لک + آندي = لکندي
جهدالي	لک + دي = لکدي
فراڪي	لک + ني = لکني
معياري	هل + آندي = هلندي
جهدالي	هل + دي = هلدي

فراڪي	هل + ني = هلني
معياري	چڙهہ + آندي = چڙهندي
جفدالي	چڙهہ + دي = چڙهدي
فراڪي	چڙه + ني = چڙهني

مٿين لفظن مان فراڪي محاوري ۾ "هہ" جو حرف حذف ڪيو ويو آهي ۽ "پڙهندو"، "پڙهندي"، "چڙهندو"، "چڙهندي"، "سمهندو" ۽ "سمهندي" جهڙن لفظن ۾ "هہ" بدران "نو" يا "ني" پڇاڙيءَ ۾ ملائي "پڙنو" "پڙني" "چڙنو" "چڙني"، "سمنو" ۽ "سمني" اچاريو وڃي ٿو.

"اِ" گردان وارا لفظ

"اِ" گردان وارن لفظن ۾ جفدالي محاوري ۾ ساڳي معياري وانگر "يندي" پڇاڙيءَ ڪم اچي ٿي. جڏهن تہ فراڪي محاوري ۾ "يني" پڇاڙي ملائجي ٿي، مثلاً:

معياري	لڏ + يندي = لڏيندي
جفدالي	لڏ + يندي = لڏيندي
فراڪي	لڏ + يني = لڏيني
معياري	مار + يندي = ماريندي
جفدالي	مار + يندي = ماريندي
فراڪي	مار + يني = ماريني
معياري	چاڙهہ + يندي = چاڙهيندي
جفدالي	چاڙهہ + يندي = چاڙهيندي
فراڪي	چاڙ+ يني = چاڙيني
معياري	لاهہ + يندي = لاهيندي
جفدالي	لاهہ + يندي = لاهيندي
فراڪي	لاءِ + يني = لائيني
معياري	چاهہ + يندي = چاهيندي
جفدالي	چاهہ + يندي = چاهيندي
فراڪي	چاءِ + يني = چائيني

مٿين لفظن جي پڇاڙين تي غور ڪبو تہ جفدالي محاوري جي جوڙجڪ ساڳي معياري محاوري جهڙي نظر ايندي. جڏهن تہ فراڪي محاوري ۾ فرق آهي. مثلاً: "ماريندي" کي "ماريني" ڪيو ويو آهي. يعني ساڳيو "د" دستور موجب حذف ڪري اچاريو ويو آهي. البت "چاڙهيندي" ۾ "چاڙيني" ڪيو ويو آهي جنهن مان مٿي ذڪر ڪيل لفظن جي نموني سان ساڳي "هہ" جيڪا فراڪي ۾ ساڪن استعمال ٿئي ٿي "حذف" ڪئي وئي آهي. پر جيڪا "هہ" معياري ۾

ساڪن تہ آهي جهڙوڪ "لاهِہ" ۽ "چاهِہ" وغيره اهڙن لفظن جي "هہ" حذف ڪري ان بدران "ء" اضافو ڪري لفظ جوڙي "لائيني" ۽ "چائيني" استعمال ڪيا وڃن ٿا . جملا هيئن آهن: فراڪي: مان هڻ ڪي چائيني آن = مان هن ڪي چاهيندي آهيان. فراڪي : مان ڪوٺي ڪان روزڪٽ لائيني هَمَ =مان ڪوٺي ڪان روز ڪٽ لاهيندي هيس.

"ء" گردان وارا لفظ

ٻنهي محاورن ۾ جڏهن "ء" گردان وارن لفظن جو جائزو وٺبو تہ جهڏالي محاوري ۾ ان جو استعمال ساڳيو معياري محاوري وانگر نظر ايندو جڏهن تہ فراڪي محاوري ۾ ٿورو فرق آهي ، مثلاً :

معياري	پڙهاءِ + ينو = پڙهائيندو
جهڏالي	پڙهاءِ + يندو = پڙهائيندو
فراڪي	پڙهاءِ + ينو = پڙائينو
معياري	سمهاءِ + يندو = سمهائيندو
جهڏالي	سمهاءِ + يندو = سمهائيندو
فراڪي	سمهاءِ + ينو = سمائينو
معياري	لڪاءِ + يندو = لڪائيندو
جهڏالي	لڪاءِ + يندو = لڪائيندو
فراڪي	لڪاءِ + ينو = لڪائينو

جهڏالي محاوري سان "ء" حرف وارن لفظن جي پڇاڙي ساڳي معياري جهڙي "يندو" ٿئي ٿي پر فراڪي ۾ "د" حذف ڪيو وڃي ٿو. ان ڪري اها "ينو" ٿئي ٿي . البتہ "هہ" جو اچار بدستور حذف ٿي وڃي ٿو . هت هي ڳالهہ نوٽ ڪرڻ جهڙي آهي تہ جهڏالي ۽ فراڪي محاورن ۾ ا-١-1 پڇاڙيون حذف ڪري لفظ ڪم آڻيا آهن . ان جي باوجود انهن مان مٿي ذڪر ڪيل "لڪاءِ" "سمهاءِ" ۽ "پڙهاءِ" جا حرف "ء" اڪيلائي ۾ تہ حذف ڪجن ٿا پر "يندو" ۽ "ينو" پڇاڙيون شامل ڪري استعمال ڪرڻ وقت اهي حذف ڪونہ ٿا ٿين.

"ء" مؤنث گردان وارا لفظ

معياري	پڙهاءِ + يندي = پڙهائيندي
جهڏالي	پڙهاءِ + يندي = پڙهائيندي
فراڪي	پڙهاءِ + يني = پڙائيني
معياري	لڪاءِ + يندي = لڪائيندي
جهڏالي	لڪاءِ + يندي = لڪائيندي
فراڪي	لڪاءِ + يني = لڪائيني
معياري	سمهاءِ + يندي = سمهائيندي

جهدالي	سمهاءِ + ِيندي = سمهائيندي	
فراڪي	سمهاءِ + ِيني = سمائيني	

"ء" گردان وارا مؤنث جمع لفظ

هاڻ جڏهن "ء" گردان وارن مؤنث جمع لفظن جو جائزو وٺبو تہ جهدالي محاوري ۾ معياري محاوري ۾ هڪ جهڙائي ملندي جڏهن تہ فراڪي محاوري ۾ بدستور"د" جو حرف حذف ڪيل آهي؛ مثلاً:

معياري	پڙهاءِ + ينديون = پڙهائينديون
جهدالي	پڙهاءِ + ينديون = پڙهائينديون
فراڪي	پڙهاءِ + ينيون = پڙائينيون
معياري	لڪاءِ + ينديون = لڪائينديون
جهدالي	لڪاءِ + ينديون = لڪائينديون
فراڪي	لڪاءِ + ينيون = لڪائينيون
معياري	رڪاءِ + ينديون = رڪائينديون
جهدالي	رڪاءِ + ينديون =رڪائينديون
فراڪي	رڪاءِ + ينيون =رڪائينيون

مٿين لفظن ۾ فراڪي لفظن مان ساڳيو "د" کان علاوه "هہ" جو اچار بہ حذف ڪيل آهي .

"ءِ" گردان وارا مذڪر جمع لفظ

معياري	پڙهاءِ + ِيندا =پڙهائيندا
جهدالي	پڙهاءِ + ِيندا = پڙهائيندا
فراڪي	پڙهاءِ + ينا =پڙائِينا
معياري	لڪاءِ + يندا = لڪائيندا
جهدالي	لڪاءِ + يندا =لڪائيندا
فراڪي	لڪاءِ + ينا =لڪائينا
معياري	رڪاءِ + يندا =رڪائيندا
جهدالي	رڪاءِ + يندا =رڪائيندا
فراڪي	رڪاءِ + ينا =رڪائينا

مٿين لفظن جو جائزو وٺبو تہ معياري محاوري وانگر جهدالي ۾ بہ "يندا" پڇاڙي ملائي استعمال ڪيو وڃي ٿو . پر فراڪي ۾ "ينا" پڇاڙي يعني "د" حذف ٿيل استعمال ڪجي ٿو. ان کان علاوه ساڳيو "هہ" جو اچار بدستور اهڙن لفظن مان حذف ڪري استعمال ڪيو وڃي ٿو.

زمان ماضي جا گردان

"پڙهندو هو يا پيو پڙهندو هو." زمان ماضي مدامي جا فعل آهن . مدامي معنيٰ دائمي يا هميشہ هي زمان گذريل وقت جي عادت، رواج ۽ پيو ڪو ساندهہ يا وري وري ٿيندڙ ڪم ڏيکاريندو آهي . ان قسم جي فعلن جي گردان تي نظر وجهبي تہ ٽنهي محاورن جي ترڪيب ۾ ٿورو فرق نظر ايندو مثلاً:

معياري	هو پڙهندو هو .
فراڪي	هو پڙهدوهئو.
جفدالي	هو پڙنو هو .
معياري	هو پيو پڙهندو هو.
فراڪي	هو پيو پڙهدو هئو.
جفدالي	هو پئو پڙنو آهو.
معياري	هو ڪاٺيون وييندو هو .
جفدالي	هو ڪاٺيون ويدو هئو .
فراڪي	هو ڪاٺيون وينو آهو.

مٿين جملن جي گردانن تي غور ڪبو تہ انهن جي ترڪيب ۾ ڪافي تبديليون نظر ايندیون ، مثلاً: ١. "هو پڙهندو هو" جفدالي ۾ "پڙهدو" ۽ فراڪي ۾ "پڙنو" آهي. لفظ "هو" جفدالي ۾ "هئو" ۽ فراڪي ۾ "آهو" آهي. ٻئي جملي ۾ "پيو پڙهندو هو" جفدالي ۾ "پَيو پڙهدو هئو" ۽ فراڪي ۾ "پئو پڙنو آهئو" جفدالي ۾ "پيو" جو "اِ" اچار تبديل ٿي "ا" ٿئي ٿو . "پڙهندو" مان "ن" حذف ٿيل آهي ۽ "هو" بدران "هئو" يعني "ء" جو اضافو ٿيل آهي . جڏهن تہ فراڪي ۾ "پيو" بدران "پَئو" يعني "پ" مٿان جفدالي وانگر "ا" اچار آهي ۽ "ي" بدران "ء" جو اچار شامل ڪيو ويو آهي . لفظ "پڙهندو" مان "د" جو اچار حذف ڪيل آهي . جڏهن تہ "هہ" بہ حذف ٿيل آهي . باقي "هو" سان "ا" جو اچار وڌائي "آهو" ڪيل آهي . ٽين جملي ۾ لفظ "وييندو" جفدالي ۾ "ويدو" آهي يعني ان مان نہ صرف "ن" حذف ٿيل آهي بلڪ "ي" بہ حذف ڪيل آهي . اهڙيءَ طرح فراڪي ۾ وري "ي" سان گڏ "د" بہ حذف ٿيل آهي.

زمان مستقبل جا گردان

"آءُ پڙهندس"، "آءُ هلندس" ٻنهي جملن جا فعل ايندڙ وقت جي نشان دهي ڪن ٿا. ان ڪي زمان مستقبل چئبو آهي . انهن سان هيٺين ريت ڀيٽ ڪبي تہ ڀيڃاڙيون گڏئي سان زمان مستقبل ڏهي ٿو:

واحد		جمع	
مذڪر	مؤنث	مذڪر	مؤنث
هلندس	هلنديس	هلنداسين	هلنديونسين
هلندين	هلندينءَ	هلندا ـ هلندو	هلنديون
هلندو	هلندي	هلندا	هلنديون(١)

جڳدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ انهن جي استعمال جو جائزو وٺبو ته هيٺين طرح ٿيندو:

محاورو	واحد		جمع	
	مذڪر	مؤنث	مذڪر	مؤنث
معياري	هلندس	هلنديس	هلنداسين	هلنديونسين
جڳدالي	هلدَم	هلدم	هلداسي	هلداسي
فراڪي	هلدم	هلدم	هلناسي	هلناسي

محاورو	واحد		جمع	
	مذڪر	مؤنث	مذڪر	مؤنث
معياري	هلندين	هلندينءَ	هلندا ـ هلندَو	هلنديون
جڳدالي	هلدين	هلدِين	هلدو	هلديون
فراڪي	هلنين	هلنين	هلنو	هلنيون

پهرين لفظ ۾ جڳدالي ۽ فراڪي ٻنهي ۾ "س" بدران "م" جو اچار شامل ڪري واحد مذڪر استعمال ٿيو آهي. جڏهن ته واحد مؤنث به ٻنهي محاورن ۾ ساڳيءَ طرح استعمال ڪيل آهي. جمع جڳدالي ۾ ٻئي "ن" حذف ڪيل آهن ۽ فراڪي ۾ هڪ "ن" ۽ ساڳيو "د" حذف ڪيل آهي. اهڙيءَ طرح جمع مذڪر ۾ جڳداليءَ ۾ ٻئي "ن" حذف ٿيل آهن. فراڪيءَ ۾ هڪ "ن" ۽ ساڳي "د" حذف ٿيل آهي. ٻئي جملي جي واحد مذڪر ۾ جڳدالي ۾ ساڳيو صيغو آهي پر جڏهن ته مؤنث ۾ "ءَ" ۽ "ن" اچار حذف ڪيل آهن. اهڙيءَ طرح فراڪيءَ جي مذڪر ۾ "د" حذف ٿيل آهي، ۽ مؤنث ۾ نه صرف "د" حذف ٿيل آهي بلڪ "ءَ" جو ـَر به حذف ٿيل آهي، جيڪو مؤنث جي وضاحت ڪري ٿو. ٻنهي محاورن ۾ "ءَ" جو اچار نه

حذف ٿيل آهي. ان بدران صرف معياري وانگر "اِ" جو اچار زور ڏيڻي استعمال ڪيو ويو آهي. جمع مذڪر ۽ مؤنث ۾ استعمال ٿيل لفظن جو جائزو وٺنداسين ته ان ۾ به جهدالي مذڪر ۾ "هلدو" ڪري "ن" حذف ڪيو ويو آهي ۽ مؤنث ۾ "هلديون" يعني ساڳيو "ن" جو اچار حذف ڪيل آهي. جڏهن ته فراڪي محاوري جي مذڪر جمع ۾ "هلنو" يعني "د" حذف ڪيل اهي .

مٿين لفظن جون پڇاڙيون اهي ساڳيون آهن ، جيڪي زمان ماضي مطلق ۾ جوڙڻ لاءِ ڪم اچن ٿيون . انڪري چئبو ته جيڪي پڇاڙيون زمان ماضي مطلق جوڙڻ لاءِ ڪم اچن ٿيون، سي ساڳيون اسم حاليه جي پٺيان گڏڻ سان زمان مستقبل ۾ ڪاهين ٿيون.

اسمن جا گردان

سنڌي ٻوليءَ جي اسمن جي گردانن ڪي ٽنهي محاورن ۾ ڏسبو ته انهن ۾ به ٿورو فرق محسوس ٿيندو . ان جا هيٺ ڪي مثال پيش ڪجن ٿا ، جيڪي /ا/ گردان جا اسم لفظ آهن:

معياري		جهدالي		فراڪي	
واحد	جمع	واحد	جمع	واحد	جمع
ڪتابُ	ڪتابَ	ڪتاب	ڪتابان	ڪتاب	ڪتابان
ربابُ	ربابَ	رباب	ربابان	رباب	ربابان
عتابُ	عتابَ	عتاب	عتابان	عتاب	عتابان
شبابُ	شبابَ	شباب	شبابان	شباب	شبابان
غارُ	غارَ	غار	غاران	غار	غاران
چارُ	چارَ	چار	چاران	چار	چاران (١)

مٿي ڪتابُ واحد ڪان جمع ڪرڻ وقت ڪتابَ ٿئي ٿو يعني ان جي "اُ" پڇاڙي بدلجي "اَ" ٿئي ٿي. پر هن خطي جي ٽنهي محاورن ۾ آئين نه آهي . جمع وقت معياري ۾ "اون" پڇاڙي به ڳنڍبي آهي ان لحاظ سان "اون" بدران هن خطي ۾ "آن" پڇاڙي ملائي جمع جوڙيو وڃي ٿو . ان ڪري سڀني لفظن ۾ "آن" پڇاڙي جو گردان ٿئي ٿو. ان جا مثال صفتن جي گردانن ۾ ملندا جيڪي هيٺ پيش ڪجن ٿا :

---

(١) شيخ واحد بخش: "سنڌي ٻوليءَ جو صرف و نحو" س-ا-ب حيدرآباد ١٩٨٦ ص ١٧۴ .

صفتن جا گردان

معياري		جڳدالي		فراڪي	
واحد	جمع	واحد	جمع	واحد	جمع
لنتِ	لنتون	لنت	لنتان	لنت	لنتان
عنايت	عنايتون	عنائت	عنائتان	عنائيت	عنائيتان
صفتَ	صفتون	صفت	صفتان	صفت	صفتان
ذِلتَ	ذلتون	ذلت	ذلتان	ذلت	ذلتان

مٿين لفظن ۾ "اون" پڇاڙي بدران "آن" پڇاڙيءَ جو گردان ٿيل آهي. ان کان علاوه واحد لفظن ۾ انهن جون "ا" پڇاڙيون حذف ٿيل آهن. فراڪي محاوري ۾ عنايت لفظ "عنائيت" ٿيل آهي يعني ان ۾ "ء" اضافو ٿيل آهي. جڏهن تہ جڳدالي محاوري ۾ "ي" بدران "ء" جو اچار شامل ڪيو ويو آهي . آهي گردان اڪثر ان قسم جي لفظن ۾ ٿيندا رهن ٿا.

حرف جملي جا گردان

معياري سنڌي ۾ "تہ"، "پر"، "ڪ"، "يا"، "۽"، "بہ" جا لفظ حرف جملو آهن ، اهي ٻن جملن يا لفظن کي ڳنڍين ٿا. ٻنهي محاورن جي جملن ۽ لفظن کي ڳنڍڻ وقت مٿين لفظن جو جائزو وٺبو تہ ٿورو فرق نظر ايندو . مثلا:

معياري	جڳدالي	فراڪي
تون تہ چڙ	تون تي چڙ	تون تي چڙ
تون ۽ مان	تون ائون مان	تون ائون مان
تون يا مان	تون يان مان	تون جان مان
تون بہ وڃ	تون پي وڃ	تون بي وڃ

ٻنهي محاورن ۾ "تہ" جو لفظ "تي" يعني "ي" جي اضافي سان استعمال ٿئي ٿو. لفظ "۽" ٻنهي محاورن ۾ "ائون" طور استعمال ڪجي ٿو: يعني ان ۾ "ي" جي اچار بدران "و" جو اچار شامل ڪجي ٿو. لفظ "يا" جڳدالي ۾ "يان" وانگر ڪم اچي ٿو. ان ۾ "ن" جو اضافو ٿئي ٿو، جڏهن تہ فراڪي ۾ "جان" استعمال ٿئي ٿو يعني "ن" جي اضافي سان گڏ "ي" بدران "ج" جو اچار شامل ڪيو وڃي ٿو باقي "پر" ۽ "ڪ" جا اچار ساڳيءَ طرح ڪم اچن ٿا.

حرف جملي ۾ "جي"، "جيڪر" ۽ "جيڪڏهن" جا لفظ صرف شرطيہ آهن. پر ليڪن ، بلڪ ۽ اگرچ بہ حرف جملا آهن . ٻنهي محاورن ۾ "پر" بدران اڪثر "مگر" بہ ڪم اچي ٿو جو تہ بروهي ، بلوچي يا پشتو ٻولين تي اڙدو جي گهڻي اثر سبب هن خطي جي سنڌيءَ ۾ "مگر" جو استعمال گهڻو ٿئي ٿو. "ليڪن" جيئن تہ معياري لفظ آهي ان ڪري آن بدران بہ "مگر" ۽ "پر" ڪم آندو وڃي ٿو . "اگرچ" بدران "اگر" ڪري "چ" حذف ڪئي وڃي ٿي، جڏهن تہ "بلڪ" اڪثر گهٽ استعما[illegible] ٿي ٿو. ان بدران بہ ساڳيو سادي نموني "پر" جو لفظ استعمال

ڪري پنهنجو مقصد حاصل ڪيو وڃي ٿو ، جو تہ علائقي ۾ سنڌي تعليم جو فقدان آهي ،ان ڪري ان قسم جا معياري لفظ اوڏانهن ڪو نہ ٿا استعمال ڪيا وڃن.

"جي" بدران ٻنهي محاورن ۾"جو" ڪم آندو وڃي ٿو ، جو تہ "جي" معياري لفظ آهي ،اهڙي طرح "جيڪڏهن" جو لفظ"جيڪر" ٿي ڪم اچي ٿو. فراڪي محاوري ۾ تہ"جيڪر" بہ گهٽ استعمال ٿئي ٿو ، ان بدران"جو"لفظ اڪثر ڪم ايندو آهي،مثلاً

١. معياري جيڪڏهن تون اچين ها.
٢.جهدالي جيڪر تون اچين ها .
٣. فراڪي جو تون اچين ها.

جهدالي محاوري جي مٿين علائقن ۾ بہ "جيڪر" بدران "جو" ڪم آندو وڃي ٿو. ان ڪري مجموعي طرح چئبو تہ جيڪڏهن ۽ "جيڪر" بدران اڪثر"جو" لفظ ڪم آندو وڃي ٿو باقي"جي" استعمال ڪو نہ ٿو ڪيو وڃي، مثلاً:

١. معياري جي تون وڃين ها.
٢.جهدالي جو تون وڃين ها .
٣. فراڪي جو تون ونين ها.

"جي " جو لفظ بہ معياري آهي. ان ڪري هن طرف ان جو استعمال ڪو نہ ٿو ٿئي.

امر جوڙڻ جون واٽون

هلڻ = هل ، مارڻ = مار، اهڙيءَ طرح ڌاتوءَ جي پڇاڙي پيش يعني"ا"(ُ) يا زير يعني "اِ""ءِ" گڏڻ سان امر واحد ٺهي ٿو. نياريون حالتون ڏيڻ = ڏ + اڻ امر واحد ڏي. نيڻ = نہ + اڻ امر واحد ني . هتي "ڏ" ۽ "نہ " ڌاتوءَ جي زير يعني"اِ" کي وڌائي "اي" ڪجي ٿو.

هل جمع هلو= (هل +او) ۽ مار جمع ماريو =(مار +او) اهڙي طرح امر واحد جي جمع جوڙڻ لاءِ "او" پڇاڙي گڏجي ٿي . پر جيڪڏهن امر واحد جي پڇاڙي ۾ زير يعني"اِ" جو اچار آهي تہ جمع جوڙڻ مهل"اِ" ۽ "او" ٻئي پاڻ ۾ ملي "يو" جو اچار پيدا ڪن ٿا. مثلاً :

سيٽ جمع سيٽيون = سيٽ+ اون . اهو "يہ" جو اچار اعرابن جي ميلاپ جي ڪري پاڻ مرادو پيدا ٿئي ٿو. (١)

هاڻ جڏهن امر جوڙڻ جون واٽون جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ ڏسبيون تہ اتي ٿورو فرق نظر ايندو؛ اهو فرق فراڪي محاوري ۾ واضح آهي. مثلاً ماريو

(١) آڏواڻي پيرومل مهر چند" وڏو سنڌي وياڪرڻ"، ص ١٠٥

جو ڌاتو ۾ پڇاڙي آهن ، مار + او جيڪي "مار" جي "اِ" اچار سبب"او" جي اچار"يو" ۾ تبديل ٿيو آهي. جڏدالي ۾ تہ تقريباً ساڳي ترڪيب آهي. پر فراڪي ۾ "او" بدران "او" ئي اچار رهي ٿو يعني مار + او = مارو."ي" جو اچار ان مان حذف ٿي وڃي ٿو . اهڙي طرح ٻيو لفظ آهي سيٺ مان سيٺيون = سيٺ + اون . هن لفظ ۾ بہ سيٺ جي "اِ" پڇاڙيءَ سبب "يون" جو اچار پيدا ٿيو آهي. جڏدالي ۾ تہ ساڳي ترڪيب عمل ۾ اچي ٿي پر فراڪي ۾ ساڳيو"ي" جو اچار حذف ٿي وڃي ٿو . يعني سيٺ مان "سيٺيون" = سيٺ + اون . هي ترڪيب ان ڪري ٿئي ٿي جو فراڪيءَ ۾ "سيٺ" جي "اِ" پڇاڙي حذف ٿيل هوندي آهي. هونئن تہ جڏدالي ۾ اِ - آ - ا پڇاڙيون حذف ٿيل هونديون آهن ، پر ڪي ڪي اهڙا لفظ آهن جيڪي ٿوري گهڻي پڇاڙيءَ سان ڪم اچن ٿا . ان ڪري انهن جي ترڪيب معياري محاوري جهڙي ٿئي ٿي.

جنس بيجان

سنڌيءَ ۾ جنس بيجان ڪانهي ۽ ان جو نتيجو اهو ٿيو آهي جو ڪي لفظ هڪ هنڌ جنس مذڪر تہ ٻئي هنڌ مؤنث پيا ليکجن. جيئن "رت" لفظ عام طرح جنس مذڪر ليکجي ٿو پر سرحد سنڌ ڏي چون "رَتِ" يعني جنس مؤنث. ساڳيءَ طرح "محلات" عام طرح جنس مذڪر ليکجي ٿو. مگر ڪن هنڌن تي "محلاتِ" مؤنث پيو ليکجي. هن قسم جي مونجهاري لاهڻ لاءِ ڪي بہ قاعدا جوڙڻ مشڪل آهن. (١)

مؤنث پڇاڙيون

سنڌي ۾ سنسڪرت کان "اَ"، "اِي" مؤنث پڇاڙيون گهڻجي "آ" ۽ "اِ" ٿيون آهن. جهڙوڪ : "ويلا" مان "ويل"، "نيتي" مان "نيت" ۽ "اگني" مان "اگن" وغيره. اهڙي طرح ٻن مان چار پڇاڙيون ٿي پيون اهن: "آ" "اَ" ۽ "اِ" "اِي". ڪن مذڪر اسمن بہ سنڌيءَ ۾ اهي پڇاڙيون ورتيون آهن. جهڙوڪ "راجا" "سيٺ" ۽ "هاٿي" پر جڏدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ اهي پڇاڙيون "پيڙ" "ويل" "نيت" "اگنِ" "سيٺ" مان حذف هوندي بہ اهي لفظ مؤنث تصور ڪيا وڃن ٿا. جيئن تہ مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي تہ ٻنهي محاورن ۾ "اِ"، "آ"، "ا" پڇاڙيون حذف ڪيل هونديون آهن ان جي باوجود ان قسم جي لفظ ۾ بي جان جنس جي مذڪر يا مؤنث جو تصور موجود اهي. مثلاً : جملن ۾ ڳالهائڻ وقت انهن جي هيٺين ريت وضاحت ٿئي ٿي.

معياري -	هن جي نيت چڱي آهي
جڏدالي -	هن جي نيت چڱي آ
فراڪي -	هڻ جي نيت چڱي آ

---

(١) آڏواڻي ڀيرومل مهرچند: "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، ص ٣٤

مذڪر پڇاڙيون

معياري سنڌي جي مذڪر ۾ "اَ"، "او" ۽ "اُو" پڇاڙيون آهن جيڪي ڪاڪي ڀيرومل جي لکڻ موجب سنسڪرت مان نهيون آهن پر اهي ڪن مؤنث جنس بي جان اسمن ۾ ڪم اچن ٿيون. مثلاً "ڪنڌ" "ڳئون"، "وَهُو" وغيره پر جهندالي ۽ فراڪي محاورن ۾ بہ ساڳيءَ طرح مروج آهن. جيتوڻيڪ مٿي ذڪر ڪيل آهي تہ ٿي پڇاڙيون حذف ٿي وڃن ٿيون. انهن لفظن جي اچارڻ، توڙي لکڻ وقت انهن جو مذڪر يا مؤنث واضح ٿئي ٿو ڇو تہ اڪثر شيون مؤنث يا مذڪر طور مشهور اهن.

ادغام

پروفيسر علي نواز حاجن خان جتوئيءَ "اِدغام" جي وصف هيئن بيان ڪئي آهي تہ گفتگو ۽ ڳالهائڻ ٻولهائڻ ۾ آوازي وڏا ايڪا ڪم اچن ٿا، جن ڪي جملا چيو وڃي ٿو. انهن جملن ۾ ڪڏهن ڪڏهن هڪ لفظ جو پويون آواز ٻئي لفظ جي پهرين آواز ۾ سمائجي ويندو آهي يا هڪ ئي لفظ جي اندر هڪ آواز ٻئي پرواري آواز جي اثر سببان ڦري ٻيون آواز ٿي پوندو آهي. صوتيات ۾ انهيءَ کي "اِدغام" يا "سَنڌي" سڏبو آهي. ان جا بہ نمونا ٿيندا آهن. هڪ داخلي، ٻيو خارجي. داخلي اِدغام، لفظ جي اندر واقع ٿيندو آهي. مثلاً عربيءَ ۾ اَل +الان ميلاپ ڪائي "الله" (الاهہ) ٿيو آهي. اهڙي طرح سنسڪرت جو لفظ "سَمَڌي" ڦري سنڌي ٿيو آهي، جيئن سنڌي ۾ "امب" ڦري "انب" ٿي پوي ٿو؛ يعني "م" جو اچار ڦري "ن" جو اچار ٿئي ٿو. اهڙي طرح خارجي "ادغام" جملي اندر ٻن لفظن جي وچ ۾ واقع ٿيندو آهي. اهو هيئن تہ جڏهن جملي ۾ هڪ لفظ جو آخرين آواز اهڙو هجي جهڙو پويان ايندڙ لفظ جو پهريون آواز تڏهن اهو پوئين ۾ مدغم ٿي ويندو يعني سمائجي ويندو. مثلاً:

پٽ تي چڙهہ === پٽي چڙهہ.

ڇيڪ ڪٽي آهي === ڇيڪٽي آهي.

شيخ خوشي مان ايندو === شيخوشي مان ايندو. (١)

شيخ واحد بخش "ادغام" جي وصف، بيان ڪندي لکي ٿو تہ ٻن هم جنس يا هم مخرج حرفن کي ملائي پڙهڻ يا انهن مان هڪ کي حذف ڪرڻ کي اِدغام چئبو آهي. ادغام جي معنيٰ آهي ٻٽو ڪرڻ يا هڪ (حرف) کي ٻئي (حرف) ۾ شامل ڪرڻ. مثلاً "يادداشت" يا "شاباس". اِهي لفظ اصل ۾ "ياد داشت" ۽ "شاد باد" آهن پر محاوري ۾ پهرين لفظ جي "د" کي حذف ڪيو ويو آهي ۽ ٻئي لفظ ۾ بہ هم مخرج حرف "د" ۽ "ب" هڪٻئي پٺيان آيل آهن. انهن مان "د" کي ڪيرايو ويو آهي. عام طرح سڀ مشدد حرف ادغام جي صورت ۾ هوندا آهن.

اِدغام ٻن حرفن يا اعربن جو پاڻ ۾ ملي مدغم ٿيڻ يعني هڪٻئي ۾ سمائجي

---

(١) جتوئي علي نواز حاجن خان؛ "علم اللسان ۽ سنڌي زبان،" ص ٩٢-٩٤

وجھ کي چئجي ٿو. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ "اِدغام" جي معنيٰ من طرح ڏني آهي: ادغام=لقام چاڙهڻ. ڪنهن به هڪ حرف کي ٻئي متجانس يا هم مخرج حرف سان گڏ شد ڏيئي پڙهڻ يا ٻن حرفن جو پاڻ ۾ گڏ جڻ وغيره (١)

لسانيات ۾ "ادغام" وڏي اهميت جو حامل آهي جو ته اڪثر محاورن ۾ هم جنس لفظ يا هم جنس آواز هڪ ٻئي گڏيل اچار پيدا ڪندا آهن. جنهن کي ادغام ۾ شمار ڪجي ٿو. ڪن محققن ادغام کي "سنڌي" سڏيو آهي. ديوان جيمٺل وسناڻي به ساڳيو ديسي نالو"سنڌي" استعمال ڪيو آهي (٢)

ڊاڪٽر غلام علي الانا به ان کي سنڌي (٣) لکيو آهي. جڏهن ته ديوان پيرو مل مهر چند آڏواڻي ان کي " ادغام" جو عنوان ڏيئي سنڌي ٻوليءَ ۾ نئين لفظ جو اضافو ڪيو آهي (۴). بلو مفيلڊ ان جو انگريزي نالو(ASSIMILATION) لکيو آهي.

ديوان پيرو مل "ادغام" جي وصف بيان ڪندي لکي ٿو ته ادغام ۾ ڪنهن ساڳي لفظ جون به اعرابون پاڻ ۾ ملي هڪ ٻيو علحدو اچار پيدا ڪن ٿيون. مثال ڏيندي لکي ٿو "پهچڻ مان پهتو ۽ پوتو".

ڊاڪٽر غلام علي الانا ان جي وصف مان چار نتيجا ڪڍيا آهن:

(الف) لفظن يا صرفين جي ميل وارا مرڪب آواز پاڻ ۾ سمائجي ۽ هڪٻئي تي اثر ڪري هڪ نئين آواز ۾ تبديل ٿيندا آهن.

(ب) پوئين آواز جي اثر ڪان پهريون آواز وڃان ٿي هڪ نئين نئين آواز جي روپ ۾ ظاهر ٿيندو آهي.

(ٻ) تاريخي ارتقا دوران، هڪ آواز مٽجي ٻيوآواز ٿيندو آهي.

(ڀ) تاريخي ارتقا دوران، لفظ ۾ هڪ آواز بلڪل گم ٿي، ويندو آهي.

ڊاڪٽرصاحب "سنڌي" کي ٻن حصن ۾ ورهايو آهي.

١.تاريخي سنڌي.

٢. نسبتي سنڌي.

تاريخي سنڌي جا مثال ڏيندي هو لکي ٿو ته هي قسم ٻولي جي ارتقا سان واسطو رکي ٿو. ٻولي جي ارتقا دوران جيئن جيئن ٻوليءَ ۾ ٻيون تبديليون رونما ٿين ٿيون تيئن تيئن هن قسم واري "سنڌي" به پنهنجا اثر ظاهر ڪندي آهي. هن سنڌيءَ جي مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو ته ڪو لفظ ڪنهن زماني ۾ هڪ خاص نموني سان اچاربو هو. پر جيئن جيئن ٻوليءَ ۾ ترقي ٿيندي ويئي تيئن تيئن انهن آوازن جي اچارڻ ۾ فرق ايندو ويو. جنهن جا ڪيترائي مثال ملن ٿا. مثلاً

---

(١) بلوچ نبي بخش خان ڊاڪٽر: "جامع سنڌي لغات" جلد پهريون- ص ١٥٦

(٢) وسناني جي – اين: " اي نيو گرامر آف دي سنڌي لينگويج"، گورنمينٽ سينٽرل بوڪ ڊيپوٽ ڪراچي، ١٨٩٢، ص ٢۴-٢٠٦

(٣) الانا غلام علي ڊاڪٽر: "سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس." ص ١٥٧

(۴) آڏواڻي پيرومل مهر چند: "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ." ص ٣۴٢

(الف) ک، گھہ ۽ ٺ/جو/هہ/۾ بدلجڻ.

ا. مکَ / مُهہَ / منهن.

٢. ميگهہ / ميهہ / مينهن

٣. گاٿا /گاها /ڳاها / ڳاهہ(١)

سنڌيءَ جي مٿين تبديلين کي جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ ڏسبوتہ انھيءَ اچا بہ وڌيڪ تبديليون نظر اينديون ڇو تہ مختلف ٻولين جي اثرن ۽ تاريخيءَ ارتقا سبب ائين ٿيڻ لازمي امر آهي. انهن تبديلين جا مثال هيٺ ڏجن ٿا.

١. معياري -	مک > مُهہ > منهن
جهدالي -	منهن > مان > مونئن
فراڪي -	منهن > مان > مون
٢. معياري -	ميگهہ > ميهہ > مينهن
جهدالي -	مينهن مان مينئن
فراڪي -	مينئن مان مين
٣. معياري -	گاٿا > گاها > ڳاها > ڳاهہ
جهدالي -	ڳاهہ مان ڳائہ
فراڪي -	ڳائہ مان ڳا

معياري لفظ ۾ ک - گھہ ۽ ٺ بدلجي "هہ" جي اچارن ۾ استعمال ٿيل هئا جڏهن تہ جهدالي ۾ "هہ" بدلجي "ء" ٿيو آهي ۽ فراڪيءَ ۾ اهو "ء" بہ حذف ٿي ويو آهي، اهڙي طرح "يارهن" "ٻارهن" "تيرهن" وغيره جهڙن لفظن جي "هہ" جهدالي ۾ "ء" ٿئي ٿي ۽ فراڪي ۾ اها "ء" بہ حذف ٿي وڃي ٿي. مثلاً "يارهن" مان "يارنئہ" پوءِ "يارن"، "ٻارهن" مان "ٻارنئہ" ۽ پوءِ "ٻارن" ۽ "تيرهن" مان "تيرنئہ" ۽ پوءِ "تيرن" وغيره انهن جي آخري حرفن ۾ پٺيان "ن" غنو آهي.

لفظن ۾ آوازن جو گم ٿيڻ

ڊاڪٽر غلام علي الانا تاريخي سنڌيءَ جو پيو قسم بيان ڪندي تاريخي ارتقا دوران آواز گم يا حذف ٿيڻ جو ذڪر ڪيو آهي ۽ ڪن اهڙن لفظن جو ذڪر ڪيو آهي جن مان "ر" جو اچار گم ٿيل آهي، مثلاً:

گرام / گام / گاٺون

لرٺ / اٺ

ارگهہ / اگهہ

ارڪ / آڪ

سروي / سوي / سبھي / سڀ

چرم / چم

ڪرن / ڪن

(١) الانا غلام علي ڊاڪٽر: "سنڌي ٻوليءَ جو ابياس"، ص ١٠٦-١٠٧

ماتر / ماءُ
ڪريندي / ڪندي
پراتا /پرا (پنجابي پرا)/ پا (پنجابي پا)/ پاءُ
ڪرم/ڪم

پر جغدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ "ڪرن" "۽ ڪريندي" ۾ ڪٿي ڪٿي "ر" جو اچار استعمال ٿئي ٿو. الانا صاحب اسحاق آهنگر جي بيت ۾ واضح ڪيو آهي. ان کان علاوه چم جو اچار اچاتائين "چرم"ٿئي ٿو. اهو مقامي بروهي ۽ بلوچي ٻولين جي اثرن سبب حذف ڪو نه ٿي سگهيو آهي جو ته انهن ۾ "چم" کي "چرم" چون ٿا.

تاريخي سنجوڳي سنڌي

ڊاڪٽر الانا صاحب ٽيون قسم تاريخي سنجوڳي سنڌي ڏسيو آهي، جنهن ۾ ميل وارا ڪي ٻه ٻه مختلف آواز يا گڏيل آواز پاڻ ۾ سمائجي وڃن ٿا يا هڪٻئي تي اثر ڪري هڪ نئين آواز ۾ بدلجن ٿا.

مثلاً: ١. /ني/ ۾ گڏيل آواز /ن/ /ءِ/ /ي/ پاڻ ۾ ملي /ڄ/ ۾ مٽجن ٿا مثال طور

جني = ڄڃَ

٢. /ٿي/ ۾ گڏيل آواز /ٿ/ ءِ/ ي/ گڏجي /ڄ/ ۾ مٽجن ٿا مثال طور

پٿي = پڄَ

ڏٿي + آٿي = ڏٿياٿي = ڏڄاٿي.

٣. / ندر/ ۾ گڏيل آواز /د/ ءِ/ ر/ گڏجي /ڊ/ ۽ /ڏ/ ٺاهين ٿا. مثلاً

ننڊر=ننڊَ

چنڊر= چنڊُ

دروهه= ڏوهه

مٿي ڪي اهڙا مثال پيش ڪيا ويا آهن. جن جي لفظن جا اچار معياري محاوري وانگر ٻنهي محاورن ۾ گڏجي هڪ نه ٿي سگهيا آهن يا انهن ۾ قديم اصليت اڃا موجود آهي.مثلاً:

جني= ڄڃَ : هن لفظ جو حرف "ڄ" مقامي ٻولين جي اثرن سبب نئين صورت وٺي ڪو نه سگهيو آهي. خاص ڪري فراڪي محاوري ۾ اهو"ڄ" بدران "ڻ" جي آواز ۾ اچاريو وڃي ٿو ۽ "ڄڃَ" بدران "ڄن" اچارجي ٿو. اهڙيءَ طرح "ٿي" پڻ "ن" جي آواز سان اچاريو وڃي ٿو. مثلاً:

"پڄڻ" بدران "پنڻ"
"ڏڄاٿي" بدران "ڏناٿي"
"سڄ" بدران "سن"

حرف "ڄ" واري هي ترڪيب ضروري نه آهي ته هر"ڄ" حرف ۾ موجود هجي. جن حرفن ۾ تبديلي ٿئي ٿي تن جو مختصر مثال پيش ڪيو ويو آهي.

جڏهن ته /در/ گڏجي /ڊ/ ٺاهڻ واري ترڪيب اڃان تائين قديم زماني واري

موجود آهي پر "ڊ" جو اچار "ٻ" مستعمل آهي. مثلاً:

/ڊندر/ ڊنبا/، چندر/ /ڇندا/ /ٻروهہ/ /ڏوهہ/ وارن لفظن ۾ "در" بدران "ٻر" جو استعمال ڪجي ٿو. يعني "ٻ" حرف ۾ "ر" جو اچار شامل ڪجي ٿو. جڏهن تہ /ڏ/ جو حرف معياري محاوري وانگر اچارجي ٿو.

نسبتي سنڌي

جملن، مرڪب لفظن، ٻن لفظن ۽ مرتب لفظن ۾ ڪم ايندڙ لفظن ۽ صرفين وغيره جي ميل واري هنڌ پهرين لفظ يا صرفيہ جو پويون آواز ۽ پوئين لفظ يا پوئين صرفيہ جي پهرين آواز کان متاثر ٿي هڪ نئين آواز ۾ مٽجڻ کي نسبتي سنڌي چئجي ٿو.هن قسم واري سنڌي بہ ٻن ڀاڱن ۾ ورهايل آهي: ١. سُر سنڌي، ٢. وينجن سنڌي.

ڊاڪٽر غلام علي الانا جي ڏنل اهڙن ڪن مثالن جي روشنيءَ ۾ هيٺ ٻنهي محاورن جي اِدغام جو جائزو پيش ڪجي ٿو.(١)

١. سر سنڌي:

جڏهن ڪن بہ ٻن پروارن لفظن يا صرفين مان پهرين جي پڇاڙي ۾ /اِ/ ۽ پوئين جي اڳياڙي ۾ /اَ/ سُر ڪم ايندا آهن، تڏهن /اَ/ جي اثر کان /اِ/ بدلجي نيم سر /ي/ ٿيندو اهي، مثلاً:

وِ + آڪرڻ = ويا ڪرڻ   اِ + آ = يا (ي +اَ)
ڪر + اَن = ڪريان   اِ + اَ = يا
مار + اَن = ماريان   اِ + اَ + يا

هندالي ۽ فراڪي محاورن ۾ انهيءَ ترتيب جو جائزو وٺبو تہ ٿورو فرق نظر ايندو. اهو هي تہ ٻنهي محاورن ۾ ان قسم جي ادغام ۾ /ي/ جو سر پيدا ڪو نہ ٿو ٿئي ۽ "اَن" جو اچار پنهنجي ساڳي صورت ۾ ڪم اچي ٿو. مثلاً:

ڪر + آن = ڪريان بدران "ڪران"
مار + آن = ماريان بدران "ماران"

هن ترتيب ۾ "ي" جو سر ان ڪري پيدا ڪو نہ ٿو ٿئي جو ٻنهي محاورن ۾ مقامي ٻولين جي اثرن سبب لفظن جون اَ-اِ-اُ پڇاڙيون حذف ٿيل هونديون آهن. جيئن "ڪر" "مار" "وٺ" وغيره جهڙن لفظن جون "اِ" پڇاڙيون حذف ٿيل آهن. اهڙيءَ طرح "ويا ڪرڻ" لفظ بہ "واڪرڻ" طور استعمال ٿي سگهي ٿو.

اهڙيءَ طرح /اُ/ جي پويان جڏهن /اَ/ سر ايندو آهي تڏهن /اُ/ بدلجي نيم سر /و/ ٿيندو آهي، مثلاً:

ٿاڻُ + اَ = ٿاڻو : اُ + اَ = وَ
ڀاڻُ + (اَگهہ) + اَ = ڀاوَ : اُ + اَ = وَ
ڪاڻُ + اَ = ڪانوَ : اُ + اَ = وَ
گهاڻُ + اَ = گهاوَ : اُ + اَ = وَ

(١) الانا غلام علي ڊاڪٽر "سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس"، ص ١١٥

مٿين سنڌي جي قسم ڪي جڏهن ٻنهي محاورن ۾ ڏسبو ته انهن جي اچارن ۾ فرق نظر ايندو، مثلاً:

ٿانءُ + اً = ٿانوَ بدران "ٿان"
پاءُ + ا = پاوَ بدران "پاءِ" يا "پا"
ڪانءُ + اً = ڪانوَ بدران "ڪان"
گهاءُ + اً = گهاوَ بدران "گها"

اهو فرق ان ڪري آهي جو مٿين لفظن جي "ءُ" پڇاڙي ٻنهي محاورن ۾ حذف ٿي وڃي ٿي ان ڪري انهن جي ادغام ۾ به فرق آهي.

هاڻ سوال پيدا ٿئي ٿو ته "ٿان"، "پاءِ"، "ڪان" ۽ "گها" جي عددن جمع جي ڪيئن خبر پوي تنهن لاءِ هو "گهڻا" "ڪيترا" "سيڻي" يا ان قسم جا ٻيا وضاحتي لفظ ملائي عدد واحد کان عدد جمع جو مقصد حاصل ڪن ٿا.

٢. ورنجي سنڌي

مٿي بيان ڪيو ويو آهي ته آوازن جي ميل جي حالت ۾ ڪن صورتن ۾ پويون جز پهرين جز تي اثر ڪندو آهي، جنهن سبب پهريون جز ڪنهن ٻئين آواز ۾ بدلجي وڃي ٿو. هيٺ ڪي جملا مثال ۾ پيش ڪجن ٿا:

ڪو نه آهي = ڪونهي - ڪونه آهن = ڪونهن
ڪانه آهي = ڪانهي - ڪين آهن = ڪِنهن
درويش آهن = درويشن (١)

هاڻ مٿين جملن کي جڏهن ٻنهي محاورن ۾ ڏسبو ته "اِدغام" جي ترڪيب ته ساڳي نظر ايندي پر مقامي ٻولين جي اثرن سبب "ڪونهي" "ڪانهي" "ڪونهن" ۽ "ڪِنهن" جا مرتب لفظ ترتيبوار "ڪوني" "ڪاني" "ڪونن" ۽ "ڪِنن" طور استعمال ٿيندي ملن ٿا. يعني انهن جو "هه" حذف ٿئي ٿو.

ان قسم جي ٻنهي محاورن جا ٻيا جملا اهڙا آهن جن ۾ اها ترتيب ساڳي طرح مروج آهي پر اهي لفظ پنهنجي وسر گاڻي حالت وڃائي اوسرگ حالت ۾ ڪم اچن ٿا، مثلاً:

معياري - گڏ آهيون
جهدالي - گڏ هون
فراڪي - گڏون
معياري - کائيندا آهيون
جهدالي - کائيندا هون
فراڪي - کائينا ئون
معياري - پڙهندا آهيون

---

(١) الانا غلام علي ڊاڪٽر "سنڌي ٻوليءَ جو ايياس" انسٽيٽيوٽ آف سنڌ الاجي ڄامشورو ١٩٨٧ ص ١٢٠

جفدالي - پڙهدا هون
فراڪي - پڙنائون
مٿين جملن جي ادغام تي غور ڪبو تہ پهرين جملي جي جفدالي محاوري ۾ "گڏهون" استعمال ڪري "اَ" حذف ڪيو ويو آهي. ٻي جملي ۾ "ڪائيندا هون" استعمال ڪري ساڳي طرح "اَ" حذف ڪيل اهي. جڏهن تہ ٽين جملي ۾ "پڙهداهون" استعمال ڪري نہ صرف "اَ" جو اچار حذف ڪيو ويو آهي بلڪ "پڙهندا" جو "ن" بہ حذف ڪيو ويو آهي.

اهڙي طرح جڏهن فراڪي محاوري ۾ انهن جي استعمال جو جائزو وٺبو تہ "گڏ آهيون" بدران "گڏون" استعمال ڪري"آهہ" حذف ڪيو ويو آهي. ڪائيندا آهيون کي "ڪائينائون" استعمال ڪري نہ صرف "آهہ" حذف ڪيو ويو آهي بلڪ "د" بہ حذف ڪئي وڃي ٿي. اهڙي طرح پڙهندا آهيون کي "پڙنائون" استعمال ڪري ان مان نہ صرف "آهہ" حذف ڪيو ويو آهي بلڪ ساڳي طرح "د" بہ حذف ڪيل آهي جيئن هو هميشہ ڪن ٿا.

محاورن جو نحوي اصولن موجب جائزو

سنڌي ويا ڪرڻ ۾ نحو اهو علم آهي جنهن مان ڳالهائڻ جي جملن، لفظن ۽ حرفن جي ترتيب ۽ ترڪيب جو پتو پوي ۽ انهن جي باهمي تعلق ۽ حقيقت واضح ٿئي.

علم نحو جي اصولن مطابق لفظن جي بناوت، جملن جي بناوت انهن جي تقسيم ۽ ترتيب، تفريق، اشتقاق، اصطلاح، خوش ڪلامي ۽ عبارت آرائي مضمون نويسي ۾ اچي وڃن ٿا. مٿين اصولن مان معلوم ٿئي ٿو تہ اهي ساڳيا اصطلاحي نالاجي صرف ۾ ڪم اچن ٿا سي ئي وري نحو ۾ بہ ڪم اچن ٿا. جيئن تہ اسم، فعل، حرف، صفت، ضمير، جنس، حالت، زمان وغيره اهي سڀ صرف ۾ انهيءَ ڪري اچن ٿا تہ خبر پوي تہ انهن ۾ لفظن جون جدا جدا صورتون ڪهڙيون آهن. پر نحو ۾ اهي ساڳيا لفظ انهيءَ لاءِ ٿا استعمال ٿين تہ جيئن انهن جي گڏجڻ جا قانون معلوم ٿين جن موجب اهي صحيح ڳالهائي ۽ لکي سگهجن(١)

سنڌي ٻوليءَ جي ڏهن اعرابن جي مدد سان لفظ ۽ جملا جوڙجن ٿا. لفظ جوڙڻ کي "علم املا" چئبو آهي.

املا جوڙڻ

جيئن مٿي ذڪر ڪيو ويوآهي تہ اکرن کي ملائي لفظ جوڙڻ جي عمل کي "علم املا" چيو وڃي ٿو. ان علم موجب اسين هيٺ سنڌي ٻوليءَ جي مقرر ڏهن اعرابن جي مدد سان "لفظ" جوڙي ٻنهي محاورن ۾ انهن جي نحوي جوڙجڪ ۽ استعمال جو جائزو وٺنداسين. مثلاً:

---

(١) مرزا قليچ بيگ، "سنڌي ويا ڪرڻ"، ڀاڱو ٻيو، ص ٢-٣

١. پ + ڳ = پڳ.　　　٢. هہ + ٿ = هٿ.
٣. ت + ڏ = تڏ.　　　٤. آ + هي = آهي.
٥. سا + ئو = سائو　　　٦. يَ + و = يو.
٧. تا + رون = تارون.　　　٨. ڪ + يي = ڪيي.
٩. خو + شي = خوشي.　　　١٠. ش + اي = شيءِ.

اسان اڳ اهو ذڪر ڪري چڪا آهيون تہ مڪاني ٻولين جي صوتياتي صرفي ۽ نحوي اثرن سبب هن خطي جي سنڌي محاورن مان آ-اِ-آ پڇاڙيون حذف ڪري لفظ استعمال ڪيا وڃن ٿا. هاڻ جڏهن ان اصول جي روشنيءَ ۾ مٿي پيش ڪيل لفظن جو جائزو وٺبو تہ اسان کي فرق نظر ايندو. انهن حذف ڪيل پڇاڙين جي استعمال ڪري ٻين لفظن توڙي جملن ۾ ٻہ فرق لازمي آهي. جو تہ آ-اِ-آ پڇاڙين جي حذف ٿيڻ ڪري لفظن توڙي جملن ۾ زمانن، حالتن، عدد ۽ جنس جوڙڻ وقت سڀ پڇاڙيون فرق ڪري وڃن ٿيون. اهوئي سبب اهي جو ٻنهي محاورن ۾ موجود فرق اڪثر انهن ٽن پڇاڙين جي حذف ٿيڻ ڪري ٿي ٿئي ٿو. مطلب تہ محاورن ۾ صوتياتي صرفي ۽ نحوي تفاوتن جو سڀ کان وڏو سبب انهن ٽن پڇاڙين جو حذف ٿيڻ آهي.

مٿي ڏنل ٻهرين، ٻين ۽ ٽئين لفظ جون آ-اِ ۽ آ پڇاڙيون ٻنهي محاورن ۾ حذف ٿيل آهن جڏهن تہ باقي ستن لفظن جون پڇاڙيون حذف نہ ٿيل آهن. پر مڪاني ٻولين جي اثرن ڪري انهن جي نحوي بناوتن ۾ ٿورو ڪي گهڻو فرق آهي. مثلاً:

			حذف	اضافو
١.	معياري	آهي	-	-
	جهڏالي	آ (-هي-هئي)	هي	-
	فراڪي	آ (-هي-هئي)	هي	-
٢.	معياري	سائو	-	-
	جهڏالي	سائو	-	-
	فراڪي	سائو	-	-
٣.	معياري	يَو	-	-
	جهڏالي	يئو	-	ء
	فراڪي	يئو-ٻئو	ي	ء-ٻ
٤.	معياري	تارون	-	-
	جهڏالي	تاران	و	ا
	فراڪي	تاران	و	ا
٥.	معياري	ڪيي (ڪيڻ)	-	-
	جهڏالي	گيي	ڪ	گ
	فراڪي	گبي	ڪ.ي	گ.ٻ
٦.	معياري	خوشي	-	-

جهدالي	خوشي	-	-
فراکي	خوشي	-	-
٧. معياري،	شئي	-	-
جهدالي	شئي	-	-
فراکي	شئي	-	-

مٿين ڏنل پهرين، ٽين، چوٿين ۽ پنجين لفظ ۾ ڪجهه نه ڪجهه فرق آهي، جڏهن ته ٻيا صحيح نمونى اچاريا وڃن ٿا. پهرين لفظ وارو فرق سرائيڪي ٻوليءَ سبب آهي. جو ته ان ۾ "آهي" کي "هي" ۽ "هئي" به چيو وڃي ٿو. ٽين لفظ ۾ "ب" بدران "ٻ" جو استعمال بروهي، بلوچي، پشتو اثرن سبب ٿيو آهي. جن ۾ اڪثر وسرگ اچارن کي اوسرگ اچاريو وڃي ٿو. ان طرح "ه" جو اضافو به جهيلاريءَ لهجي سبب ٿئي ٿو.

چوٿين لفظ ۾ "تارون" بدران "تارَن" جو اچار استعمال ڪيل اهي. اهو اثر به سرائيڪي زبان جي ڪري ٿيو آهي؛ جو ته ان ۾ عدد جمع جوڙڻ وقت "اون" بدران "اَن" پڇاڙي شامل ڪبي آهي.

پنجون لفظ "ڪيڍي" بدران "گيڍي" جهدالي ۾ "گيڍي" فراکي ۾ استعمال ڪيو ويو آهي. ٻنهي محاورن ۾ "ڪ" بدلجي "گ" ٿيڻ جو سبب بروهي، بلوچي زبانن جو اثر آهي.

لفظ "آهي" ٻنهي محاورن ۾ مختلف نمونن سان استعمال ٿئي ٿو. جيڪڏهن اڪيلو استعمال ڪرڻو آهي ته پوءِ آهي، "هئي" ۽ "هي" استعمال ڪجي ٿو ۽ آهه-آئي ۽ اي به ڪم آندو وڃي ٿو. ان ڪري ان لفظ جي هڪ صورت مقرر ڪا نه اهي. اهو ان ڪري جو مڪاني ٻولين جو اثر ان تي گهڻو آهي. مثلاً بروهي زبان ۾ اي ۽ ٻئي (١)، بلوچي ۾ "استے" يا "ه" (٢) پشتو ۾ "دي" يا "و" (٣) ۽ سرائيڪي ۾ "هي" ڪم آندو وڃي ٿو. آهي سيئي اچار "آهي" جي "هي" اچار سان ملن ٿا.

مذڪر ۽ مؤنث جي وضاحت

جيئن مٿي ذڪر ڪيو ويوآهي ته ٻنهي محاورن ۾ ا-اِ-ا پڇاڙيون حذف ٿي وڃن ٿيون، جنهن ڪري لفظن توڙي جملن ۾ زمانن، حالتن، عدد ۽ جنس جوڙڻ وقت لڳندڙ پڇاڙيون معياري محاوري وارين صورتن کان مختلف هونديون آهن. انهيءَ مونجهاري جي ڪري لفظن جي مذڪر يا مؤنث جي خبر نه ٿي پئجي سگهي ته آهي ڪيئن جوڙيا وڃن ٿا.

(١) براهوئي نور محمد پروا نه؛ "براهوئي قائده"، براهوئي ادبي بورڊ ڪوئٽه، ١٩٦١ ۽ ٻئي ڇاپو سريره عبدالرزاق صابر جو ڪتاب "ادب نابشناڪ" براهوئي ادبي سوسائٽي ڪوئٽه، ص ٧٦٦.
(٢) مري منا خان؛ "بلوچي اردو لغت"، مرڪزي اردو بورڊ لاهور، ١٩٧٢، ص، ٧٦٦
(٣) محمد عارف علي خان؛ "پشتو اردو بول چال"، ڪوئين بوڪس ڪراچي،١٩٨٤،ص ٩٣

لفظن جون پڇاڙيون حذف ٿيڻ جي صورت ۾ جڏهن مذڪر يا مؤنث جي حقيقت واضح نہ هجي تڏهن انهن کي واضح طور مذڪر يا مؤنث ڪرڻ لاءِ ٻنهي محاورن ۾ ڪن ٻين حرفن ۽ لفظن جو استعمال ڪرڻو ٿو پوي. مثلاً:

معياري	"تڏ"	مؤنث	پڇاڙي	"ا"
جهڏالي -	"تڏي"	مؤنث	پڇاڙي	"اِي"
فراڪي -	"تڏِي"	مؤنث	پڇاڙي	"اِي"
معياري -	"تَڏَ"	منڪر	پڇاڙي	اَ"
جهڏالي -	"تَڏو"	منڪر	پڇاڙي	"او"
فراڪي -	"تڏو"	منڪر	پڇاڙي	"او"
معياري -	"تڏ"	منڪرعدد جمع	پڇاڙي	"ا"
جهڏالي -	"تڏو"	منڪر	پڇاڙي	"او"
فراڪي -	"تڏو"	منڪر	پڇاڙي	"او"
معياري -	"تڏ"	منڪرعدد جمع	پڇاڙي	"ا"
جهڏالي ۽ فراڪي -	"تڏا"	منڪرعدد جمع	پڇاڙي	"آ"
معياري -	"تڏيون"	منڪرعدد جمع	پڇاڙي	"اون"
جهڏالي ۽ فراڪي -	"تڏان"	منڪرعدد جمع	پڇاڙي	"آن"

مٿين فرقن مان معلوم ٿيو تہ ٻنهي محاورن ۾ آ-اِ-آ وارن هلڪن اُچارن جي حذف ٿيڻ ڪري لفظن کي منڪر يا مؤنث جوڙڻ وقت ڳورن اچارن جو سهارو وٺڻو پوي ٿو. اهڙيءَ طرح عدد واحد مان عدد جمع جوڙڻ وقت بہ ساڳيو طريقو اختيار ڪرڻو پوي ٿو. اهڙن قسمن جي هلڪن اچارن جو حذف ٿيڻ ۽ انهن کان پوءِ انهن بدران ٻيا ڳورا اچار استعمال ڪري لفظ جوڙڻ سبب معياري کان ٻيا محاورا ڦٽي نڪرن ٿا.

اهي ٽيئي هلڪا اچار خطي جي بروهي، بلوچي، پشتو ۽ سرائيڪي ٻولين جي اثر سبب حذف ٿي وڃن ٿا. ڇو تہ انهن ٻولين جي پڇاڙين ۾ اهي ٽيئي اچار اڪثر ڪونہ هوندا آهن، جن جو اثر اسان جي سنڌي ٻولي تي بہ پيو آهي.

لفظن جي نحوي جوڙجڪ

هر هڪ ٻولي ۾ ٻين ٻولين مان نوان ۽ گهرج وارا لفظ وٺي حذب ڪرڻ جي خاصيت هوندي آهي. اهڙيءَ طرح سنڌي ٻولي بہ ان خاصيت کان محروم نہ آهي. ان حقيقت بابت مرزا قليچ بيگ لکي ٿو تہ علم نحو ۾ عربي ۽ فارسي جو جيترو قدر دخل سنڌي ٻوليءَ ۾ آهي، تنهن سبب گهڻا لفظ ڪريل ۽ بدليل صورت ۾ ڪم اچن ٿا ۽ سڀ ڪنهن ٻوليءَ جو هي دستور آهي تہ ٻي ٻوليءَ جا لفظ وٺي انهن جا ڪي حرف يا اچار ڦيرائي ڪم آڻجن ٿا. جيئن "گ" کي "ڳ"، "ب" کي "ٻ"، "ج" کي "ڄ"، "غ" کي "گ" طور ڪم آندو وڃي ٿو. ان کان علاوه ڪي لفظ اهڙا بہ آهن جيڪي ٻين ٻولين کان وٺي مختلف اچارن سان استعمال ڪجن ٿا. مثلاً: "قفل" کي

"ڪلف" "چاقو" کي "چاڪو" "قينچي" کي "ڪينچي" طور لکجي ٿو (١)

نحوي جوڙجڪ جي بناء تي ڪن صورتن ۾ ترميم ٿيندي آهي يا نحوي جوڙجڪ جي ڪري جزن جي نہ صرف صورتن ۾ ترميم ٿي ويندي آهي. پر انهن جي سٽاء يا نمونو بہ بدلجي ويندو آهي. مثلاً "چا آهي" ڦري "چاهي" ۽ "نہ آهي" ڦري "ناهي" ٿي پوي ٿو. هر نحوي بناوت کي بہ پاسا آهن. هڪ هي تہ لفظ جا مجموعا هڪ خاص نموني ۾ جڙن ٿا ۽ ٻيو هيءُ تہ نندڍيون بناوتون وڏين بناوتن ۾ سمائجي وڃن ٿيون ۽ انهن ۾ هڪ خاص جڳهہ والارين ٿيون

لفظ ٻن قسمن جا هوندا آهن. هڪڙا "مفرد" ۽ ٻيا "مرڪب". مفرد اهي آهن جن مان هڪڙي ئي معنيٰ نڪري ۽ ان جي پرزن يا ٽڪرن يا ڀاڱن جو انهيءَ جي معنيٰ سان ڪو بہ واسطو نہ هجي. اهڙي مفرد لفظ کي "ڪلمو" چئبو آهي. اهڙا گهڻا ڪلما گڏجي جملا تقرير يا بيان ٺا جوڙين. اهڙيءَ طرح مرڪب لفظ اهي آهن جيڪي ٻن يا وڌيڪ ڀاڱن مان جڙندا هجن: هر هڪ ڀاڱي جي ڪا ڌار معنيٰ هجي ۽ انهن مان انهيءَ لفظ جي گڏيل معنيٰ ٿي جڙي. (٢)

مفرد لفظ

مفرد لفظ ٻن، ٽن، چئن ۽ پنجن حرفن جا ٿين ٿا. جن کي ترتيبوار عربي ۾ ثنائي، ثلاث، اربع ۽ خمس چئجي ٿو. اهڙي طرح ڇهن حرفن وارن لفظن کي "شش حرفي ۽" سٽن حرفن واري کي "هفت حرفي" ۽ عربيءَ ۾ سيني کي "مزيد فيہ" سڏجي ٿو ٻنهي محاورن ۾ ڪي اهڙا مفرد حرف آهن جن جي نحوي بناوت ۾ ڪو بہ فرق ڪونهي. مثلاً "بد" "در" "من" "طرز" "جلد"، "بهتر"، "صندل"، "تعليم" وغيره (٣). پر ڪي اهڙا مفرد لفظ بہ آهن جن جي معني ۾ تہ ڪو فرق ڪونهي پر انهن جي نحوي بناوت ۾ ڪافي فرق آهي، هيٺ مختلف حرفن وارن ڪن اهڙن لفظن جو مثال پيش ڪجي ٿو.

معياري	جغدالي	حذف	اضافو	فراکي	حذف	اضافو
ٻہ (٢)	ٻهہ	ـ	هہ	ٻهہ	-	هہ
نہ (انڪار)	نهہ	ـ	هہ	نهہ	-	هہ
ٻہ	ٻي	ب	ٻ ي	ٻي	-	ي
تہ	تي	ـ	ي	تي	-	ي
ڏهہ(١٠)	ڏاهہ	ـ	الف	ڏاء	هہ	ا.ء
چَو (چوڻ)	چئو	ـ	ٔ	چئو	-	ٔ
ان (ضمير)	اُن	ـ	-	اڻ	ن	ڻ
هُن	هُن	ـ	-	هُڻ	ن	ڻ
ٻڌ (ٻڌڻ)	ٻنڌ	ـ	ن	ٻند	ڌ	ن..د

(١) مرزا قليچ بيگ: "سنڌي ويا ڪرڻ" س-١-ب حيدرآباد ڀاڱو ٽيون ١٩٧١ ص ٦٠.
(٢)مرزا قليچ بيگ سنڌي ويا ڪرڻ س-١-ب حيدرآباد ڀاڱو ٻيو ١٩٧١ ص ٤-٥.
(٣) ايضاً ص ٢٩.

معياري	جدالي	حذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
صفت	صپت	ف	پ	صپت	ف	پ
مفت	مخت	ف	خ	مخت	ف	خ
وقت	وخت	ق	خ	وخت	ق	خ
هيس	هينٿنس	-	ن ن ء	هينٿنس	-	ن.ن.ء
ڪاٻ	ڪائي يي	ب	ء ي ي پ	ڪائي بي	-	ء ي ي
ننيو	ننيو	-	-	ننبو	ي	ب
منهن	مونهن	-	و	مونٿن	هـ	و.ء
ڏِجوس	ڏِينجوس	-	ي.ن	ڏينجوس	-	ي ن
سنگهڻ	سونگهڻ	-	و	سولگن	گهـ	و.گ
ٻاهر	ٻَهر	ا	-	ٻٿر	ا هـ	ء
وهاٽو	وياٽو	هـ	ي	وياٽو	هـ	ي
نڪاح	نيڪح	ا	ي	نيڪح	ا	ي
سبيل	سيبل	ب	ٻ	سيل	ب ي	ٻ
ٽيڻي	ڏيوڻي	-	و	ڏيوڻي	-	و
فيصلو	ڦيصلو	ف	ڦ	ڦينصلو	ف	ڦ ن
ڪنوار	ڪَنٽار	و	ء	ڪنٽار	و	ء
آرامي	آسراتي	م	س ت	آسراتي	م	س ت
زڪوات	زڪائت	و	ء	زڪائيت	و	ءي
دونهون	دود	و ن هـ	ن د	دود	ن هـ	ن و د
نگهبان	نگهوان	ب	و	نگيوان	هـ ب	ي.و

مٿين لفظن جي نحوي بناوتن تي غور ڪبو تہ اسان کي ڪافي فرق نظر اچي ٿو. لفظن مان حرف حذف ڪري ٻيا حرف استعمال ڪيا وڃن ٿا. ڪن لفظن مان ڪوبہ حرف حذف ڪو نہ ٿو ڪيو وڃي بلڪہ ٻين حرفن جو اضافو ڪيو وڃي ٿو. اهڙن حرفن جي ڪا بہ خبر ڪا نہ ٿي پوي تہ انهن ۾ اها تبديلي ڪهڙين ٻولين سبب ٿي آهي. پر انهن لفظن ۾ ڪي اهڙا لفظ بہ آهن جن تي غور ڪرڻ سان اهو پتو پوي ٿو تہ انهن تي ڪهڙي ٻوليءَ جو اثر موجود آهي . مثلاً "آرامي" لفظ مان "آسراتي" "دونهون" مان "دود" ، "نگهبان" مان " نگهوان" يا "نگيوان" ، بلوچي ۽ بروهي زبانن جي اثرن جو نتيجو آهي. جڏهن تہ "سنگهڻ" مان "سونگڻ" ۽ "نڪاح" مان"نيڪح" سرائيڪي ٻولي سبب ٿيو آهي . باقي حرفن تي هونئن تہ سرائيڪي جو اثر آهي. پر اهو ايترو واضح نہ آهي جيترو مٿي ذڪر ڪيل لفظن تي نظر اچي ٿو.

هاڻ اسين تفصيلوار مختلف پچاڙين جي مدد سان جوڙيل مفرد لفظ پيش ڪنداسين ، جن مان اڪثر معياري وارائي لفظ ٻنهي محاورن ۾ استعمال ٿين ٿا.

پر انهن ۾ ڪي ڪي جهدالي ۽ فراڪي محاورن جي اثرن وارا لفظ بہ شامل آهن ۽ ڪي اتان جي ٻولين کان متاثر آهن. آهي اڪثر 1-اِ-1 پڇاڙيون حذف ٿيڻ وارا لفظ آهن.

"ا" پڇاڙيءَ وارا لفظ

هن پڇاڙي وارن لفظن ۾ "ڇپ"، "ڏيءَ" "ڄالَ"، "ڄامَ" ۽ "ٻاڪَ" اسم فاعل مان نڪتل آهن (١)، پر جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ انهن جون اهي پڇاڙيون حذف ڪيون وڃن ٿيون، پوءِ چيو نہ اهي مؤنث يا مذڪر هجن. مثال طور: "ڇپَ" بدران "ڇپ" "ڏيءَ" بدران "ڏيو" "ڄالَ" بدران "ڄال" "ڄامَ" بدران "ڄام" ۽ "ٻاڪَ" بدران "ٻاف" طور ڪم اچن ٿا.

"آ" پڇاڙي وارا لفظ

هن پڇاڙي وارن لفظن ۾ "بابا"، "ماما"، "چاچا" جهڙا لفظ اچي وڃن ٿا هي پڇاڙيون ٻنهي محاورن ۾ ساڳيءَ طرح استعمال ٿين ٿيون ۽ معياري وانگر اچارجن ٿيون.

"اِ" پڇاڙي وارا لفظ

معياري محاوري جي "اِ" پڇاڙي ٻنهي محاورن ۾ حذف ٿي وڃي ٿي، ان ڪري "پٽِ" بدران "پٽ"، "چِٽِ" بدران "چِٽ"، "لَتِ" بدران "لَت" ۽ "فرحتِ" بدران "فرحت" وارن لفظن جون "اِ" پڇاڙيون حذف ٿيل هونديون آهن.

"اُ" پڇاڙي وارا لفظ

هن پڇاڙيءَ وارا لفظ معياري محاوري ۾ اڪثر ڪري مذڪر هوندا آهن. مثال طور "گهرُ" "نرُ"، "اٺُ" "واهُ" وغيره. جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ اهي ساڳيءَ طرح جڙي ساڳيو مذڪر جنس ۾ استعمال ٿين ٿا. پر انهن جي "اُ" پڇاڙي حذف ٿيل هوندي آهي. لفظ "واهُ" ٻنهي محاورن ۾ "وا" طور ڪم اچي ٿو. جيڪو ٻنهي محاورن ۾ مؤنث آهي. ان جي "ه" پڇاڙي حذف ڪئي وڃي ٿي. اهڙي طرح "سواهُ" جي "ه" پڇاڙي بہ حذف ٿي وڃي ۽ اهو "سوا" طور ڪم اچي ٿو. جيڪو مذڪر بدران مؤنث ڪم اچي ٿو.

"اِي" پڇاڙيءَ وارا لفظ

هن پڇاڙي وارا لفظ معياري محاوري وانگر ٻنهي محاورن ۾ ڪم اچن ٿا. انهن جي اها پڇاڙي حذف ڪا نہ ڪئي وڃي ۽ نہ وري سندن جنس ۾ ڪا تبديلي اچي ٿي. مثلاً معياري محاوري جي "خوشي" "دوستي" "نيڪي" "بدي"، "سچائي" "برائي" "چڱائي" وغيره ساڳين پڇاڙين سان ٻنهي محاورن ۾ استعمال ٿين ٿا ۽ ساڳيءَ طرح مؤنث جنس ۾ استعمال ڪجن ٿا.

---

(١) مرزا قليچ بيگ، "سنڌي ويا ڪرڻ" ڀاڱو ٻيون، ص ٦١

"اي" پڇاڙيءَ وارا لفظ

اي پڇاڙي وارن لفظن جي پڇاڙي تہ ساڳيءَ طرح استعمال ٿئي ٿي ، البتہ انهن جي نحوي جوڙجڪ ۾ ٿورو فرق محسوس ڪيو وڃي ٿو. اِهي لفظ ضمير واحد غائب صورت ۾ جڙن ٿا. فرق صرف محاوري جي صورتن جو آهي. هيٺ اهڙن قسمن جا ڪي لفظ مثال طور پيش ڪجن ٿا :

معياري	جھدالي	فراڪي
ڪري	ڪري	ڪري
هلي	هلي	جِلي
پلي	پلي	پلي
سمهي	سمهي	سمي هہ حذف
ڪپي	ڳڏي (ڪپي بدران)	ڳڏي (ڪپي بدران)
چِڏي	چِڏي	چوڙي (چِڏي بدران)
وجهي	وجهي	وجي هہ حذف
لهي	لهي	لئي هہ حذف
چڙهي	چڙهي	چڙي هہ حذف

"او" پڇاڙين وارا لفظ

او پڇاڙيءَ وارا لفظ بہ ساڳيءَ پڇاڙين سان جڙي استعمال ٿين ٿا. منجهن اها پڇاڙي برقرار رهي ٿي ۽ ساڳي طرح مونث يا مذڪر جنس ۾ ڪم اچن ٿا پر انهن مان ڪن لفظن ۾ محاوراتي اثر ضروري آهي، جنهن سبب سندن نحوي جوڙجڪ ۾ ٿورو فرق نظر اچي ٿو . اهڙي قسم جا ڪي مثالي لفظ پيش ڪجن ٿا :

معياري	جھدالي	حذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
تارون (ڪاڪڙو)	تالون	ر	ل	تالون	ر	ل
رهاڪو	رهاڪو	-	-	رئاڪو	هہ	•
ماٺهو	ماٺهو	-	-	ماٺو	هہ	-
ڏاڙهون	ڏاڙهون	-	-	ڏاڙون	هہ	-
شفتالو	شفتالو	-	-	شفتالون	-	ن
زردالو	زردالو	-	-	زردالون	-	ن
آڙو	آڙو	-	-	آڙون	-	ن

"او" پڇاڙي وارا لفظ

هن پڇاڙي وارا لفظ بہ ساڳين پڇاڙين سان ٻنهي محاورن ۾ جڙي استعمال ٿين ٿا. پر انهن مان ڪن لفظن جي نحوي جوڙجڪ ۾ فرق آهي. هيٺ ان قسم جا ڪي لفظ پيش ڪجن ٿا .

معياري	جڳدالي	حذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
ڳاڙهو	ڳاڙهو	-	-	ڳاڙو	هـ	-
ڪاڙهو	ڪاڙهو	-	-	ڪاڙو	هـ	-
نيرو	نيلو	ر	ل	نيلو	ر	ل
سائو	سائو	-	-	سائو	-	-
لوهو	لوهو	-	-	لوئو	هـ	ء
ڦاهو	ڦاهو	-	-	ڦائو	هـ	ء
جهولو	جهولو	-	-	جولو	هـ	-

"اَو" پڇاڙيءَ وارا لفظ

ٻنهي محاورن ۾ "اَو" پڇاڙي وارا لفظ ٻـ ساڳيءَ طرح استعمال ٿين ٿا . پر انهن ۾ "ء" جو اضافو اڪثر ڪيو وڃي ٿو جيڪو زبر جي اچار ڪري شامل ٿئي ٿو. ان ڪان علاوه ٿورو محاوراتي فرق ٻـ محسوس ڪجي ٿو. هيٺ ان قسم جا لفظ پيش ڪجن ٿا.

معياري	جڳدالي	حذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
ٻوَ	ٻِئو	-	•	ٻئو	ٻ	ب ء
جَو	جَؤ	-	•	جَئو	-	•
قوم	قئوم	-	•	خئوم	ق	خ •
فوج	فئوج	-	•	فئوج	-	•

"اي" پڇاڙيءَ وارا لفظ

هن پڇاڙيءَ وارا لفظ ٻـ ساڳيءَ پڇاڙيءَ سان ٻنهي محاورن ۾ استعمال ڪيا وڃن ٿا، پر مٿان زبر جي اچار ڪري "ء" جو اضافو ڪيو وڃي ٿو . مثلاً: "شي" بدران "شئي" ، "قي" بدران "قئي" وغيره.

"يل" پڇاڙيءَ وارا لفظ

اسم جي پٺيان "يل" پڇاڙي اچڻ سان اسم فاعل ٺهندو آهي . مذڪر ۽ مؤنث جي تخصيص لاءِ حرف "و" ۽ "ي" سان زير استعمال ٿيندا آهن . مثال طور : "ٻڙڪيلو"، "سٽريلو"، "جهنبولو"، "هٺيلو" يا "سريلي"، "هٺيلي" وغيره (١). اهي لفظ ٻنهي محاورن ۾ صحيح نموني استعمال ڪيا وڃن ٿا. جڏهن تہ ٻنهي محاورن ۾ مونث يا مذڪر ڏيکارڻ ڪان سواءِ "يل" جي "ي" جو اچار ڪيترن ئي لفظن مان حذف ٿي وڃي ٿو. مثلاً :

---

(١) شيخ واحد بخش: "سنڌي ٻوليءَ جي صرف نحو"، ص ١١٠٦

معياري	جڳدالي	فراڪي
پڙهيل	پڙهل	پڙل
ڪاوڙيل	ڪاوڙل	ڪاوڙل
وڙهيل	وڙهل	وڙل

مٿين لفظن ۾ جڳدالي محاوري ۾ "يل" مان "ي" جو اچار حذف ڪري استعمال ڪيو ويو آهي، جڏهن تہ فراڪي محاوري ۾ "ي" جي اچار سان گڏ "هہ" جو اچار بہ حذف ڪيو وڃي ٿو.

"يچو" پڇاڙين وارا لفظ

ڪي لفظ "يچو" پڇاڙين ملائڻ سان استعمال ٿين ٿا. مثلاً : پاڙي+يچو=پاڙيچو، "ماڙيچو" يا "ويڙهيچو" وغيره (١). پر هن خطي جي محاورن ۾ "يچو" پڇاڙي جو استعمال تمام گهٽ ٿئي ٿو ان بدران "سري" پڇاڙي استعمال ٿئي ٿي، جيڪا ضروري ناهي تہ ان قسم جي سڀني لفظن ۾ استعمال ٿئي . "سري" پڇاڙي هن خطي ۾ "پاڙيسري" جهڙي لفظ ۾ ڪم اچي ٿي، جيئن معياري ۾ آهي.

"ائتو" پڇاڙي وارا لفظ

هن خطي جي بنهي محاورن ۾ "ائتو" پڇاڙي وارن لفظن ۾ "ء" "ت" جو اچار حذف ٿي وڃي ٿو ۽ "ائتو"بدران "آو" جو اچار استعمال ڪجي ٿو .مثال طور "هنڌائتو"، "سنڌائتو"،" ڪمائتو" بدران "هنڌائو"، "سنڌائو" ۽ "ڪمائو" استعمال ٿين ٿا . اهڙي طرح "ايتو" پڇاڙي وارن لفظن مان بہ "ايتو" پڇاڙي "اوُ" جي اچار سان استعمال ڪئي وڃي ٿي . مثلاً گهريتو بدران "گهرو"، "پورهيتو" بدران "پورهيائو" وغيره ."ايتو" يا" ائتو" پڇاڙيون ان ڪري استعمال ڪو نہ ٿيون ٿين جو اِهي معياري محاوري جون معياري پڇاڙيون آهن . جيئن تہ هيءُ علائقو غير معياري واري سنڌي ٻولي جو علائقو آهي ، ان ڪري اني معياري ٻولي واريون معياري پڇاڙيون اڳياڙيون يا "وچياڙيون"اڪثر ڪري استعمال ۾ ڪو نہ ٿيون آنديون وڃن. اهو ئي سبب آهي جو معياري ۽ غير معياري محاورن ۾ اهڙا فرق محسوس ڪيا وڃن ٿا.

"ونت" پڇاڙي وارا لفظ

هن پڇاڙي جوڙڻ وقت بنهي محاورن ۾ خود انهي پڇاڙي جي شڪل تبديل ٿي وڃي ٿي . ڊاڪٽر غلام علي الانا ڀاڳ + ونت ="ڀاڳونت" ۽ ڪلا+ ونت ="ڪلاونت"(٢) جا لفظ جوڙي ڏيکاريا آهن . جڳدالي ۽ فراڪي محاورن ۾

---

(١) شيخ واحد بخش، "سنڌي ٻولي جي صرف نحو"، ص ١٠٦

(٢) الانا غلام علي ڊاڪٽر، "سنڌي معلم"، س – ا – ب حيدرآباد ١٩٨۴ ،ص ١۴٢

"ونت" پڇاڙي "وند" ٿي گڏجي ٿي، اهڙي طرح لفظ"پاڳوند" ٿي استعمال ٿئي ٿو."ڪلاونت" جو لفظ هن خطي ۾ استعمال ڪو نہ ٿو ڪيو وڃي البتہ مال +وند= "مالوند" بہ خطي ۾ مروج آهي.

"مَند" پڇاڙي وارا لفظ

هي پڇاڙي بہ ٻنهي محاورن ۾ بدلجي وڃي ٿي. معياري ۾ هنر +مند = هنرمند ،درد+ مند= دردمندطور ڪم اچي ٿي . جڏهن تہ هن خطي جي ٻنهي محاورن ۾ "ونت"بدران "وند" پڇاڙي وانگر"مند" بدران بہ "وند" استعمال ڪئي وڃي ٿي ، مثلاً درد+وند=درد وند ، هنر + وند= هنر وند وغيره.

"آري " پڇاڙي وارا لفظ

هن پڇاڙي وارن لفظن ۾ ڊاڪٽر الانا بيڪ+آري= بيڪاري، ڪيڏ+آري = ڪيڏاري جا لفظ مثال طور پيش ڪيا آهن ، پر هن خطي جي ٻنهي محاورن ۾ "آري" واري پڇاڙي "آڙي" جي شڪل ۾ تبديل ٿي وڃي ٿي . هي تبديلي اترادي محاوري تائين ٿئي ٿي مثلاً ٻنهي محاورن ۾ ڪيڏ+آڙي =ڪيڏاڙي ؛ سچو + آڙي= سچاڙي؛ ڪٻو+ آڙي= ڪٻاڙي وغيره ، ڪيڏاڙي ڪي ڪلاڙي ۾ ڪري استعمال ڪجي ٿو .

"پو" پڇاڙي وارا لفظ

ٻنهي محاورن ۾ "پو" پڇاڙي وارن لفظن ۾ "ساهڙپو" يا "سيٺپو" جا ڪي بہ لفظ استعمال ڪو نہ ٿين. البتہ "رازپو" يا "ناراضپو" جا لفظ ضرور استعمال ٿين ٿا. مطلب تہ انهيءَ پڇاڙين جي نحوي جوڙجڪ ۾ ڪا بہ تبديلي ڪو نہ ٿي ٿئي. اهڙي طرح "پڻ"جئن "ننيپڻ"،" پي" جئن "پاٺيي"، "آر" جئن "ٻڪرار" يا "لوهار" ،"آرو" جئن "ہاڳارو" پهارو، "آئو" جئن "ڪلرائو" يا پاٺيائو"، "آرو" جئن "ماڪارو،"هار" جئن "پالڻهار" خلقهار" وغيره جهڙن پڇاڙ يون هي محاورن ۾ ساڳي طرح جڙي ساڳي معنيٰ ۾ استعمال ٿين ٿيون . جڏهن تہ "تڻ"جئن "ولتڻ"، "مڪتڻ" تا" جئن "نرملتا، "ڪوملتا" (١) جهڙيون پڇاڙيون هن خطي ۾

(١) الانا غلام علي ڊاڪٽر"سنڌي معلم"، س - ا - ب حيدرآباد ١٩٨٤ ،ص ١٤٢

بلڪل استعمال ڪو نہ ٿيون ٿين . فرق صرف وسرگ کان اوسرگ اچارن جو آهي جيڪو فراڪيءَ ۾ جفدالي کان وڌيڪ ٿئي ٿو. مثلاً "لوهار" مان "لوٺار" ،"خلقٺهار " مان خلقٺٺار" وغيره .

مرڪب لفظ

لفظن ۾ ڪي اڳياڙيون يا پڇاڙيون ملائي مرڪب لفظ جوڙيا وڃن ٿا ، ٻنهي محاورن ۾ مرڪب لفظ ساڳين اصولن موجب جوڙجن ٿا. ان جي باوجود ٻين ٻولين جي اثرن ڪري ڪي مرڪب لفظ اهڙا بہ آهن ، جن جي نحوي جوڙجڪ ۾ ٿورو فرق پئجي وڃي ٿو. هيٺ اهڙي قسم جا مرڪب لفظ پيش ڪجن ٿا ، جن سان اڳياڙين يا پڇاڙين ڳنڍڻ وقت نحوي جوڙجڪ ۾ ڪجهہ نہ ڪجهہ فرق نظر ايندو. مثلاً انڪاري لفظ: اَ- اَڻ - نا- نر- نہ ۽ مہ . اهي حرف يا لفظ ڪن ٻين لفظن سان جوڙڻ سبب انڪاري ٿي وڃن ٿا. مثال طور"اَچيت" "اَچيتائي"،"اڻٿيڻو" "اڻ ويساهہ"،"ناڪارو"، "ناچڱو"، "ناچڱائي" "نڪنو" ، "نڪمو" "مچلو" "نروئي" "نراس" "نڌ ٽڪو" "نپنو"(١) .ٻنهي محاورن ۾ مٿين مرڪب لفظن جي نحوي جوڙجڪ جو جائزو ونبو تہ انهن ۾ ڪافي هڪجهڙايون نظر ايندايون . مثلاً "اَچيت" "اَچيتائي" "ناچڱو"، "ناچڱائي"، "نراس"، نتٽڪو، "نپنو" لفظ ٻنهي محاورن ۾ ساڳي جوڙجڪ سان استعمال ٿين ٿا. جڏهن تہ "نڪمو" "بدران" "نمڪنو"، "مچلو" بدران "نہ چلو" "اڻ ٿيڻو" بدران " نہ ٿيڻو" "ناڪارو" بدران "بيڪارو" جا لفظ ڪجهہ بدليل نحوي جوڙجڪن سان استعمال ٿين ٿا. انڪاري لفظ جوڙڻ لاءِ"بي" ۽ "ري" جهڙيون اڳياڙيون بہ شامل ڪجن ٿيون . مثلاً "ري ڏاڙهيو" ، "ري ڪانيو" "بيڪارو" " بي سڙو"،"بي مانو" يا "بي ايمانو" ،"بي نڪو" ۽ " بي لڄو" وغيره. هونئن تہ "بي" ۽ "ري" جا انڪاري مرڪب لفظ معياري جهڙن "اَ" ۽ "اڻ" واريون انڪاري پڇاڙيون ٻنهي محاورن ۾ تمام گهڻ استعمال ٿين ٿيون .

ٻئي اسم صفت يا عدد سان جڙيل لفظ

ڪي مرڪب لفظ ڪنهن اسم صفت يا عدد سان جوڙجن ٿا جيئن "گهر ڏٺي" "ڳوٺ ڏٺي" " مٽي ڪاٺو" ، "اتر واءُ" "شهر نيڪالي"، "پاڻ پرو" ، "وڏ دليو"،" هٿ ڦاڙ" " وٽ پيچ" ،" چڱو ڀلو"، " بڪ شڪ" ،" ڳنيچوڙ" ، " مٽ سٽ،"(٢) وغيره .انهن معياري جوڙجڪ وارن لفظن کي جڏهن ٻنهي محاورن ۾ ڏسبو تہ تمام گهڻ تفاوت نظر ايندو . مثلاً" اتر واءُ" بدران "اتروا" وٽ پيچ بدران

(١) مرزا قليچ بيگ: " سنڌي ويا ڪرڻ" ، ڀاڱو ٻيون، ص ٩۴-٩٥
(٢) ايضاً ص ٩٥

"وٽ پکڙ" ، "ڳنڍيچوڙ" بدران ڳنيڪپ" ۽ " مٺ سٺ" بدران " مٺا سٺا" ڪم آندا وڃن ٿا.

اڳياڙين سان ٺهندڙ لفظ

معياري محاوري وانگر ٻنهي محاورن ۾ ڪي لفظ اهڙا بہ آهن جيڪي ڪن اڳياڙين سان جڙن ٿا ، پر انهن ۾ فرق تمام ٿورو آهي. مثلاً : "غريب پرور" بدران "گريب پرور" ، " خيرخواهہ" بدران " خير خاهہ" ، " نااميد" بدران " نا اوميت" ڪم اچن ٿا.

آڪ - آڪ - آٺو پڇاڙين وارا لفظ

معياري محاوري ۾ ڪي اهڙا لفظ آهن ، جيڪي آڪ - آڪ ۽ آٺو پڇاڙين ڳنڍڻ سان جڙن ٿا. مثلاً رهُہ + آڪ = رهاڪو. پيءُ + آڪ = پياڪ. "وڪڻ" مان "ويڪائو" ۾ " ئو" پڇاڙي ملائي ويئي آهي . انهن لفظن جي جڏهن جفدالي ۽ فراڪي محاورن واري نحوي جوڙجڪ ڪي ڏسنداسين تہ "رهاڪو" ڪانسواءِ باقي لفظ مختلف جوڙجڪ سان جڙيل آهن. مثلاً " پياڪ" لفظ ۾ ساڳيو" پيءُ" وارو اچار " ءُ" شامل ڪري ان کي ٻنهي محاورن ۾ "پيئاڪ" استعمال ڪيو وڃي ٿو . اهڙي طرح "ويڪائو" جو لفظ" ئو" پڇاڙي جي مدد سان جڙيل آهي پر ٻنهي محاورن ۾ ان جي پڇاڙي تہ ساڳي آهي ، البتہ "ڪ" جو اچار بدلجي "چ" ٿي وڃي ٿو ۽ لفظ "ويچائو" ٿي استعمال ٿئي ٿو . اها تبديلي سرائيڪي ٻوليءَ جي اثر جو نتيجو آهي . اهڙي طرح "جهيڙو" مان "جهيڙاڪ" ،"ويڙهہ" مان "ويڙهاڪ"،"هيرڻ" مان "هيراڪ" "پنڻ" مان "پيناڪ" "رلڻ " مان "رولاڪ" وارن معياري لفظن بدران ٻنهي محاورن ۾" جهيڙاڪ" بدران جفدالي ۾ "جهيڙو" ۽ فراڪي ۾ "جيڙو" ،"ويڙهاڪ" جفداليءَ ۾ "ويڙهو" ۽ فراڪيءَ ۾ " ويڙو" ، "هيراڪ" ٻنهي ۾ "هيرو" ، " پيناڪ" ٻنهي ۾ " پينو"، " رولاڪ" ٻنهي ۾ " رولو" استعمال ڪجن ٿا. مطلب تہ انهن ۾ اڪثر " آڪ" پڇاڙي شامل ڪو نہ ٿي ڪئي وڃي ، بلڪ ان بدران " او" پڇاڙي استعمال ڪجي ٿي .

"ايرو" پڇاڙي وارا لفظ

معياري محاوري ۾ ڪي اهڙا لفظ آهن جن سان " ايرو" پڇاڙي ڳنڍي وڃي ٿي . مثلاً : "پلو"+ ايرو= پليرو (و حذف)، چڱو + ايرو= چڱيرو(" و" حذف)، سنو + ايرو= سنيرو("و" حذف) طور استعمال ڪجن ٿا ، پر انهن لفظن جي نحوي جوڙجڪ کي جڏهن جفدالي فراڪي محاورن جي نحوي جوڙجڪ سان ڀيٽ ڪبي تہ ڪافي فرق محسوس ٿيندو ، مثلاً " پليرو" بدران " پلڙ" ، " چڱيرو" بدران

" چگڙو" ، " سنيرو" بدران " سنرڙ" طور استعمال ڪجن ٿا. يعني انهن ۾ " ايرو" پڇاڙي بدران " ڙ" پڇاڙي شامل ڪئي ٿي وڃي. " ڙ" واري پڇاڙي هوندي ته معياري ۾ به عام جام استعمال ڪئي وڃي ٿي . پر " ايرو" بدران اها ڪو نه ٿي ڪم آندي وڃي . مٿين لفظن ۾ " سنرڙ" لفظ جي "ٺ" ۾ " ر" جو اضافو به ٿيل آهي. اها " ر" " ٻ"=" ٻر" " ٺ"=" ٺر" يا "ڊ"= "ڊر"وارن مرڪب لفظ جهڙي اچار واري " ٺ" جهڙي گڏيل " ر" آهي ، جيڪا هن خطي جي ٻنهي محاورن ۾ مروج آهي ، جنهن جو مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي .

"اي" يا " آئي" پڇاڙي جڙڻ وارا لفظ

معياري محاوري جي انهن ٻنهي پڇاڙين جوڙڻ واري ترڪيب سان ٻنهي محاورن ۾ ڪو خاص فرق ڪو نه ٿو پوي. فرق صرف محاوراتي آهي ، باقي پڇاڙين جي جوڙجڪ ساڳي طرح آهي ، مثلاً " پلو" مان " پلائي" ، " چگو" مان "چگائي"" منو" مان " منڊائي" " لچو" مان "لچائي" ۽ ڪوڙو" مان " ڪوڙائي" وغيره . مٿين لفظن جي جوڙجڪ ۽ جڢدالي توڙي فراڪي لفظن جي جوڙجڪ ساڳي آهي البت" ڪوڙائي" بدران " ڪئوڙائي" استعمال ڪيو وڃي ٿو ، جنهن ۾ " ء "جو اچار وڌيڪ استعمال ٿيل آهي.

"ڪار" پڇاڙي وار لفظ

ڪار پڇاڙي وارن معياري لفظن ۽ جڢدالي توڙي فراڪي محاورن جي لفظن ۾ ٿورو فرق آهي .

معياري	جڢدالي	حذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
چٽڪار	چنبڪار	ڻ	ن-ٻ	چنبڪاو	ڻ	ن-ٻ
وسڪار	وسڪارو	-	و	وسڪارو	-	و
هٽڪار	هٽڪارو	-	و	هٽڪارو	-	و
سياهڪار	سياهڪار	-	-	سياڪار	هه	-

"آل" پڇاڙي وارا لفظ

آل پڇاڙي وارن لفظن ۾ به ٿورو فرق آهي ، مثلاً " گهڙي" مان " گهڙيال" ، جوڙ مان " جوڙيل" ، " رڪ " مان "رڪيل" وغيره ، ٻنهي محاورن ۾ انهن جي " ي" حذف ٿي وڃي ٿي ۽ اهي " گهڙال" " جوڙل" ۽ " رڪل" استعمال ٿين ٿا.

"او" ۽ " اُو" پڇاڙي وارا لفظ

انهن پڇاڙين وارن لفظن ۾ به ٿورو فرق آهي، مثلاً

معياري	فراڪي	حذف	اضافو-	فراڪي	حذف	اضافو
وچ مان وچيون	وچون	ي	-	وچون	ي	-
مينهن مان ماهيو	ماهو	ي	ي	ماهو	ي	-
نشان مان نشانو	نيشانو	-	-	نيشانو	-	ي
ڪول مان ڪوليون	ڪولون	ي	-	ڪولون	ي	-
تر مان تريون	ترون	ي		ترون	ي	-

" اِر " پڇاڙي وارا لفظ

اِر پڇاڙين وارن لفظن ۾ "پيٽ" مان " پيٽر" " لت" مان "لتر" ، " چڪ" مان " چڪِر" ۽ " "ضد" مان "ضدِر" جا لفظ نهن ٿا. هن ترتيب سان ٻنهي محاورن ۾ ڪو ٻه فرق ڪو نه ٿو پوي ۽ اها جوڙجڪ ٻنهي محاورن ۾ بلڪل ساڳيءَ طرح ٿئي ٿي.

"آڙ" " آل" " ڙي" پڇاڙين وارا لفظ

انهن ٽنهي پڇاڙين ڳنڍڻ وقت معياري محاوري جي ڀيٽ ۾ ٻنهي محاورن ۾ وڏو فرق موجود آهي. مثلاً " ڪھو" مان " ڪاھڙ" بدران ٻنهي محاورن ۾ " ڪهاڙي"، " ساڄو" مان " ساڄڙ" بدران " سڄاڙي". يعني تہ " اڙ" پڇاڙيءَ بدران " اڙي" پڇاڙي، لڳائي وڃي ٿي ۽ " الف" جي اچار کي پهرين اکر سان ملائڻ بدران پوئين حرف سان ملايو وڃي ٿو.

اهڙيءَ طرح " ال" پڇاڙي جوڙڻ سان ٻہ فرق ٿئي ٿو. مثلاً " سڙڻ" مان " سڙيل" بدران " سڙل" ، " ڪرڻ" مان " ڪريل" بدران " ڪرل" " ويڙهڻ " مان " ويڙهيل" بدران " ويڙهل" استعمال ٿين ٿا. يعني انهن مان " ي" جو اچار حذف ٿي وڃي ٿو . ان کان علاوه فراڪي محاوري ۾ انهن لفظن جو " هہ" وارو اچار بہ حذف ٿي وڃي ٿو.

"ڙيو" پڇاڙي وارن لفظن ۾ بہ ٿورو فرق ٿئي ٿو.مثلاً :

معياري	جغدالي	حذف	اضافو	فراڪي	حذف	اضافو
گهوڙيو	گوڙو	ي	-	گوڙو	ه-ي	-
پرمنڙيو	پرمنڙو	ي	-	پرمنڙو	ي	-

مٿين لفظن جو جائزو وٺبو تہ " ڙيو" بدران "ڙو" پڇاڙي استعمال ڪئي وڃي ٿي ، جيڪا ان قسم جي لفظن سان اڪثر شامل ٿيندي آهي.

" اوڪو" پڇاڙي وارا لفظ

هن پڇاڙي جوڙڻ سان بہ ٻنهي محاورن ۾ ٿورو فرق ٿئي ٿو ، مثلاً " واٺڪو"

"هارڪو" "واپارڪو" ، "راتوڪو" "هيلوڪو" ۽ "هاٿوڪو" لفظن ۾ هڪجهڙائي آهي ، جڏهن تہ "ڪالهوڪو" جڳدالي ۾ "ڪلهوڪو" ۽ فراڪيءَ ۾ "ڪلوڪو"، "صبحوڪو" جڳدالي ۾ "صبوڪو" ۽ فراڪيءَ ۾ "صبوڪو" ٿي ڪم اچي ٿو . يعني جڳدالي ۾ "ڪالهوڪو" جي "الف" ۽ فراڪيءَ ۾ "الف" ۽ "هہ" جا اچار حذف ٿيندا آهن . اهڙي طرح "صبحوڪو" مان جڳدالي ۾ "ح" ۽ "ب" بدران "پ" جو اچار استعمال ڪجي ٿو، جڏهن تہ فراڪيءَ ۾ "پ" بدران "ب"جو اچار استعمال ڪجي ٿو.

اسم صغير ٺاهڻ وارا لفظ

سنڌي ويا ڪرڻ جي اصولن موجب اسم کي ننڍ وڏائي ڏيکارڻ لاءِ سنڌي ٻولي ۾ ٻہ طريقا آهن: پهرين موءنث جي صورت صغيري ٿي ڏيکاري جيئن "ڪات" ۽ ڪاتي وغيره پر نشاني يا پڇاڙين جوڙڻ سان بہ صغيري ڏيکاري وڃي ٿي. مثال طور "ڏيو" "ڏياتي" باهہ "باهوڻي" وغيره.. ان کان علاوه "ر" ۽ "ڙ" پڇاڙيون جوڙڻ سان بہ لفظ ٺاهيا وڃن ٿا. مثال طور ٿورو "ٿوڙو" "پنڊ" پنڊڙو، "ڏرو" "ڏرڙو"، "پولو" "پولڙو" "اک" "اکڙي" ڳالهہ "ڳالهڙي" "گولو" "گولڙي" (١). مٿين لفظن کي جڳدالي ۽ فراڪي محاوري ۾ نحوي طرح جوڙڻ جو طريقو بہ ساڳيو آهي. البت ٿورو محاوراتي فرق ضرور محسوس ٿئي ٿو. مثلا "پولڙو" فراڪي ۾ "بولڙو" ، "ڳالهہ ڳالهڙي" بدران فراڪي ۾ "ڳال ڳالڙي" ڪري استعمال ڪن ٿا.

اسم فاعل ٺاهڻ وارا لفظ

واپار= واپاري، پير= پيري ، وير= ويري ، دانهن= دانهي ، ڏڻ= ڏنار ، هوند وارو ، عقل وارو ، لاڙائي، باغائي ، حلوائي ، ناچو ، ويڙهو ۽ گهومو وغيره (٢). ٻنهي محاورن ۾ اهڙي قسمن جي لفظن کي اسم فاعل جوڙڻ جا طريقا ساڳيا آهن . البت، فراڪي محاوري ۾ "هہ" جو اچار انهن مان حذف ٿي وڃي ٿو. يا وسرگ آواز اوسرگ ٿي وڃن ٿا.

فعل مان اسم ٺاهڻ وارا لفظ

ٻنهي محاورن ۾ معياريءَ وانگر فعلن مان اسم جوڙڻ واري نحوي جوڙجڪ ساڳي آهي. مثلاً :ڏيڻ مان "ڏيڻ وارو" لکڻ مان "لکڻهارو" ملڻ مان "ملڻهارو" "ڏيڻات" "نيڻات" "وٺيات"، ڪاٽڻ مان ڪاٽو، رهڻ مان "رهاڪو" پنڻ مان "پينو" وغيره.

---

(١) مرزا قليچ بيگ: " سنڌي ويا ڪرڻ " ،ڀاڱو ٻيون، ص ٩٢
(٢) ايضاً، ص ٩٣

فعلن مان اسم ذات ۽ ٻيا لفظ

فعلن مان اسم ذات ۽ ڪن ٻين لفظن جوڙڻ واري نحوي جوڙجڪ ٻنهي محاورن ۾ معياري محاوري واري آهي. مثلاً ڏسِ = ڏسُ، ٻِجُ = ٻج ، ڳنڍِ=ڳنڍِ ڪِل=ڪِلَ وغيره پر انهن لفظن جي اچارڻ وقت انهن جون پڇاڙيون اِ - اِ - ا حذف ڪري استعمال ڪجن ٿيون .

اسم مان صفت ٺاهڻ وارا لفظ

اسم مان صفت جوڙڻ واري نحوي سٽاء ٻـ ساڳي آهي. ڪٿي ڪٿي صوتياتي اثر ٿئي ٿو. ڪي مثال هيٺن آهن: سگهہ مان " سگهارو " ، لِچ مان " لچارو" ، امير مان " اميرائو" راڄ مان "راڄائو" ، ٻارائو ، گهرائو" ڏاڏائو" ، "نانائو" ،" ماماڻو" ، "ابائو" ساڳي طرح ٺهن ٿا. جڏهن تہ " مرد" مان " مردائو" بدران ٻنهي محاورن ۾" مڙدائو" ڪم اچي ٿو . ان ڪان علاوه " خوف" مان "خوفائتو" " ڪار" مان " ڪارائتو" بدران " ڪاراتو" ۽ " واري" مان واريا سو بدران " واراسو" استعمال ٿين ٿا.

هڪڙن مان ٻيا لفظ جوڙڻ

هن سلسلي ۾ مرزا قليچ بيگ لکي ٿو تہ حاصل مصدر يا اسم ذات جا لفظ هڪڙا سدا فعلن جي بنياد مان ٿا جڙن ۽ ٻيا آهي جي اسمن مان ڪن پڇاڙين يا نشانن گڏڻ سان جڙن ٿا. فعلن جي بنياد مصدر جي نشاني" ڻ" ڪيدي ڇڏڻ سان جيڪي بچي تنهن کي امر ٿو چئجي ، اهو فعل جو بنياد انهي فعل جو مول يا جوهر آهي. جيڪو جڙيل لفظ ظاهر ٿئي ٿو ۽ ساڳي فعل واري معنيٰ ٿو ڏيئي جنهن کي اسم ذات بہ چئبو آهي. اهڙا لفظ اسم ذات جي مصدرن مان جڙن ٿا ، سي بہ جدا جدا پڇاڙين وارا ٿين ٿا. مثال طور " پوڇڻ" مان " پوڇا" پر گهڻين حالتن ۾ " اَ "قري"اَ" ٿئي ٿو مثال طور"جاڳڻ" مان " جاڳ" .(١)

ٻنهي محاورن ۾ اهڙن لفظن جي جوڙجڪ تي نظر ڪبي تہ ٿورو ڪي گهڻو فرق نظر ايندو يعني جيئن مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي تہ انهن جون اُ - اِ - اَ پڇاڙيون حذف ٿين ٿيون . اهڙيءَ طرح انهن لفظن سان اسان جيڪڏهن " ٽي" جي پڇاڙي جوڙي "ڪٽ" کي "ڪٽائٽي" ڪريون ٿا ، تہ جهدالي ۽ فراڪي ۾ اها "ٽي " جو اچار ڪري ڪم اچي ٿي. مثال طور" ڪٽائٽي" بدران" ڪٽائي" ، "چارڻ" مان " چارائٽي" بدران " چرائي" " لهرائڻ " مان " لهرائٽي" بدران " لهائي" ،" چڙهائڻ "مان " چڙهائٽي" بدران " چڙهائي" جهدالي ۾ ۽" چڙائي" فراڪي ۾ ڪم اچن ٿا. مطلب تہ " ڻ" جو اچار "ءِ" ۾ بدلجي وڃي ٿو .

---

(١) مرزا قليچ بيگ: " سنڌي ويا ڪرڻ" ، ٻاڳو ٽيون، ص ٨٦

جملن جي نحوي جوڙجڪ

علم نحو موجب جملن جوڙڻ جي ماهرن ٽي واٽون ٻڌايون آهن . پهرين ترتيب، ٻي موافقت ۽ ٽين انتظام (١). پهرين قسم جي واٽ موجب سليس جملن ۾ فاعل پهريائين ۽ پوءِ فعل اچي ٿو . مثلاً :

گهوڙو ڊوڙي ٿو . پکي اڏامي ٿو . وغيره

ٻي سٽاءُ موجب جملي ۾ لفظ هڪٻئي سان جنس، عدد ، ضمير ۽ زمان ۾ پوريءَ طرح ملي بيهڻ تنهن کي " موافقت" يعني ميلاپ چئبو آهي. مثلاً

ڀلو گهوڙو ڊوڙ يو - ڀلي گهوڙي ڊوڙي.

تنهنجو پاءُ آهي - تنهنجي پيڻ آهي.

مٿين جملن ۾ صفتي لفظ جن اسمن سان لاڳو ٿين ٿا ، تن مطابق بلڪل پوري طرح عدد ۽ جنس ۾ ڦرن ٿا.

ٽين سٽاءُ موجب انتظامي جملن ۾ فعل جي وسيلي ماڻهن ۽ شين وغيره بابت ڪجهه چئجي ٿو تنهن ڪري ٻوليءَ ۾ جڻڪ بادشاهه آهي ۽ جنهن جنهن جملي ۾ فعل ڪم اچي ٿو ، تنهن تنهن جملي تي ان جو عمل هلي ٿو . مثلاً

ڇوڪرو آهي - گهوڙو ڊوڙيو - ٻڪر ڪٺو.

مٿين جملن ۾ آهي ، ڊوڙيو ۽ ڪٺو لفظ فعل آهن ، جيڪي هئڻ ، ڪرڻ ۽ سهڻ مان ڪا به ڳالهه ڄاڻائين ٿا. ان کي فاعل چئجي ٿو . سنڌي ٻولي جي سيني محاورن ۾ جملن جي بيهڪ هڪ ئي قسم جي هوندي آهي . فرق صرف لفظن جي نحوي جوڙجڪ ۾ ٿئي ٿو . جنهن ڪري جملن جي نحوي جوڙجڪ ۾ به فرق پئجي وڃي ٿو.

ڊاڪٽر غلام علي الانا ٻوليءَ جي جملن جي نحوي سٽاءُ هن ريت ٻڌائي آهي؛
١.فاعل جو لڳ پهرين ۽ فاعل ان کان پوءِ لڳائبو. ٢. فعل هميشه جملي جي پڇاڙي ۾ اچي ٿو . ٣. صفت هميشه موصوف کان اڳ ، انهيءَ جي بلڪل ڀر ۾ ايندي آهي ۴. فعل جو وڌاءُ (لڳ) فعل کان اڳ ايندو آهي ۵. فاعل کان پوءِ ۽ فعل جي وڌاءُ کان اڳ پهرين مفعول جو وڌاءُ ، ۽ ان کان پوءِ مفعول ايندو آهي . ٦. ظرف هميشه فعل جي وڌاءُ طور ڪم ايندو آهي . ٧. حرف جر، اسم، ضمير ، صفت ۽ ظرف کان پوءِ ۽ ان جي بلڪل ڀر ۾ جڳهه وٺي ٿو .

سنڌي ٻوليءَ جي ڪتهن به جملي جي نحوي بيهڪ جي ڇنڊڇاڻ سڀ کان پهرين ڊاڪٽر صاحب جي ڏنل هيٺ جملن جي مطالعي سان ڪرڻ گهرجي.

١. ڇوڪر ڊوڙي ٿو.
٢. اڪبر پاڻي پيئي ٿو.

---

(١) الانا غلام علي ڊاڪٽر؛ " سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس"، ص ٣٩ - ٧٠

٣.منهنجو ياءُ لکي ٿو.
٤. هو ماني کائي ٿو.

مٿي ڏنل چئني جملن ۾ ڪنهن بہ جملي جو ڪو بہ حصو هڪجهڙو نہ آهي ، پر لفظن جي بيهڪ، ترتيب ۽ سٽاءُ هڪجهڙي آهي، جنهن ۾ فاعل پهرين ۽ فعل پوءِ اچي، ان کي فاعل، فعل واري سٽاءُ چئبو آهي.

فاعل فعل واري مٿين سٽاءَ کي جڏهن جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ ڏسبو تہ انهن لفظن جي نحوي سٽاءُ ۽ جوڙجڪ ۾ ٿورو فرق نظر ايندو . جڏهن تہ انهن جي بيهڪ ۾ ڪو بہ فرق نہ آهي ، مثلاً:

١. معياري	ڇوڪر ٻوڙي ٿو
جهدالي	ڇوڪرو ٻرڪنو پيو آ
فراڪي	ڇوڪرو ٻرڪنو پئو آ
٢. معياري	اڪبر پاڻي پيئي ٿو
جهدالي	اڪبر پاڻي پينو پيو آ
فراڪي	اڪبر پاڻي پينو پئو آ
٣. معياري	منهنجو ياءُ لکي ٿو
جهدالي	منجو يا لکنو پيو آ
فراڪي	مينجو يا لکنو پئو آ
٤. معياري	هو ماني کائي ٿو
جهدالي	هو ماني کائيندو پيو آ
فراڪي	هو ماني کائينو پئو آ

معياري محاوري ۾ زمان حال مضارع سان ٺهندو آهي . مضارع جي پويان زمان حال جون علامتون ٿو ، ٿا ، ٿي ۽ ٿيون ملائڻ سان زمان حال ٺهندو آهي . اهڙي طرح معياري محاوري ۾ حال استمراري جي هڪ ٻي صورت بہ آهي جنهن ۾ مضارع ڪرڻ وقت پيو؟ پيا، پئي ۽ پيون استعمال ڪجن ٿا. جهدالي ۽ فراڪي محاوري ۾ ٿو ، ٿا ، ٿي ۽ ٿيون وارين زمان حال استمراري واريون علامتون استعمال ڪو نہ ٿيون ڪيون وڃن . تنهن ڪري ان قسم جي سيني جملن مان ٿو ، ٿا ، ٿي ۽ ٿيون جون علامتون بدلجي پيو ، پيا ، پئي ۽ پيون ٿي استعمال ٿين ٿيون . اهڙي طرح هاڻ مٿي پيش ڪيل چئني جملن کي جڏهن اسان جهدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ پيش ڪنداسين تہ انهن علامتن جي نحوي بناوت مٿي ڏنل ٻنهي محاورن جي جملن جهڙي ٿي پوندي ، اهو ڦيرو تہ ٿيو انهن جي علامتن جو پر مقامي محاورن جو جيڪو اثر انهن تي ان کان علاوه موجود آهي ، سو هيءُ تہ فراڪي محاوري ۾ پيو ، پيا ، پئي ۽ پيون کي پئو ، پئا ، پئي ۽ پئون استعمال ڪجي ٿو. ان کان علاوه فراڪي ۾ "ٻوڙي" بدران " ٻڪنئو" لاءِ ٻرڪنئو، " پئي" بدران " پيئندو" لاءِ "پينو"، " لکي" لاءِ " لکندو" بدران جهدالي ۾ " لکنو" ۽ فراڪي ۾ " لکنو" ۽ " کائي " لاءِ " کائيندو" بدران فراڪي ۾ " کائينو" طور استعمال ڪيو

وجي ٿو . مٿي ڏنل جملن ۾ صرف " ٿو " استعمال نہ ڪرڻ سبب سيني جملن ۾ وڏو فرق ٿي پوي ٿو. اها جوڙجڪ تقريباً هر اهڙي جملي ۾ لڳي ٿي ، جو تہ انهن ۾ ٿو ، ٿا ، ٿي ۽ ٿيونءِ بدران " پيو" ، " پيا " ، " پئي " ۽ " پيون " جون علامتون استعمال ڪيون وڃن ٿيون .

معياري محاوري ۾ زمان حال استمراري جي ہي صورت بہ آهي ، جنهن جي ناهڻ جو طريقو ساڳيو" پيو" ۽ " پيا " وغيره جهڙو آهي ، فرق صرف هي آهي تہ "پيو" ، " پيا " پئي ۽ پيون بدران وينو، وينا، ويني ۽ وينيون استعمال ٿيندا آهن پر جفدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ اهي علامتون استعمال ئي ڪونہ ٿين. جيئن ٿو، ٿا، ٿي ۽ ٿيون بدران پيو، پيا، پئي ۽ پيون جون علامتون استعمال ٿين ٿيون تيئن ٻنهي محاورن ۾ وينو ، وينا ، ويني ، وينيون بدران بہ ساڳيون پيو ، پيا ، پئي ۽ پيون واريون علامتون ڪم آنديون وڃن ٿيون . ڊاڪٽر غلام علي الانا ان قسم جا جملا بہ مثال طور ڏنا آهن . جن ڪي اسان ٻنهي محاورن جي ڀيٽ ۾ وضاحت سان پيش ڪريون ٿا :

معياري	معياري	جفدالي	فراڪي
مان لڪان پيو	مان لڪان وينو	مان لڪنو پيو هان	مان لڪنو پئو ا
اسين لڪون پيا	اسين لڪون وينا	اسان لڪدا پيا هون	اسان لڪنا پئائون
مان لڪان پئي	اسين لڪون پيون	اسان لڪديون پيون هون	اسان لڪنيون پئون ٿون

جيئن مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي . ٻوليءَ ۾ ڪي جملا هڪ لفظ وارا بہ هوندا آهن . مثال طور :

وَڃُ
ٻوڙُ
اٿُ
ٻيهُ (١)

ڪن جملن ۾ هڪ ڪان وڌيڪ لفظ ٿيندا آهن پر ڪنهن گفتار ۾ جملي ڪانسواءِ فقرا بہ ٿيندا آهن. هر اها نحوي بناوت جنهن ۾ هڪ يا هڪ ڪان وڌيڪ لفظ سمايل هجن ۽ جنهن سان جهيلارجو واسطو نہ هجي ، تنهن کي فقرو چئبو آهي(٢)

فراڪي ۽ جفدالي محاورن ۾ مٿين قسم جا هڪ لفظ وارا جملا ٿين ٿا ، پر انهن جون پڇاڙيون حذف ٿيل هونديون آهن ، جيئن اسان مٿي ذڪر ڪري آيا آهيون . مٿي ڏنل هڪ لفظ وارن ڇئن جملن جو جڏهن اسان ٻنهي محاورن جي نحوي جوڙجڪ موجب جائزو وٺنداسين تہ انهن ۾ اسان کي ٿورو گهڻو فرق ضرور نظر ايندو.

---

(١) الانا غلام علي ڊاڪٽر " سنڌي ٻوليءَ جو ايياس"، ص ٦٨- ٦٩
(٢) ايضاً ص ٧٢

ٻهريون هي تہ انهن جون ا - اِ - ا ڇپاڙيون حذف ٿيل هونديون . ٻيو هيءَ تہ جڏالي ۽ فراڪيءَ ۾ " ٻوڙ " بدران چون " ٻُرڪ " ، " ٻ " واروحرف " ر " گڏيل مرڪب حرف آهي. " وچ " بدران جڏالي ۾ " وڄ " ۽ فراڪيءَ ۾ " وَن " ، " اٺ " بدران ٻنهي ۾ " اٿ " ۽ " ٻيھ " بدران جڏالي ۾ " ٻيھ " ۽ فراڪي ۾ " ٻيہَ " ٿي ڪم اچن ٿا.

پريوگ

ڊاڪٽرغلام علي الانا پريوگ جا ٽي قسم ٻڌايا آهن: پريوگ ڪرتري ، پريوگ ڪرمڻي ۽ پريوگ ڀا وي ، وصف بابت لکي ٿو . فعل جو اهو گردان يا ڦيرو جنهن ۾ فعل، فاعل سان عدد ۽ جنس ۾ ڦري يعني گردان ڪري تہ فعل جي اهڙي ڦيري کي پريوگ ڪرتري وارو ڦيرو يا گردان چوندا آهن . فعل جو اهو گردان يا ڦيرو جنهن ۾ فعل ، مفعول سان عدد ۽ جنس ۾ ڦري يعني گردان ڪري تہ فعل جي اهڙي ڦيري کي پريوگ ڪرمڻيءَ وارو ڦيرو يا گردان چئبو . پر فعل جڏهن فاعل ۽ مفعول سان ڪو بہ ڦيرو نہ ڏيکاري ۽ مفعول جي پويان " کي " حرف جر استعمال ٿئي تہ فعل جي اهڙي ڦيري کي پريوگ ڀاوي چئبو آهي.

پروفيسر علي نواز حاجن خان جتوئي، آلواڻي پيرو مل مهرچند، شرف الدين اصلاحي ۽ مرزا قليچ بيگ جن بہ پريوگ بابت ان قسم جي وصف ڏني آهي .

پريوگ ڪرمڻي: جملا

هيٺ اسين معياري محاوري جي ڪن پريوگ ڪرمڻي جملن کي ٻنهي محاورن جي نحوي جوڙجڪ سان ڀيٽ ڪنداسين . مثلاً

١. معياري	مون چور جهليو آهي
جڏالي	مان چور پڪڙيو آ
فراڪي	مان چور پڪڙيو آ
٢. معياري	مون چور جهليا آهن
جڏالي	مان چور پڪڙياهِن
فراڪي	مان چور پڪڙيائِن
٣. معياري	اسان چور جهليو آهي
جڏالي	اسان چور پڪڙيو آ
فراڪي	اسان چور پڪڙيو آ
۴. معياري	اسان چور جهليا آهن
جڏالي	اسان چور پڪڙيا هِن
فراڪي	اسان چور پڪڙيائِن

مٿين جملن ۾ " جهليو " ، " جهليا " بدران " پڪڙيو "، " پڪڙيا " جا لفظ استعمال ڪيا ويا آهن.ا هڙي طرح " آهي " بدران ٻنهي محاورن ۾ " آ " يا " آهن "

جغدالي ۾ " هِن" ۽ فراڪيءَ ۾ " ٿِن" استعمال ڪيا ويا آهن.

پريوگ ڀاوي: جملا :

هيٺ پريوگ ڀاوي جي جملن جي پيٽ ڏجي ٿي.

١. معياري	مون چور کي جهليو آهي.
جغدالي	مان چور کي پڪڙيو ٿم
فراڪي	مان چور کي پڪڙيو ٿم.
٢. معياري	مون چورن کي جهليو آهي.
جغدالي	مان چورن کي پڪڙيو ٿم .
فراڪي	مان چورن کي پڪڙيو ٿم.
٣.معياري	اسان چور کي جهليو آهي.
جغدالي	اسان چور کي پڪڙيو ٿسي
فراڪي	اسان چور کي پڪڙيو ٿسي
۴. معياري	اسان چورن کي جهليو آهي
جغدالي	اسان چورن کي پڪڙيو ٿسي
فراڪي	اسان چورن کي پڪڙيو ٿسي

مٿين جملن ۾ ساڳيو" جهليو" بدران "پڪڙيو" جو لفظ استعمال ڪيو ويو آهي ، پر پريوگ ڀاوي جملي جي حالت ۾ جڏهن مفعول جي پويان حرف جر "کي" جي علامت کي استعمال ڪرڻو آهي تہ ٻنهي محاورن ۾ "آهي" واري علامت "ٿم" بدران"ٿسي" ۾ بدلجي استعمال ٿئي ٿي. اهو ڦيرو سرائيڪي ٻوليءَ جي اثر سبب ٿيو آهي.

پريوگ ڪرتري: جملا

هيٺ ڪرتري پريوگ جي ڪن جملن جي پيٽ پيش ڪجي ٿي:

١. معياري	ماني کاڌ ٿو
جغدالي	ماني کائيندو پيو هان
فراڪي	ماني کائينو پئو آن
٢. معياري	ماني کائن ٿا
جغدالي	ماني کائيندا پيا هِن
فراڪي	ماني کائينا پيائِن.

جملن جا قسم

محترم جتوئي علي نواز جملن جا چار قسم ٻڌايا آهن ١. بياني جملا ٢. امري جملا ٣. سوالي جملا ٤. تمنائي جملا (١). هو لکي ٿو ته بياني جملن ۾ حقيقت ، ڳالهه يا واقعو بيان ٿيل هوندو آهي ، انهن مان کي هاڪاري هوندا آهن ۽ کي ناڪاري . مثلاً:

١. ٻاٿو ويٺو مل سنت هوندو هو.

٢. آڇر چور نه هو.

امري جملن مان حڪم يا منٿ ظاهر ٿيندي آهي. جهڙوڪ :

١. اڙي ، مارڪيٽ مان ميڇي وٺي اچ.

٢.سائين ، مهرباني ڪري پوليس کان بچايوم.

سوالي جملن ۾ سوال سمايل هوندو آهي جهڙوڪ :

١. در تي ڪير آيو آهي؟

٢. تون حيدرآباد وڃين ٿو؟

تمنائي جملن ۾ اميد ، آس يا تمنا سمايل هوندي آهي . جهڙوڪ :

١. شل ، اٿين ٿئي .

٢.جيڪر مون وٽ پئسا هجن

معياري محاوري ۾ جملن جي مٿين قسمن کي جڏهن ٻنهي محاورن جي جملن سان ڀيٽ ڪبي ته انهن جي سناء ۾ تقريباً ساڳيو فرق صرف لفظن جي نحوي جوڙجڪ جو ٿئي ٿو . جنهن جي ڪري جملن جي جوڙجڪ ۾ ڪجهه فرق پئجي وڃي ٿو. مثلاً

هاڪاري جملو:

معياري	ٻاٿو ويٺومل سنت هوندو هو
جڏالي	ٻاٿو ويٺو مل سنت هوندو هو
.فراڪي	ٻاٿو ويدو مل سنت هونو هئو

هن جملي ۾ صرف فراڪي محاوري جي سناء ۾ ٿورو فرق آهي . مثلاً "ويٺو" بدران "ويدومل" يعني "ڏ" بدران "د" جو استعمال ۽ "هوندو هو" بدران "هونو هئو" جا لفظ استعمال ٿيل آهن.

ناڪاري جملو:

معياري	آڇر چور نه هو
جڏالي	آڇر چور نه هو
فراڪي	آڇر چور نه هئو

(١) جتوئي علي نواز " علم السان سنڌي زبان"، ص ١٣٩

هن جملي ۾ فراڪيءَ جي لفظ" هو" بدران " هئو" استعمال ٿيل آهي.

حڪمي جملو:

معياري	اڄ مارڪيٽ مان مڇي وٺي اچُ
جڳدالي	اڄ مارڪيٽ مئون مڇي وٺي آچ
فراڪي	اڄ، مارڪيٽ مئون مڇي وٺي آچ

هن جملي ۾ ٻنهي محاورن ۾ لفظ "مان" بدران" مئون " ۽ "اچُ" بدران "آچ" استعمال ٿيل آهي يعني اچُ جي " چ" واري "آ" پڇاڙي حذف ٿيل آهي.

سوالي جملو:

معياري	سائين مهرباني ڪري پوليس کان بچايوم
جڳدالي	سائين ميرباني ڪري ماکي پوليس کئون بچائو
فراڪي	سائين ميرباني ڪري ماکي پوليس کئون بچائو

هن جملن جي ٻنهي محاورن ۾ " ماکي "(مون کي) لفظ جو اضافو ڪيو ويو آهي ڇو تہ "بچايوم" لفظ ۾"م" واري ضميري پڇاڙي ٻنهي محاورن ۾ استعمال ڪو نہ ٿي ٿئي. مثلاً " مارايوم" ،"کٽايوم" ، "پڙهايوم" وغيره جهڙيون پڇاڙيون ٻنهي محاورن ۾ ڪونهن ، ان ڪري مجبوراً انهن کي وضاحت طور" ماکي " (مون کي) لفظ ڳنڍي جملي کي بامقصد بڻائڻو پوي ٿو. اهڙي طرح "کان " بدران ٻنهي محاورن ۾ "کئون" جو لفظ استعمال ڪيل آهي. "بچايو"بدران "بچائو"ڪم آندل آهي يعني هن لفظ جي"ي" حذف ڪري "ء" شامل ڪيو وڃي ٿو. "مهرباني" بدران ٻنهي محاورن ۾ "ميرباني " ڪم آندو ويو آهي. يعني"هہ" بدران"ي" جو اچار شامل ڪيو ويو آهي. فراڪي محاوري ۾ "مهرباني" بدران بروهي زبان کان متاثر لفظ "ميرواني " ۽ "مهرواني" بہ استعمال ڪجي ٿو.

سوالي جملو:

معياري	در تي ڪير آيو آهي؟
جڳدالي	در تي ڪير آئو آ ؟
فراڪي	در تي ڪير آئو آ؟

هن جملي ۾ ٻنهي محاورن ۾ "آيو" بدران "آئو" ۽ "آهي" بدران "آ" جا لفظ استعمال ڪيا ويا آهن.

تمنائي جملو:

معياري	شل ائين ٿئي.
جڳدالي	شل اين ٿي.
فراڪي	شل اين ٿي.

تعجب وارا جملا :

تعجب وارن جملن بابت الانا صاحب لکي ٿو تہ Dutonation جي مدد سان جملن جي آخر ۾ خاص انداز سان زور ڏيڻي ڳالهائڻ مان تعجب وارا جملا ٺهن ٿا. اهڙن جملن ۾ فعل کان اڳ "تہ" حرف تعجب ظاهر ڪرڻ لاءِ استعمال ڪجي ٿو.(١)هاڻ جڏهن اهڙن تعجبي جملن کي ٻنهي محاورن ۾ پرکڻ جي ڪوشش ڪبي تہ معياري محاوري ۽ انهن ۾ ٿورو فرق نظر ايندو مثلاً

معياري	هيءُ بلا تہ ڏسو !
جهدالي	هي بلا تي ڏسو!
فراڪي	هي بلا تي ڏسو !

هن جملي جي جهدالي محاوري ۾ توڙي فراڪي محاوري ۾ "هيءُ" جو "ءُ" ۽ "زير" جو اچار حذف ڪري استعمال ڪيو ويو آهي. ان کان علاوه "تہ" بدران "تي" استعمال ڪيل آهي.

معياري	ماٺ تہ ڪر !
جهدالي	چُپ تي ڪر !
فراڪي	چُپ تي ڪر !

هن جملي ۾ "ماٺ" جو لفظ ٻنهي محاورن ۾ ڦري "چپ" استعمال ٿيو آهي ، جو تہ "ماٺ" هڪ معياري لفظ آهي ، جيڪو سنڌ کان ٻاهرين علائقن ۾ ڪم ڪو نہ ٿو اچي. اهڙيءَ طرح "تہ" بدران "تي" استعمال ڪيو وڃي ٿو. حقيقت ۾ ان کي ضروري نہ آهي تہ هرهڪ ماڻهو "تي" ڪري اچاري . ان کي "تہ" بہ ڪڏهن ڪڏهن اچاربو آهي.

هن جملي جي ٻنهي محاورن ۾ "ائين" بدران"اِين" يعني ان جي "ي" ۽ "ء" حذف ڪري استعمال ڪيو ويو آهي. جڏهن تہ "ٿئي" لفظ مان بہ ٻنهي محاورن ۾ "ء" حذف ڪري "ٿي" طور استعمال ڪجي ٿو.

معياري	جيڪر مون وٽ پيسا هجن .
جهدالي	جي مان وٽ پيسا هجن .
فراڪي	جي مان وٽ پيسا هجن.

هن جملي ۾ "مون" بدران "مان" جو لفظ استعمال ڪيو ويو آهي ان قسم جي تمنائي جملن ۾ "هجن" پٺيان "ها" بہ اڪثر ٻنهي محاورن ۾ استعمال ڪيو وڃي ٿو.

مفرد جملا

مفرد جملن ۾ صرف هڪ فعل ٿئي ٿو اِهي جملا ننڍا ٿين ٿا. هيٺ ڪن مفرد جملن کي ٻنهي محاورن جي ڀيٽ سان پيش ڪري انهن جي فرق جي وضاحت ڪجي ٿي:

معياري	چوکر انب کائي ٿو
جفدالي	چوڪرو انب کائيندو پيو آ.
فراکي	چوڪرو انب کائينو پئو آ.

جيئن مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي تہ پنهي محاورن ۾"ٿو" جي علامت استعمال ڪو نہ ٿي ڪئي وڃي ان بدران"پيو" جي علامت ڪم آڻجي ٿي، جنهن لاءِ جملي ۾ موجود فعل کي اسم حاليہ بڻائڻو پوي ٿو . ان ڪري "کائي ٿو" بدران پنهي محاورن ۾ "کائيندو پيوآهي" استعمال ڪرڻو پوي ٿو. ان لاءِ جفدالي ۾ "کائيندو پيو آ" ۽ فراکي ۾ "کائينو پئو آ" استعمال ڪجي ٿو.

معياري	چوڪر بوڙندو گهر ويو
جفدالي	چوڪرو برڪندو گهر ويو
فراکي	چوڪرو برڪنو گهر وئو

اهو جملو جنهن ۾ بنيادي فعل هڪ هجي پر ان ۾ اسم حاليہ يا ماضي معطوفي استعمال ٿيل هجن تہ ان کي بہ مفرد جملو چيو وڃي ٿو، جيئن مٿيون جملو اسان پيش ڪيو آهي . هن مفرد جملي جي استعمال ۾ بہ فرق آهي. اسم حاليہ "بوڙندو" جفدالي ۽ فراکي پنهي محاورن ۾ "برڪندو" تي ڪم اچي ٿو ، پر محاورن واري نحوي بناوت موجب اهو جفدالي ۾ "برڪدو" ۽ فراکي ۾"برڪنو" ڪم اچي ٿو. لفظ "پيو" فراکي ۾ "پئو" ڪم آيل آهي.

مرتب جملا

مرتب جملن ۾ هڪ کان وڌيڪ فعل ٿين ٿا ۽ هڪ بنيادي جملي سان گڏ ان جو ماتحت جملو بہ گڏ جي ٿو. اڙدو ۾ بنيادي جملي کي "اصل" ۽ ماتحت جملي کي "طابع" چيو وڃي ٿو . هيٺ اسين ڊاڪٽر غلام علي الانا جن جي ڏنل مختلف جملن کي پنهي محاورن جي پيٽ سان پيش ڪريون ٿا جن مان سندن فرق نمايان ٿئي ٿو:

١. معياري -	آءٌ ڪونہ آيس ڇا ڪاڻ تہ مونکي وقت ملي نہ سگهيو.
جفدالي -	مان نہ اچي سگهيم چو تہ ماکي وخت نہ ملي سگهيو.
فراکي -	مان نہ اچي سگهيم چو تہ ماکي وخت نہ ملي سگهيو.
٢. معياري -	احمد هڪ چوڪرو آهي جنهن کي تون سڃاڻندو آهين.
جفدالي -	احمد هڪ چوڪرو آ جيئن کي تون سڃاڻدو آن.
فراکي -	احمد هڪ چوڪرو آ جين کي تون سناڻنو آن.
٣. معياري -	جيڪڏهن اهو ڪم ڪندين تہ تون نقصان پائيندين.
جفدالي -	جي ايهو ڪم ڪندين تہ تون نخصان کائيندين
فراکي -	- جو ايئو ڪم ڪنين تہ تون نخشان کائينين

پهرين جملي جي جفدالي محاوري ۾"آءٌ" بدران " مان " " ڇا ڪاڻ" بدران " چو تہ " " مونکي " بدران "ماکي" ۽ "وقت" بدران "وخت" جا لفظ ڪم آندا ويا

آهن. جڏهن تہ فراڪي محاوري ۾ بہ ساڳيءَ طرح جي لفظن جو استعمال ڪيل آهي. پر "اچِي" بدران "اچي" ڪم آندل آهي يعني ان مان "زير" جو اچار حذف ٿيل آهي.

ٻي جملي ۾ جڏدالي محاوري ۾ "آهي" بدران "أ" جنهن بدران "جيئن" ۽ "سڄاڻندو" بدران "سڄاڻدو" ۽ "آهين" بدران "اَن" جا لفظ استعمال ٿيل آهن. جڏهن تہ فراڪي محاوري ۾ "آهي" بدران ساڳيو "أ" "جنهن" بدران "جين" "سڄاڻندو" بدران "سڃاڻنو" ۽ "آهين" بدران "اَن" جا لفظ استعمال ٿيل آهن. جڏدالي محاوري ۾ "سڄاڻندو" مان "ن" حذف ڪيو ويو آهي، جيئن انهيءَ هميشہ ٿيندو رهندو آهي. پر فراڪي ۾ "سڄاڻندو" جي هميشہ وانگر "د" حذف ڪرڻ سان گڏ "ج" بدران "ڃ" جو اچار شامل ڪيو ويو هو.

ٽين جملي ۾ جڏدالي محاورن ۾ "جيڪڏهن" بدران "جو" "اهو" بدران "ايهو" "نقصان" بدران "نخصان" "پاڻيندين" بدران "ڪاٿيدين" جا لفظ استعمال ڪيا ويا آهن. جڏهن تہ فراڪي ۾ "جيڪڏهن" بدران "جو"، "اهو" بدران "ايئو"، "نقصان" بدران "نخشان" ۽ "پاڻيندين" بدران "ڪاٿينين" جا لفظ استعمال ڪيا ويا آهن يعني "ڪاٿيدين" جي جڏدالي ۾ "ن" حذف ڪيل آهي جڏهن تہ فراڪي ۾ "د" حذف ڪيل آهي.

مرڪب جملا

مرڪب جملو اهو آهي، جنهن ۾ ٻہ يا ٻن کان وڌيڪ مفرد جملا هجن جيڪي هڪٻئي جي ماتحت نہ هجن، بلڪ ڪنهن حرف جملي يا حرف عطف جي ذريعي ڳنڍيل هجن. هاڻي اسين ان قسم جي مرتب جملن لاءِ ڊاڪٽر الانا جن جي ڏنل ڪن مرتب جملن کي ٻنهي محاورن جي ڀيٽ سان پيش ڪنداسين ۽ ٻڌائينداسين تہ انهن ۾ ڪهڙو فرق ٿئي ٿو:

١- معياري اڪبر پاڻي پيتو ۽ امين چانهہ پيتي
جڏدالي اڪبر پا ٹي پيتئين أئون امين چانئہ پيتئين.
فراڪي اڪبر پاڻي پيتئين أئون امين چان پيتئين.
٢- معياري هن ٻين کي نصيحت ڪئي، پر پاڻ انهيءَ تي نہ هليو.
جڏدالي هن ٻين کي نصيئت ڪئي پر پاڻ انهي تي ڪو نہ هليو.
فراڪي هڻ ٻين کي نصيئت ڪئي، پر پاڻ اٿي تي ڪو نہ هليو.

پهرين جملي ۾ جڏدالي محاوري ۾ "پيتو" بدران "پيتئين"، "۽" بدران "أئون" "چانهن" بدران "چانئہ" ۽ "پيتي" بدران "پيتئين" جا لفظ ڪم آندا ويا آهن. جڏهن تہ فراڪيءَ ۾ بہ ساڳيءَ طرح جا لفظ ڪم آندل آهن. صرف "چانهہ" بدران "چان" ڪجهہ جڏدالي کان بدليل آهي. جڏدالي ۾ "هہ" بدران "ء" استعمال ڪيل آهي جڏهن تہ فراڪيءَ ۾ "هہ" حذف ٿيل آهي.

ٻي جملي ۾ جڏدالي ۾ "نصيحت" بدران "نصيئت"، "انهيءَ" بدران "انهي" "نہ" بدران "ڪونہ" جا لفظ استعمال ڪيل آهن. جڏهن تہ فراڪيءَ ۾ بہ ساڳي

طرح جا لفظ استعمال ڪيل آهن، فرق صرف" انهيءَ" بدران" اٿي" جو آهي. جفدالي ۾ "ه" جو اچار حذف ڪيو وڃي ٿو پر فراڪي ۾ "ڻ" جو اچار استعمال ڪجي ٿو جيڪو"ن" بدران شامل ڪيو آهي.

زمانن مطابق جملا

هيٺ اسين معياري محاوري جي مرزا قليچ بيگ جي ڏنل مختلف جملن کي مختلف زمانن جي ترتيب سان ٻنهي محاورن جي ڀيٽ ۾ پيش ڪنداسين:

زمان حال جا جملا

زمان حال جا ٽي قسم آهن، پهريون زمان حال مطلق، ٻيو زمان حال مدامي ۽ ٽيون زمان حال متشڪي هيٺ زمان حال جي ٽنهي قسمن جي جملن جا مثال پيش ڪجن ٿا.

١- معياري	آءٌ خط لکان ٿو.
جفدالي	مان خط لکنو پيو هان.
فراڪي	مان خط لکنو پيوُ اُن.
٢- معياري	هو گهر وڃي ٿو.
جفدالي	هو گهر وينئو پڱو آ.
فراڪي	هو گهر وينو پڱو آ.
٣- معياري	انور اسڪول پڙهندو آهي.
جفدالي	انور اسڪول پڙهدو آ.
فراڪي	انور اسڪول پڙهنو آ.

جيئن اسان مٿي ذڪر ڪري آيا آهيون تہ معياري وانگر هن خطي ۾ ٿو، ٿا، ٿي ۽ ٿيون جون علامتون استعمال ڪونہ ٿيون ڪيون وڃن بلڪ انهن بدران پيو، پيا، پئي ۽ پيون جون علامتون استعمال ڪجن ٿيون ان لحاظ کان مٿي ڏنل "ٿو" واري جملي ۾ " پيو" واريون علامتون استعمال ڪيون ويون آهن. باقي مٿي ذڪر ڪيل جفداليءَ مان "ن" ۽ فراڪي مان "د" جي حذف ٿيڻ جو دستور جاري آهي. "پڙهندو" يا " لکندو" جهڙا اسم حاليہ لفظ هميشہ ٻنهي محاورن ۾ " پڙهدو" ،"پڙنو" ۾ "لکدو" ۽ "لکنو" ڪري استعمال ڪجن ٿا.

زمان ماضي: جملا

زمان ماضيءَ جا هي قسم آهن: ١. ماضي مطلق ٢.ماضي قريب ٣. ماضي بعيد ۴.ماضي استمراري ۵.ماضي مدامي ٦.ماضي متشڪي (١) هيٺ انهيءَ ترتيب سان ٻنهي محاورن جي ڀيٽ ڪجي ٿي:

(١) مرزا قليچ بيگ: " سنڌي ويا ڪرڻ" ڀاڱو ٽيون ، ١٩٦٠ص ۵۵- ١۵٦

١-معياري	هو پڙهيو
جهدالي	هو پڙيو
فراکي	هو پڙيو
معياري	هو ويو
جهدالي	هو ويو
فراکي	هو وئو
٢. معياري	هو پڙهيو آهي
جهدالي	هو پڙهيو آ.
فراکي	هو پڙيو آ.
معياري.	هو ويو آهي.
جهدالي	هو ويو آ.
فراکي	هو وئو آ.
٣. معياري	هو پڙهيو هو.
جهدالي	هو پڙهيو هيو
فراکي	هو پڙيو هئو.
معياري	هو ويو هو.
جهدالي	هو ويو هو
فراکي	هو وئو هئو.
۴- معياري	هو پڙهندو هو.
جهدالي	هو پڙهدو هو
فراکي	هو پڙنو هئو.
معياري	هو ويندو هو.
جهدالي	هو ويندو هيو.
فراکي	هو وينو هئو.
۵- معياري	هو پڙهي ها.
جهدالي	هو پڙهي هئي.
فراکي	هو پڙي هئي.
معياري	هو پڙهي هوڏانهن ويو.
جهدالي	هو پڙهي هوڏي ويو.
فراکي	هو پڙي هوڏي وئو.
٦- معياري	هو پڙهي ٿي سگهيو.
جهدالي	هو پڙهي پيو سگهي.
فراکي	هو پڙي پئو سگهي.

مٿين جملن ۾ " ها " بدران ٻنهي محاورن ۾ " هئي " " هوڏانهن " بدران " هوڏي " ٿي سگهيو " بدران " پيو سگهي " استعمال ڪيل آهي. " ئو " جي علامت ٻنهي ۾

استعمال ڪانہ ٿي ٿئي. لفظ "پڙهندو" ۽ "ويندو" مان بدستور فراڪيءَ ۾ "د" جو حذف ٿيڻ ۽ جڏاليءَ ۾ "ن" جو حذف ٿيڻ شامل آهي پر "ويندو" "ڪاٿيندو" جي "ي" جي اچارن وارن اسم حاليہ لفظن مان جڏالي محاوري ۾ "ن" حذف ڪو نہ ٿي ٿئي. پر فراڪي ۾ اسم حاليہ جي سيني لفظن مان "د" جو اچار حذف ٿي وڃي ٿو:

زمان مستقبل جا جملا:

١. معياري	هو پڙهندو.
جڏالي	هو پڙهنو.
فراڪي	هو پڙنو.
معياري	هو پيو پڙهندو.
جڏالي	هو پيو پڙهنو.
فراڪي	هو پئو پڙنو.

زمان مضارع جا جملا:

معياري	آءٌ وڃان
جڏالي	مان وڃان
فراڪي	مان ونان
معياري	دل ٿي چوي تہ مان ڪم ڪريان
جڏالي	دل چوندي پئي اَ تہ مان ڪم ڪران
فراڪي	دل چوني پئي اَ تہ مان ڪم ڪران

مٿين جملي ۾ "ٿي چوي" لفظن بدران جڏاليءَ ۾ "چوندي پئي اَ " ۽ فراڪيءَ ۾ " چوني پئي اَ " جا لفظ استعمال ڪيل آهن. اهو ان ڪري جو " ٿي " يا "ٿو" واريون علامتون بنهي محاورن ۾ استعمال ڪونہ ٿيون ٿين. انهيءَ ڪري ڪين مجبوراً "پئي" يا "پيو" جي علامت استعمال ڪرڻي پوي ٿي.

عام رواجي جملا

هيٺ بنهي محاورن جا عام رواجي جملا معياري جملن جي ڀيٽ سان پيش ڪجن ٿا. جن کي پڙهڻ سان فرق جو پتو پوي ٿو. مثلاً:

١. جملو پهريون

معياري	وري ڪيڏانهن پيو وڃين؟
جڏالي	وري ڪاڏي ويندو پيو اَن؟
فراڪي	وت ڪيڏي وينو پئوَ اَن؟

هن جملي ۾ جڏالي محاوري ۾ "ڪيڏانهن" بدران "ڪاڏي " ۽ "پيو وڃين" بدران " ويندو پيو اَن" جا لفظ استعمال ڪيل آهن. جڏهن تہ فراڪي محاوري ۾ "وري" بدران " وت " ۽ " ڪيڏانهن" بدران "ڪيڏي" ۽ "پيووڃين" بدران " وينو پئو اَن" جا لفظ استعمال ڪيل آهن. انهن ۾ " وت " ۽ "ڪيڏي" بئي لفظ

سرائيڪي زبان جا آهن.

٢. جملو ٻيو

معياري	ڇا ٿو ڪرين؟
جھدالي	ڇا ڪندو پيو اَن؟
فراڪي	ڇا ڪنو پئو اَن؟

هن جملي ۾ "ٿو" علامت بدران جھدالي ۾ "پيو" ۽ فراڪي ۾ "پئو" ڪم آندو ويو آهي. "ڪرين" بدران اسم حاليہ "ڪندو" جھدالي ۾، ۽ "ڪنو" فراڪي ۾ استعمال ڪيل آهي. حقيقت ۾ "ٿو ڪرين" لفظن ۾ استعمال "ٿو" علامت نہ هئڻ سبب ٻنهي محاورن ۾ "ڪندو پيو آهين" جا لفظ استعمال ڪرڻ تي مجبور ٿيڻو پوي ٿو جن کي معياري ڪان ڦيرائي " ڪندو پيو اَن" جھدالي ۾ ۽ "ڪنو پئو اَن" فراڪي ۾ ڪيو وڃي ٿو.

٣. جملو ٽيون

معياري	اوطاقون ڀريون پيون آهن.
جھدالي	اوطاخان ڀريون پيون هِن.
فراڪي	اوطاخان ڀرون پڱون ڻِن.

هن جملي ۾ فراڪي محاورن ۾ چارئي لفظ فرق سان استعمال ڪيا ويا آهن مثلاً: "اوطاقن" بدران "وطاخان" "ڀريون" بدران "ڀرون"(ي حذف) "پيون" بدران "پئون" يعني "ي" بدران "ء" جو استعمال ۽ "آهن" بدران "ڻِن" يعني " آ " ۽ "هـ" حذف ڪري " ء " جو استعمال ڪيو ويو آهي.

اهڙيءَ طرح جھدالي ۾ "اوطاقون" بدران "اوطاخان" يعني " ق " بدران "خ" ۽ "اون " پڇاڙي بدران "اَن" پڇاڙيءَ جو استعمال ڪيل آهي "آهن" بدران "آ " حذف ڪري "هِن" استعمال ڪيو ويو آهي.

هن خطي ۾ "اوطاق "لفظ کي "وطاخ" چيو وڃي ٿو جيڪو بروهي ۽ بلوچي ٻولين جي اثرن سبب بدلجي ويو آهي. باقي ٻنهي محاورن ۾ جيئن مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي تہ عدد جمع جي صيغي ۾ اُتڻ وقت "اون" پڇاڙي بدران " اَن" پڇاڙي استعمال ڪيو وڃي ٿي.

٤. جملو چوٿون

معياري	اسلم منهنجي اڳيان انور کي ڦٽر هڻيائين.
جھدالي	اسلم مِنجي اڳيئون انور کي ڦٽر هَڻيَئيس.
فراڪي	اسلم ميِنجي اڳيئون انور کي ڦٽر هيڻئيس.

هن جملي ۾ جھدآلي محاوري جي "منهنجي"لفظ کي "مِنجي" ۽ فراڪي محاوري ۾ "مِينجي" ڪري استعمال ڪيو ويو آهي: "جڏهن"تہ "اڳيئون" ٻنهي محاورن ۾ "اڳيان" بدران ڪم آندو ويو آهي. اهڙي طرح "هڻيائين" بدران ٻنهي محاورن ۾ "هنيئيس "استعمال ڪيل آهي.

٥. جملو پنجون

معياري	هو رڳو گهمندو آهي.
جڳدالي	هو چڙو گهمدو آ.
فراڪي	هو چڙو گهمنو آ.

هن جملي ۾ "گهمندو" بدران جڳدالي ۾ "گهمدو" (يعني ن حذف) ۽ فراڪي ۾ "گهمنو" يعني "د" حذف ڪري استعمال ڪيو ويو آهي؛ جڏهن ته ٻنهي محاورن ۾ " آهي" بدران "آ" استعمال ڪيو ويو آهي.

٦. جملو ڇهون

معياري	مونکي ڪهڙي خبر جو رهجي ويندس.
جڳدالي	ماکي ڪيڙهي ڪبر جو رهجي ويندوهان.
فراڪي	ماکي ڪيڙي ڪبر جو رئجي وينو آن.

هن جملي ۾ جڳدالي؛ ۾ "مونکي" بدران "ماکي"، "ڪهڙي" بدران "ڪيڙهي"، "خبر" بدران "ڪبر"، "ويندس" بدران "ويندوهان" جا لفظ استعمال ڪيا ويا آهن. اهڙيءَ طرح فراڪيءَ ۾ "مونکي" بدران "ماکي"، ڪهڙي بدران "ڪيڙي"، "رهجي" بدران "رئجي" ۽ "ويندس" بدران "وينو آن" جا لفظ استعمال ڪيا ويا آهن.

٧. جملو ستون

معياري	اهو ڪيڏانهن ڦري رهيو آهي.
جڳدالي	اوهو ڪاڏي ڦردو پيو آ.
فراڪي	اوئو ڪيڏي پرڪنو پئو آ.

هن جملي جي جڳدالي محاوري ۾ "اهو" بدران "اوهو" يعني "و" جو اضافو ڪري استعمال ڪيو ويو آهي. لفظ "ڪيڏانهن" بدران "ڪاڏي" يعني ن-هـ-ن جا حرف حذف ڪري استعمال ۾ آندو ويو آهي."ڦري رهيو آهي" لفظن کي "ڦردو پيو آ" ڪري استعمال ڪيو ويو آهي. اهو ان ڪري جو هن خطي ۾ "ٿو" علامت وانگر "رهيو" علامت بہ استعمال ڪا نہ ٿي ڪئي وڃي، جنهن ڪري انهن جي جاءِ پرڻ لاءِ"پيو" جو لفظ استعمال ڪجي ٿو جيئن ٻنهي محاورن ۾ "ٿو" علامت بدران ڪيو وڃي ٿو. "ٿو" يا "رهيو" جي علامتن کي استعمال ۾ نہ اڻڻ سبب ٻنهي محاورن ۾ ان ڪان اڳين لفظ کي اسم حاليہ جي صورت ۾ آڻڻو پوي ٿو. جيئن "ڦري" کي "ڦرندو" بدران " ڦردو" جڳدالي ۾"ڦرنو" فراڪيءَ ۾ استعمال ڪيو وڃي ٿو. پر جيئن تہ"ڦرڻ" کي فراڪيءَ ۾ "پرڪڻ" طور بہ ڪم آندو وڃي ٿو، ان ڪري بہ"ڦرندو" بدران "پرڪنو" ڪري استعمال ڪيو ويو آهي. "ڪيڏانهن" لفظ کي فراڪيءَ ۾ "ڪيڏي" ۽ "پيو آهي" بدران "پئو آ" ڪري استعمال ڪيو وڃي ٿو.

٨.جملو اٺون

معياري	ڇا توهان اسڪول ۾ پڙهندي آهين؟
جفدالي	تون اسڪول ۾ پڙهدي اَن.
فراڪي	تون اسڪول ۾ پڙني اَن.

هن سوالي جملي جي ٻنهي محاورن ۾ "ڇا" جو لفظ استعمال ڪو نہ ٿو ڪيو وڃي ڇو تہ " ڇا " معياري محاوري جي لهجي ۾ استعمال ڪيو وڃي ٿو. جيئن تہ اهي سڀئي محاورا معياري نہ آهن ان ڪري ٻنهي محاورن ۾ "ڇا" جو لفظ اڳ ۾ استعمال ڪو نہ ٿو ڪيو وڃي بلڪ پنهنجي جملي جي آخري لفظ اَهين کي "اَن" جي صورت ۾ زور ڏيئي استعمال ڪندي سوالي اثر (لهجي) ۾ پيش ڪيو وڃي ٿو. "پڙهندي" لفظ جفداليءَ ۾ "پڙهدي" ۽ فراڪي ۾ "پڙني" استعمال ڪيو وڃي ٿو.

٩.جملو نائون

معياري	ڪائيون ڪپي گهر موڪل.
جفدالي	ڪائيون ڳڏي گهر مُنج.
فراڪي	ڪائيون ڳڏي گر مُنج.

هن جملي ۾ "ڪپڻ" کي "ڳڏڻ" جي صيغي ۾ استعمال ڪيو ويو آهي."موڪل" بدران ٻنهي محاورن ۾ "منج" استعمال ڪيو ويو آهي، جيڪو سرائيڪي زبان جي اثر بلڪ خود ان زبان جو لفظ آهي. " ڳڏڻ" بروهي زبان ۾ ڪپڻ کي چيو وڃي ٿو جيڪو ٻنهي محاورن ۾ استعمال ٿئي ٿو. " گهر" لفظ فراڪي ۾ "گر" ڪري وسرگ کان اوسرگ استعمال ڪيل آهي.

١٠.جملو ڏهون

معياري -	هو نيٺ وٺي آيس.
جفدالي -	هن اخير وٺي آندس.
فراڪي -	هڻ آخير وٺي آندس.

هن جملي ۾ "هو" بدران "هن" جفداليءَ ۾، ۽ "هڻ" فراڪيءَ ۾ استعمال ڪيو ويو آهي."نيٺ" بدران ٻنهي محاورن ۾ ". آخير" جو لفظ استعمال ڪيو ويو آهي، جيڪو بروهي ۽ بلوچي زبانن جي اثرن سبب بدليو آهي. جڏهن تہ " آيسُ" جو لفظ بہ ٻنهي محاورن ۾ "آندس" جي صورت ۾ ستعمال ڪيو ڪيو وڃي ٿو، جنهن تي سرائيڪيءَ جو اثر آهي.

جغدالي محاوري جي هڪ ڪهاڻي*

هڪ هو باچا. اصل باچا ته خدا هي، پر هي ان باچا جي ڳال آ، جيڪو توري وخت(١) ڪان (٢) باچا هو. باچا کي بار ڪو نه تيندا ها. جنهن ڪري هو حياتي ڪثون (٣) تنگ ٿيو هو. هڪ دفعي اوهو باچا رستي تي وڃي ستو. جين (۴) ماٿو (۵) ماڪي (٦)لتاڙي مارن (٧) ائون ان ڏکي حياتي ڪثون جند ڇٽي. ڪيترائي ڏينئن اوهو (٨) اتي پيو رهيو. هڪ ڏينئن هڪ فقير ان کي ڏسي اچي پڇيس (٩)” اي شخت (١٠) تو کي ڪيڙهو ڏک آ جو تون رستي تي ائين پيو آن جو ماٿو تنجي (١١) مٿئون (١٢)لنگهن ٿا. تون اصل آتدو (١٣) پي نه پيو آن “!!

باچا فقير کي سارو قصو ٻڌايو ته اولاد نه ٿيڻ ڪري مان پانجي حياتي ڪثون تنگ ٿي هتي پيو آن ته جين ماٿو ماڪي لتاڙي مارن. فقير باچا کي پانجي لٺ ڏيئي چيو ته فلاڻي وڻ کي وڃي هڻ. جيترا ڦل ڪردا (١۴) اوترا تو کي بار جمدا (١۵) پر شرط هي آ ته انن (١٦) مٿون اڌ تون ائون اڌ تنجي گهر واري کائيندوَ.

باچا بسم الله ڪري فقير جي لٺ وڃي ان وڻ کي هنئين . پر هڪڙو داڻو هيٺ ڪريو. اڌ ياڻ کاڌئين اڌ زال کي کارائيئين. فقير باچا کي ايهو (١٧) به چيو هو ته بار ستن سالن تائين ڪينڪي (١٨) پي نه ڏيکارجان. خدا جي حڪم سان ان کي پٽر (١٩)پيدا ٿيو. جيڪوگلن وانگي نازڪ (٢٠) ائون چنبر (٢١) وانکي سٺٿو (٢٢) هو ڪجهه ڏينئن ڪثون پو (٢٣) چوڪرو هوشار (٢۴)ٿيو ته باچا ان کي بهري (٢۵) ۾ رکايو.

---

* امام بخش شيخ، ڳوٺ جمال خان مغيري ويتل نزد ياڳ کان ٻڌل ڪهاڻي.

(١)وخت=وقت(٢)ڪان=لاءِ(٣)ڪثون=کان(۴)جين=جيئن(۵)ماٿو=ماڻهو(٦)ماڪي= مونکي(٧)مارن=مارين(٨)اوهو=اهو(٩)پڇيس=پڇيائينس(١٠)شخت=شخص(١١)تنجي =تنهنجي(١٢)مٿون=مٿان(١٣)اتدو=اٽندو(١۴)ڪردا=ڪرندا (١۵)جمدا=ڄمند (١٦) آنن=آنهن (١٧)ايهو=اِهو (١٨) ڪينڪي=ڪنهن کي (١٩) پٽر= پٽ (٢٠)نارزڪ= نازڪ (٢١) چنبر= چنڊ (٢٢) سٺٿو= سهڻو (٢٣) پو= پوءِ (٢۴) هشار= هوشيار (٢۵)بهرو=تهخانو

اتي ان کي پڑهائيو هو. استاد کئون سوا نوکر چاڪر سب (١) ان جي خذمت ڪان مقرر ها. پنج ڇي (٢) سال ان کي اتي ٿي ويا.

بهري ۾ نوکر چاڪر آخير (٣) اڇي تنگ ٿيا. هڪڙي ڏينئن انن بهري کي هڪڙو تنگڙو ناهيو. جاتئون روشني ايندي هئي. جڏين (۴) ڇوکري اوها روشني ڏنئين تہ ان کي ونڻ ڪان هيڏي هوڏي (۵) پڇڻ لڳو. نوکرن ان کي اصلي ڳال بڌائيندي ڇيو تہ ايها (٦) تہ ڪجهہ يي ناهين اصل مزو تہ بهر (٧) آ. باڇا تو کي خامخا (٨) اندر بند ڪري ڇڏيو آ.

شهزادي هڪدم هڪڙي ماڻو کي يي ڏي موڪليو تہ ماکي هتئون جلدي ڪيو. مجبور ٿي باڇا پانجي (٩) پٽ کي بهرڪدايو ائون پڑو (١٠) ڏياريو تہ جيڪو يي شهزادي کي آئينو ڏيکاردو (١١) ان کي قتل ڪري ڇڏبو. فقير باڇا کي هي يي ڇيو هو تہ ستن سالن توڻي ڇوکري کي آئينو يي نہ ڏيکارجو.

هڪ ڏينئن شهزادو گهمدي گهمدي (١٢) هڪجا(١٣) تي هڪ ماڻو کي ڪائي شيء پانجي موڻن جي اڳيئون (١۴) جهلدي (١۵) ڏنئين. جيڪو پانجا وار نائي (١٦) پيو. ماڻو شهزادي کي ڏسدي (١٧) ئي آئينو لڪائي ڇڏيو. پر ڇوکري ان کي تکو ڏيئي آئينو ڦري ورتو ائون ان کي ڏسڻ لڳو.

ڏسي تہ واهہ ! مان ايڑهو(١٨) سنڻو هان (١٩) !!پانجي دل ۾ سمجهدو (٢٠) هو تہ مان جيڑهو (٢١) سنڻو دنيا ۾ ناهي. ايڑهي طرح وخت گذردو (٢٢)هليو. ڇوکري جي شادي جو وخت اڇي پوهتو (٢٣) باڇا وزير وڪيل ائون مشيرن کئون صلاح مشورو ڪيو. صلاح تي انن جون تيئون (٢۴)آئي ڇوکري کي ڏيکاريئون تہ جينکي

---

(١) سب=سپ (٢) ڇي=ڇهہ (٣) آخير=نيٺ (۴) جڏين=جڏهن (۵) هيڏي هوڏي=هيڏانهن هوڏانهن (٦) ايها=اها (٧) بهر= باهر (٨) خامخا=خواهہ مخواهہ (٩) پانجي=پنهنجي (١٠) پڑو=پڑهو (١١) ڏيکاردو=ڏيکاريندو (١٢) گهمدي گهمدي=گهمندي گهمندي (١٣) جا=جاء (١۴) اڳيئون=اڳيان (١۵) جهلدي=جهليندي (١٦) نائي=ناهي (١٧) ڏسدي=ڏسندي (١٨) ايڑهو=اهڑو (١٩) هان=آهيان (٢٠) سمجهدو=سمجهندو (٢١) جيڑهو=جهڑو (٢٢) گذردو=گذرندو (٢٣) پوهتو=پهتو (٢۴) تيئون=تيئرون

هو پسند ڪري، پر ڇوڪري ڪاٺي پي ڇوڪري پسند نہ ڪيئين. ٻاچا کي ڏايي ڪاوڙ لڳي، ائون ڇيئينس تہ تنجي ڪان پري ڪاڏئون (١) آٺان (٢). ڇوڪرو پري جو نالو ٻڌي حيران ٿيو تہ پريون ضرور ايڙهيون سٺيون هونديون (٣) هن.ڪجهہ ڏينئن کئون پو شهزادي ٻاچا کئون موڪل گهري تہ مان وڃي پري هٿ ڪندمَ (۴) وڃڻ وخت هن ايهو بہ ڇيو تہ جيسيتوٺي (۵) پري هٿ نہ ڪندم واپس نہ ايندم. ائين چئي سون چاندي ائون پيسن سان خرجينون ڀرائي سفر تي روانو ٿيو.

هڪ جا تي هن ڏٺو تہ چار ماڻو پاڻ ۾ وڙهدا (٦) پيا هن. انن کئون پڇيئين تہ ڇو وڙهدا پيا هو (٧). انن ٻڌايو تہ اسان ٽري (٨) شيون چوري ڪيون هن هڪ جوتن جي جوڙي، هڪ چراغ، ائون هڪ ديڳڙي، جتي ۾ هي خاصيئت آ جو ان کي پائڻ وارو حضرت سليمان جو نالو وٺي جاتي (٩) وڃڻ چاهيندو. اتي فورن پوهچي ويندو. چراغ کي صفا ڪري قسم ڏبو تہ هو عجيب و غريب ڳاليون (١٠) ٻڌائيندو آ. ديڳڙي کي توئي قسم ڏيس (١١) تہ پانجي پسند جا کادا (١٢) تيار تي ملدا (١٣)هن. جهڳڙو ان ڳال جو آ تہ هاٺي ٽري شيون چئن ماڻن ۾ ڪيئن ورهايون.

شهزادي چيو تہ تئان (١۴) جو ڦيصلو (١۵) هيئن ڪرون (١٦) ٿا جو مان چئني پاسن ڏي پانجون تيران (١٧) ڦٽي ڪران ٿو. جيڪو اڳ ۾ آيو ان کي ڪجهہ پي نہ ڏيندمَ. جيڪو سڀ کئون دير ايندو ان کي سڀ شيون ڏيندمَ. سڀ راضي ٿيا. شهزادي تير ڪمان ڪڍي تيران روانيون ڪري ڇڏيون، هر ڪو پانجي پاسي روانو ٿيو. جڏين سڀ نظرن کئون غئيب (١٨) ٿيا تہ شهزادو جتيون پائي انن کي حضرت سليمان جو قسم ڏيئي چيو تہ پري جي ملڪ پڄائو (١٩) پو

---

(١) ڪاڏئون=ڪيڏانهون يا ڪٿان (٢) آٺان=آئيان (٣) هن= آهن (۴) ڪندمَ= ڪندس (۵)جيسيتوٺي= جيسين.(٦) وڙهدا= وڙهندا (٧) هو= آهيو (٨) ٽري= ٽي (٩) جاتي= جتي (١٠) ڳاليون= ڳالهيون (١١) ڏيس= ڏينس (١٢) کادا= کاڌا (١٣) ملدا= ملندا (١۴) تئان= توهان (١۵) ڦيصلو= فيصلو (١٦)ڪرون= ڪريون (١٧) تيران= تيرون (١٨) غئيب= غائب (١٩) پڄائو= پڄايو

تہ ديرئي نہ ٿي جو شهزادو پري جي شهر پوهچي ويو.

اتي هِن هڪ ڪراڙي جو دروازو کڙڪايو. ڪراڙي نڪري آئي. شهزادي ان کئون پيئڻ جوپاڻي گهريو. جين هڪ پڳل ٿان (١) ۾ ان کي ٿورو پاڻي آني(٢) ڏنو. شهزادو پاڻي پي اوهو ٿان پيسن سان پري واپس ڪيو. ڪراڙي جو وات ئي پٽجي ويو تہ هي ڇا! پيسائي پيسا!! هو لالچ ۾ اچي ڇوڪري کي چڪر ۾ آڻڻ ڪان شهزادي کي چيئين پٽ! مان توتي قربان ٿيان، ماکي خبر نہ هئي جو تون مُنجي (٣)دين جي پا(٤) جو پٽ آن! چو تہ منجون اکيون هاڻي ڪمزور ٿي ويون هِن. هل اندر ويهہ، ماني باني کا (٥) ساهي پٽ!!

شهزادي جي چوڻ تي ڪراڙي ٻڌايو تہ پري فلاڻي باچا جي ڌي آ، ان شادي ڪرڻ ڪان هي شرط رکي آ تہ جيڪو صبوُ (٦) کئون شام تو ئي ان کي ڳال ڪرائيندو ان سان شادي ڪندي نہ تہ ان جو منڍي ترار سان لاهي ڇڏيندي. شهزادو شرط ٻڌي باچا جي نغاري کي وڃي وڄايو. هن کي باچا جي سامون (٧) آندئون. هن ٻڌايو تہ مان شهزادي سان شادي ڪرڻ ڪان آيو هان، شرطون ماکي قبول هِن. باچا هن جي سنٹي صورت ڏسي افسوس ڪيئين تہ شرط پوري نہ ڪري سگهيو تہ هن سنٹي جي منڍي پي ٻين وانگي لاٿي ويندي. ان ڪري شهزادي کي چيئين تہ ايهو خيال دل کئون گڍي (٨) ڇڏ نہ تہ سر ويندئي. شهزادي چيو پروا (٩) ناهي مان ان ڪان تيار آ هاڻي ماکي صرف ست نوجوان جدا جدا ذاتن وارا ڏي تہ جيئن اوهي اتي موجود هجن، چو تہ شهزادي ڳال ڪري متان پو نہ مني(١٠).

باچا جي ڏنل ستن جوانن سان شهزادي کي شهزاديءَ جي سامون آندئون. جيڪي (١١)هڪ پلنگ تي ويني چند وانگي پئي چمڪي. ڇوڪرو اچڻ ست (١٢) پري کي چيس (١٣) ماکي ڪاتو ڪارا (١٤) پر پري ڪجهہ پي نہ ڳالايو. ڇوڪري ڇا ڪيو جو ديگڙي گڍي ان کي حڪم ڏنئين تہ ايٿهو ڪاتو تيار ڪري ڏي جو پري جي ستن

(١) ٿان= ٿانءِ (٢) آني= آڻي (٣) منجي= منهنجي (٤) پا= پاءِ (٥) کا= کاءِ (٦) صبوُ= صبح (٧) سامون= سامهون (٨) گڍي= ڪڍيِ (٩) پروا= پرواهہ (١٠) مني= مڃي.(١١) جيڪي= جيڪا (١٢) ست=ِ شرط (١٣) چيس= چيائينس (١٤) ڪارا= ڪاراءِ

پيڙين (١) ۾ ڪينهن نہ ڪاڏو هجي.

پو تہ دير ئي نہ ٿي، هڪدم عجيب و غريب ڪادا تيار ٿي ويا. انن (٢) جي خوشبون (٣) ڪئون سڄو محل ڀرجي ويو. پر پري هڪ اڪر پي نہ ڳالايو.

هاڻي شهزادو گڏيئين پانجي چراغ ڪي. ان ڪي صفا ڪري تيل وجهي ٻاريئين، اٿون قسم ڏنئينس تہ ايڙهي ڳال ٻڌا (۴) جو عقل حيران ٿي وڃي. چراغ پانجي ڳال شرون (۵) ڪئي. چوڻ لڳو تہ هڪ هو باچا جينهن ڪي هڪڙو ئي پٽ هو. جيڪو ايڏو شيطان هو جو ملڪ جا سب ماڻو ان ڪئون تنگ ها. باچا ان جي حرامپائن ڪئون تنگ ٿي ان ڪي گهر ڪئون گڏي (٦) چڏيئين. شهزادو خرجينون ڀري هڪ گهوڙي تي چڙهي هڪ طرف روانو ٿيو. جڏين (٧) ٽڪو تہ هڪ شهر ۾ مدرسي جي سامون اچي گهوڙو بيهاريئين. ڏٺئين تہ استاد چوڪرن ڪي پڙهائي پيو. چوڪرن ۾ هڪ سٺي چوڪري پي هَئي (٨). ان ڪي ڏسديئي (٩) هو دل ڏيئي ويٺو. استاد ڪي چيئين تہ مان پي تو وٽ پرهدَم. استاد اڳيم هيڏي هوڏي ڪرڻ لڳو پر جڏين شهزادي پانجي خورجين ڪئون ڪجهہ سون ڳڍي ان ڪي ڏنو تہ هو راضي ٿيو. چوڪري ۽ چوڪرو ٻئي هڪٻئي ڪي ڏسڻ لڳا. پڙهڻ وين وسري اکيون اکين سان ملائي چڏيئون.

چوڪري پي ڪا شهزادي هئي. ٻنهي جي ايها حالت ڏسي استاد ناراض ٿيو. ٻنهي مشورو ڪيو تہ رات جو شهر ڪئون ڀڄي هلداسي (١٠). شهزادِي چوڪري ڪي چيو تہ ٻہ گهوڙا آنجان (١١) تہ جيئن هڪ تي تون اٿون مان، ٻي تي نوڪراڻي (١٢) هلدي. ان ايئن ئي ڪيو. اڌ رات جو شهزادي پانجي محل ڪئون هيٺ لهي گهوڙي تي چڙهي ڊگهي مسافري تي روانا ٿيا. پند (١٣) ڪندي ڪندي هڪ ٻي ملڪ ۾ اچي پوهتا. باچا جي دربار ۾ حاضر ٿي شهزادي عرض ڪيو تہ مان پي ڪينهن باچا جو پٽ هان، پر ناراض ٿي هتي اچي نڪتو

(١) پيڙين= پيڙهيں (٢) انن= انهن (٣) خوشبون= خوشبوءِ (۴) ٻڌا= ٻڌاءِ (۵) شرون= شروع (٦) گڏي= ڪڍي (٧) جڏين= جڏهن.(٨) هَئي= هُئي (٩) ڏسديئي= ڏسنديئي (و١) هلداسي= هلنداسين (١١) آنجان= آڻجانءِ (١٢) نوڪراڻي= نوڪرياڻي (١٣) پند= پنڌ

هان، تو وٽ نوڪري ڪرڻ چاهان (١) ٿو. ماڪي نوڪري ائون رهڻ ڪان جا (٢) ڏي. باچا عرض قبول ڪيو. ائون هن جي رهڻ ڪان جا ائون نوڪري جو بندوبست ڪيئين. جيڪي تنخا (٣)ملدي (٤)هس (٥) ان مئون اڌ خيرات ڪندو هو. هڪ دفعي خيرات ونڻ ڪان هڪ ڪراڙي انن جي گهر آئي، جينهن شهزادي جو حسن ڏسي حيران ٿي وئي ائون ايها ڳال وجي باچا کي ٻڌائيئين تہ هيڙي (٦) سٺٽي شهزادي تنجي نوڪر جي زال آ، اوها تنجي راڻي ٿيڻ جي لائخ (٧) آ، پر باچا ان ڪراڙي کي ڀهر گڏي چڏيو ائون ڳال نہ ٻڌئين.

ٻي تنخا تي اوها ڪراڙ ي وري خيرات ونڻ ڪان آئي. خيرات وئي پيهر باچا کي ان شهزادي جي حسن جي هاڪ (٨) ٻڌائي، پر باچا ان کي ڪجهہ ٻي ورندي نہ ڏني. ايڙهي (٩) طرح ٽين پيري بہ باچا کي وجي ايهاڳال ٻڌايئين، تڏين باچا سوچيو تہ ڪا ڳال آ. شهزادي کي گهرائي چيئين تہ تنجي ائون تنجي گهر واري جي سپاڻي مان وٽ دعوت آ ضرور اچجو. شهزادي دل ۾ خيال ڪيو تہ ايترو وخت باچا منجي دعوت ڪو نہ ڪيئين هاڻي چو ڪري پيو، ضرور ڪو ماملو (١٠) آهي. ڳٺتيون ڪندو گهر پوهتو تہ گهر واري پڇيس تہ چا ڳال آ؟ اچ مونجهو (١١) آن. شهزادي باچا طرفئون (١٢) دعوت جي ڳال ٻڌايئينس. پر شهزادي چيَس تہ تون وجي باچا کي چئو تہ دعوت مردن جي ٿيندي آ. زالان (١٣) ان ۾ ڪيئن اينديون هن. شهزادي ايها ڳال باچا کي وجي چئي، باچا ان تي راضي ٿيو تہ ٺيڪ آ صرف تون اچجان(١٤).

دعوت کائڻ وخت ان کي ڪائي (١٥) ٻي ڳال نظر نہ آئي. هاڻي هن کي ان جي دعوت ڪرڻي پئي. شهزادي مڙس کي چيو تہ دعوت کئون اڳ ۾ ماڪي ست قسمن جا ڪپڙن جا جوڙا ٺهرائي ڏي.

جڏين باچا دعوت تي آيو تہ شهزادي هڪڙي قسم جا ڪپڙا ائون

---

(١) چاهان= چاهيان (٢) جا= جاءِ (٣) تنخا= تنخواهہ (٤) ملدي= ملندي (٥) هَس= هيس(٦) هيڙي= ههڙي (٧) لائخ= لائق (٨) هاڪ= تعريف (٩) ايڙهي= اهڙي (١٠) ماملو= معاملو (١١) مونجهو= فڪرمند (١٢) طرفئون= طرفان (١٣) زالان= زالون (١٤) اچجان= اچجانءِ (١٥) ڪا ئي= ڪابہ.

برقعو پائي ان جا هٿ ڏورايا (١). ٻي قسم جي ڪپڙن سان ماني ڪٽي آئي. ٽين قسم جي ڪپڙن سان پاٽي آندس (٢). ايڙهي طرح آخري دفعي حقو آني (٣). باچا جي سامون نقاب هٽايئين. جين باچا جي نظر ان تي پئي تہ بيهونش (۴) ٿي ڪري پيو. جڏبن هوش ۾ آيو تہ مافي (۵) گهرڻ لڳو. اٿون شهزادي جي منٿي تي هٿ رکي چيئين تہ ٻنهي جهانن ۾ منجي پيڻ آن. مان ان ڪراڙي لالچي جي چوڻ ڪري آيوهمَ(٦).

وخت گذردو هليو. هڪ ڏينئن شهزادو هڪ چشمي تي تڙ ڪان (٧) ويو تہ اتي هڪ نانگ ڏنگي ورتو. جوڳين حڪيمن گهڻا دوا دارون ڪيا پر شهزادو بچي نہ سگهيو. ان کي دفن ڪيو ويو. ان جي زال ڏنو تہ هاٺي مان اڪيلي ڪاٽي (٨) رهان، مان ٻي قبر جي پرسان جهوپڙي هٺي ٿي ويهان. باچا گهڻو جهليس (٩) سمجهايس (١٠) پر هن نہ مَنيو (١١) اٿون نوڪراٺي کي وٺي قبرستان ۾ جهوپڙي ناهي ويهي رهي.

چراغ قصو ٻڌائيندي چيو تہ هڪڙي ڏينئن هڪ جادونگر (١٢) پانجي ڏي سان گڏ جي اتي اچي پوهتو. ان جي ڏي سنگهدي سنگهدي (١٣) ان قبر تي اچي بيهي چوڻ لڳي تہ هن ۾ جيڪو پي آ اهو جيٺارو (١۴) آ. جڏين ان جي گهر واري ڪٺون پڇيئون تہ هن چيو تہ گهڻو وخت ٿيو آ جو شهزادو مري ويو آ. هاٺي تہ ان جا هڏا پي ڳري ويا هوندا! پر جادونگر جي ڏي چيو تہ تٺان قبر کي ڪوٽو (١۵) تہ مان تٺان کي ڏيکاران (١٦). اٺين ڪندي قبر کي جڏين ڪوٽيٺون (١٧) تہ چوڪري شهزادي کي ٻلبل ٻٺائي هٿ تي ويهاري ڇڏيو. اٺون چوڻ لڳي تہ هي جيٺارو ناهي هن جون هڏيون سڙي ويون هِن. پيهر قبر کي درست ڪرو (١٨). هي سڀ ڳاليون شهزادي جهوپڙي ڪٺون ڏسدي

(١) ڏورايا= ڌوٺاريا (٢) آندس= آندائين (٣) آني= آلي (۴) بيهونش= بيهوش (۵) مافي= معافي (٦) هَم= هُيس (٧) تڙ ڪان= تڙڪرڻ لاءِ (٨) ڪاٽي= ڪٽي (٩) جهليس= جهلبائينس (١٠) سمجهايس= سمجهايائينس (١١) مَنيو= مڃو (١٢) جادونگر= جادوگر (١٣)سنگهدي سنگهدي= سنگهندي سنگهندي . (١۴) جيٺارو= جيئرو (١۵) ڪوٽو= ڪوٽيو (١٦) ڏيکاران= ڏيکاريان (١٧) ڪوٽيٺون= ڪوٽيائون (١٨) ڪرو= ڪريو

(١) ڏسي ٿي، تہ اڳ ۾ جادونگرڻي جي هٿن ۾ ڪجهہ ٻي نت هو هاڻي بلبل هٿ ۾ ٿس (٢). نوڪراڻي کي موڪليئين تہ بلبل وٺي اچوس.

نوڪراڻي هڪدم بلبل ان کئون وٺي آئي تہ جادونگر جي ڌي روئڻ ائون پٽڻ لڳي، پانجي مٿي تي مٽي وجهڻ لڳي. هوڏي شهزادي بلبل سان کيڏڻ لڳي. کيڏدي کيڏدي(٣) ڏٺئين تہ ان جي مٿي ۾ هڪ سئي لڳل آ. هن سمجهيو تہ سچو راز ان سئي ۾ آ. جيئن ئي اوهاسئي گيئين تہ هڪدم شهزادو انسان بڻجي پيو، پو تہ ٻئي پاڻ ۾ حوش ٿي کلڻ لڳا. ايتري ۾ نوڪراڻي آئي ائون هي سب ڪجهہ ڏسي واتڙي ٿي وئي، تہ هي چا ٿي ويو. شهزادو بدنامي جي پٺو کئون پونگڙي کي سوراخ ناهي ان ۾ هيٺ ٽپو ڏنئين. خدا جي قدرت سان شهزادو هيٺ هڪ هندو جي دوڪان ۾ اچي ڪريو. هندو حيران ٿيو، ائون ان کي پانجو پٽ بڻائي گهر وٺي آيو، چو تہ ان کي اولاد نہ هو. پو (۴) هندو شهزادي کي پانجي دوڪان تي ويهاري ڇڏيو. وخت گذردو هليو. هڪ دفعي نوڪراڻي سودو وٺڻ ڪان هندو جي دوڪان تي اچي ڏسي تہ واهہ! شهزادو هندن جي شڪل ۾ دوڪان پيو هلائي! شهزادي بہ هن کي سڃاتو ۽ سودو بہ گهڻو کٽي ڏنس (٥). نوڪراڻي سچو حال شهزادي کي ٻڌايو تہ اوها هڪدم پونگڙي ڊاهي ان طرف رواني ٿي. ايها حالت ڏسي جادونگر جي ڌي بہ سمجهي وئي ائون اوها پي هن جي ڪڍ لڳي. سب جڏين دوڪان تي پوهتا ڏسن تہ واقعي شهزادو دوڪان تي وينو آ. شهزادي کي ڏسي جادونگر جي ڌي نوڪراڻي ائون شهزادي چوڻ لڳيون تہ ايهو منجو مڙس آ. چراغ چيو تہ شهزادي!! هاڻي تون ئي ٻڌا (٦) تہ اوهو ڪيڙهي (٧) جو مڙس آ؟

پري جوش ۾ اچي هڪدم چيئين تہ پهرين گهرواري جو!

چراغ جواب ۾ چيس تہ هاڻي تنجي مرضي آ تہ شهزادي کي مارين يا پانجو ڪرين، مان تو کي ڳال ڪرائي آ! تون شرط هاري آ!

ايتري ۾ نغارا وڄي ويا ائون شهزادي شرط کٽي ورتي. ٻني (٨)

---

(١) ڏسدي= ڏسندي (٢) ٿس= اٿس (٣) کيڏدي کيڏدي= کيڏندي کيڏندي
(۴) پو= پوءِ(٥) ڏنس=ڏنائينس (٦) ٻڌا= ٻڌاءِ (٧) ڪيڙهي= ڪهڙي (٨) ٻني= ٻنهي

جي شادي ڏاڍي ڌام ڌوم سان ٿي. ڪجهہ ڏينهن ڪٿون پو شهزادو ز ڪي ونئي پانجي پي جي باچائي ڏي روانو ٿيو. گهر پوهچي سب خوش ٿيا. ڪل ڏنوسي تہ سب خوش گذارن پيا.

فراڪي محاوري جي هڪ ڪهاڻي*

هڪڙو اهو(١) باچا! باچا تہ خدا هي پر هو بي هڪ ٽڪري جو باچا اهو. اڻ (٢) پانجي (٣) شئزادي (۴) جي شادي جي شرط هي لڳائي هئي ڪہ (٥) جو مائو (٦) چڙو ڪوڙ ڳالائينو (٧) اڻ ڪي پانجي ڏي شادي ڪرائيندمَ (٨). شئزادي جي شادي جي شئونق ۾ روزانو ڪيئي هرما (٩) آيا پر اٿن (١٠) جي ڳالين ۾ ڪجهہ سچ اهو. اڻ ڪري اٿن جي شادي نٿي سگي (١١). هڪ ڏين (١٢) هڪ گريب (١٣) تيار ٿئو (١۴) تہ ما وَني (١٥) چڙو ڪوڙ ڳا لائينو آن. باچا وڻ پوچي (١٦) سلام ڪيئين (١٧) ان اچڻ جو سوب (١٨) پڇيسَ (١٩). گريب چيو تہ مان ڪوڙي ڳال ٻداوڻ (٢٠) آئو (٢١) آن. باچا چيس چگو يلا ٻدا (٢٢)

گريب چيو تہ باچا سلامت مان (٢٣) وٺ چالي (٢۴) ڪڪڙون (٢٥) اهون (٢٦) ائون (٢٧) هڪ ٻانگو اهو. اٿن ڪي چراونڻ (٢٨) ڪان جنگل (٢٩) ڪائي (٣٠) ويمَ. اتي ونئي مان سَمي (٣١) پيَم جڏي (٣٢) جاڳيم. ڏسان تي ڪڪڙون نائِن (٣٣) ايڏي اوڏي (٣۴) ڳوليَم،

---

* الهداد ولد عبدالحڪيم پنهور، ويٺل نزد سيي ڪان ٻڌل ڪهالي (١) اهو= هيو، هئو (٢) اڻ= ان (٣) پانجي= پنهنجي (۴) شئزادي= شهزادي (٥) ڪہ= جو (٦) مائو= مائهو (٧) ڳالائينو= ڳالهائيندو (٨) ڪرائيندمَ= ڪرائيندس (٩) هرما= همراهہ (١٠) اٿن= انهن (١١) سگي= سگهي (١٢) ڏين= ڏينهن (١٣) گريب= غريب (١۴) ٿئو= ٿيو (١٥) وني= وجي (١٦) پوچي= پهچي (١٧) ڪيئين= ڪيائين (١٨) سوَب= سبب (١٩) پڇيسَ= پڇيائينس (٢٠) ٻداوڻ= ٻڌائڻ (٢١) آئو= آيو (٢٢) ٻدا= ٻڌاءِ(٢٣) مان= مون (٢۴) چالي= چاليهہ (٢٥) ڪڪڙون= ڪڪڙيون (٢٦) اهون=هيون (٢٧) آئون= ۽ (٢٨) چراونڻ= چارائڻ (٢٩) جنگل= جهنگل (٣٠) ڪائي= ڪاهي (٣١) سمُي= سمهي (٣٢) جڏي= جڏهن.(٣٣) نائن= ناهِن (٣۴) ايڏي اوڏي= هيڏانهن هوڏانهن

پر نظر نہ آئون (١). پو (٢) مان ڪيرٿر جبل تي چڙي (٣) وَيم اُتئون (۴) بي ڏسڻ ۾ نہ آئون. اتئون لئي (۵) سيئڙ جي ڦينگڙين (٦) تي چڙي ڏنم تہ ڪڪڙون دريا جي پر يئون فصل (٧) ڪٽينيون (٨) پئون (٩) آهون. اوڏي (١٠) روانو ٿيم تي دريا اچي وَئو (١١) ڏابو (١٢) فريشان (١٣) ٿيم. هاٿي ڪين (١۴) ڪران (١۵) اتي ڏسنو (١٦) پَئو آن جو هڪ مچر مينجي (١٧) سامون (١٨) اچي وَني (١٩) پو. ماڪي (٢٠) ڏابي ڪاوڙ لڳي. ترار گڏبي (٢١) اڻ ڪي جو هنيم تي هو ٻہ ٽڪڙا ٿي پَئو. هڪ ٽڪڙي ڪئون دريا تي پل نئي (٢٢) پئي مان اتئون لنگي (٢٣) پارٿيم. جاتي (٢۴) مينجون ڪڪڙون فصل ڪٽينيون پئون اهون. ائن اتي اناج جيون (٢۵) ٻہ ڳوٿيون بي پري رکيون آهون. جڏي (٢٦) تہ ٻانگي چار ڳوٿيون جمع ڪئون (٢٧) هئون. مان سب (٢٨) ڳوٿيون ٻانگي جي پٺي تي رکيم. ڪڪڙون روانيون ٿي وَئون (٢٩) پر ٻانگو چِلي (٣٠) ئي نہ! جڏي مان پاڻ اُڻ جي پٺي تي وينمَ، تڏي هو اٿي (٣١) چليو. پل ٽرپي (٣٢) مان چِڪ (٣٣) هنيمَ تي هڪ سوٗمار (٣۴) ٻچا چٽيا آها (٣۵). هيٺ لئي، مان هڪ ڪوند (٣٦) ناٿم (٣٧) ائون سوسومار جو ڪير ڏٽمِ. پو ٿورو پيتم. ڪڪڙون بي پيٽن (٣٨) پو بي ڪوڙ ڪير پچي پئو.

وري ٻانگي جي پٺي تي چڙهي روانو ٿيم. جڏي گر (٣٩) جي پرسان پو تاسي(۴٠) تي ڏسان تي هڪ ماٿو(۴١) پچنو (۴٢) اينو (۴٣) پئو آ. اچڻ ست (١) چيئين (٢) ماڪي مستائي (٣) ڏي. مان

(١) ائون= ۾ (٢) پو= پوءِ (٣) چڙي= چڙهي (۴) اُتئون= اتان (۵) لئي= لهي (٦) سيئڙ= سيهڙ (٧) ڦينگڙين= ڦينگڻين (٨) ڪٽينون= ڪٽينديون (٩) پئون= پيون (١٠) اوڏي= اوڏانهن (١١) وَئو= ويو (١٢) ڏابو= ڏاڍو (١٣) فريشان= پريشان (١۴) ڪين= ڪيئن (١۵) ڪران= ڪريان (١٦) ڏسنو= ڏسندو (١٧) مينجي= منهنجي (١٨) سامون= سامهون (١٩) وَني= وجي (٢٠) ماڪي= مونکي (٢١) گڏبي= ڪڍي (٢٢) نئي= ٺهي (٢٣) لنگي= لنگهي (٢۴) جاتي= جتي (٢۵) جيون= جون (٢٦) جڏي= جڏهن (٢٧) ڪئون= ڪيون (٢٨) سب= سڀ (٢٩) وَئون= ويون (٣٠) چِلي= هلي (٣١) اٿي= اٿي (٣٢) ٽرپي= پٽي.(٣٣) چِڪ= نگاهہ. نظر (٣۴) سوسومار= هڪ قسم جي ڪرڙي جو نالو (٣۵) آها= هُيا (٣٦) ڪوند=ڪُڏ. چُر (٣٧) ناٿمَ= ناهيم (٣٨) پيٽن =پيتائون (٣٩) گر= گهر(۴٠) پوتاسي= پهتاسين (۴١) ماٿو= ماڻهو (۴٢) پچنو= پچندو (۴٣) اِينو= ايندو

پڇيم تي ڪيڙي (۴) خوشي ۾؟ ڇيٺين تو کي پيوُ جائو آ. مان ڦدي (۵) ۾ هٽ وٺم تہ اٺ نڪتو جين (٦) تي ڪجائو (۷) بي آهو. اوٺو (۸) مان اڻ کي ڏنم. توروڙو اڳي (۹) ٽياسي تي هڪ ٻٺو ماٺو اينو پٺو آ. اوٺو بِي اچڻ ست چوٺڻ (١٠)لڳو مستائي ڏي!! پڇو (١١) مانس تہ ڇا جي مِستائي؟ چوٺڻ لڳو تہ تو کي ڏاڏو ڇائو آ. ٻي ڦدي مٺون اٺ ڪجاوي سميت نڪتو. اوٺو اڻ کي ڏِنمَ. هاٺي باڇا سلامت تون پاڻ ٻڏا (١٢) تي اڻ ۾ ڪيڙو (١٣) سچ آ. شٺزادي جو حقدار مان آن. ماکي شادي ڪرائو (١۴). باڇا راضي ٿي اڻ گريب کي پانجي ڏي شادي ڪرائي.(١۵)

---

(١) ست= شرط (٢) ڇيٺين= ڇيائين (٣) مِستائي= مبارڪ (۴) ڪيڙي= ڪهڙي
(۵) ڦدي= ڪيسي (٦) جين= جنهن (۷) ڪجاٺو=پاڪڙو (۸) اوٺو= اهو (۹) اڳي= اڳتي (١٠) ٻٺو= ٻيو (١١) چوٺڻ= چوڻ (١٢) پڇو= پڇيو (١٣) ٻدا= ٻڌاءِ (١۴) ڪيڙو= ڪهڙو (١۵) ڪرائو= ڪرايو

SINDHI LANGUAGE AUTHORITY

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو